

Akademia Sztuk Pięknych im. Eugeniusza Gepperta we Wrocławiu

Szkoła Doktorska

Krajobrazy Sensoryczne

Zmysły, Doświadczenia i Ekologia Umysłu

PRACA DOKTORSKA

w dziedzinie sztuki,

w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki

J. Ivan Juarez Bolaños

promotor:

Dr. hab. Dominika Sobolewska, prof. ASP

Wrocław, 2022

SPIS TREŚCI

ABSTRAKT	10
WPROWADZENIE	11
KRAJOBRAZ JAKO SPRAWA OSOBISTA	13
PODSUMOWANIE BADAŃ	19
Prowadzenie badań w zakresie krajobrazów i zmysłów	20
W KIERUNKU NASZYCH KRAJOBRAZÓW PYTANIA, OBAWY I PROCESY	21
Główne cele i wyniki	21
Podejście kontekstowe i świadomość krajobrazu	21
Konceptualizacja	22
Proces i rozwój głównych etapów	22
Opis etapów	23
Wątek przewodni: kartografia zmysłów	24
ROZDZIAŁ 1	
KRAJOBRAZ JAKO OSOBISTA PODRÓŻ	
ŹRÓDŁA INSPIRACJI I WPŁYWY	25
Krajobraz jako osobiste doświadczenie estetyczne	26
Krajobraz jako osobista podróż: Główne wpływy	28
ŹRÓDŁA ARTYSTYCZNE	29
Literatura	29
Sztuki wizualne	30
Kinematografia	32
Sztuka przestrzenna, publiczna i środowiskowa	33
Przestrzenie architektoniczne i krajobraz	35
Architektura krajobrazu	50

ROZDZIAŁ 2

KONTEKST MIEJSCA: KRAJOBRAZ NATURALNY I KULTUROWY

Polska Dolny Śląsk Wrocław	53
Dolny Śląsk	54
Wrocław Krajobrazy wodne Zielone krajobrazy Krajobrazy miejskie Scena kulturalna i artystyczna	56

ROZDZIAŁ 3

MYŚLĄCE KRAJOBRAZY | MYŚLĄCE ZMYŚŁY

PRZEGLĄD LITERATURY I RAMY TEORETYCZNE	69
MYŚLĄCE KRAJOBRAZY	70
Myślenie o krajobrazie w obrębie pola artystycznego	72
Krajobrazy w kierunku doświadczeń estetycznych i podejść interdyscyplinarnych	75
Genius Loci Poczucie miejsca	77
ZMYŚŁY MYŚLENIA	78
Od arystotelesowskiej teorii percepcji w stronę do ekspansji zmysłów	78
Zmysły naturalne i wielozmysłowość w świecie przyrody	80
Podejście fenomenologiczne	82
Ekologie umysłu: ciało, mózg i świat	82
Fenomenologiczne podejście do krajobrazu jako problem edukacyjny	83
KRAJOBRAZY DŹWIĘKU Krajobrazy słuchania	84
Echolokacja Percepcja akustyczna Rozmowa i wywiad z Thomasem Tajo	87
KRAJOBRAZY ZAPACHOWE Doświadczenie zapachowe	91
KRAJOBRAZY DOTYKOWE Środowiska haptyczne	94
Pole Performatywne i znaczenie zmysłu haptycznego dla ludzkiego ciała	
Rozmowa na temat zmysłu haptycznego	
Rozmowa - wywiad z Jasminą Schaitl	95
Zmysł dotykowy i środowisko naturalne	100
Zmysł stopy Chodzenie po naturalnych teksturach	102
Zmysł haptyczny jako środek interakcji z przyrodą	
Rozmowa z Kingą Bartniak	103
Krajobrazy wizualne Sceneria i czas	106
Krajobraz i wizualne doświadczenie estetyczne	107
Spacer jako doświadczenie zmysłowo-wizualne	108
Spacerowanie Widzenie poza widzeniem	
Estetyczne doświadczenie spacerowe Richarda Longa	109

SPIS TREŚCI

Zmysł wizualny Natura, krajobrazy czasowe i sezonowość	111
Piet Ouolof Ogrodnik na czasie	111
Fundacja Łąka Polska	112
KRAJOBRAZY SMAKU	113
Gastronomia i krajobrazy kulturowe	114
Fundacja EAT, Sztokholmskie Centrum Odporności & Planowanie zrównoważonej żywności	117
Farmscapes (Krajobrazy rolnicze)	117
Produktywne krajobrazy miejskie	118
Smakowe krajobrazy	119
Smak i gastronomia	119
Żywność i dziedziny artystyczne	120
Smak i myślenie artystyczne	122
Polityka żywności	123
Globalny Skarbiec Nasion Svalbard i Inicjatywa Kultur Nasiennych	124
Mestiza de Indias Meksyk	125
Milpa Collaboratory Od Meksyku do Polski	125
ROZDZIAŁ 4	
PRZYBLIŻENIE KONTEKSTU I OBAWY ZWIĄZANE Z KRAJOBRAZEM W KIERUNKU ARTYSTYCZNEGO PROCESU PROJEKTOWANIA	126
Przybliżenie oparte na naturze	129
Krajobrazy czasu	130
Efemeryczność	130
Poczucie miejsca: Przybliżenie kontekstu i podejście do miejsca	131
Wieloperspektywiczne i wieloskalowe	132
Żywe laboratorium badawcze	133
Spotkanie, sytuacja, nieprzewidywalność i intuicja	133
Przebudzenie jako doświadczenie zmysłowe	133
Eksploracja materiałów i lokalna wiedza	134
Ekologie umysłu i myślenie środowiskowe	134
Wielokierunkowy i dynamiczny proces badawczy	134
Przybliżenie interdyscyplinarne	135

SPIS TREŚCI

Proces zbiorowy	135
Interakcja społeczności i dzieła sztuki	136
Wysiew i rozpowszechnianie	136
ROZDZIAŁ 5	
IN-SITU EKSPLORACJE	
Badania oparte na sztuce	137
Kontekst koncepcyjny i geograficzny	139
In-Situ Eksploracje Mediów Sztuki	140
KRAJOBRAZY WIZUALNE	
Sezonowość i krajobraz czasowy Narracja wizualna i czasowa Dokumentacja fotograficzna Wrocław	147
WIOSNA Narracja wizualna Kwitnące łąki Wrocław	148
Drzewa kwitnące Rhododendron & Prunus Dokumentacja fotograficzna Arboretum Wojławice Dolny Śląsk	153
Wiosna Narracja wizualna Miejskie drzewa kwitnące Dokumentacja fotograficzna Wrocław	154
Wiosna Narracja wizualna Castanea Sativa Miejskie drzewa kwitnące Dokumentacja fotograficzna Wrocław	155
LATO Narracja wizualna	156
Łąka Mikroekosystem Wyspy dzikich kwiatów Sezonowe przycinanie Interwencja efemeryczna specyficzna dla danego miejsca Brzegi Odry Wrocław	157
JESIEŃ Narracja wizualna	160
Jesień Narracja wizualna Dokumentacja fotograficzna i rysunki	162
Mikrokrajobrazy Listopad Jesienne liście Dokumentacja fotograficzna Wrocław	163
Listopad Ciało i krajobraz Wrocław	166
ZIMA Narracja wizualna Rysunki i fotografie Wrocław	173
Pejzaże wizualne Narracja wizualna Wystawa zbiorowa Ciała w procesie Galeria Neon Wrocław	179
KRAJOBRAZY DŹWIĘKOWE	
Pejzaże dźwiękowe Symfonia Lasu Park Krajobrazowy Dolina Baryczy Milicz, Dolny Śląsk	181
Pejzaże dźwiękowe Język wody	183
Język wody Mapowanie środowiska dźwiękowego Rzeka Odra i Potok Oława Wrocław	186

SPIS TREŚCI

Język wody Mapowanie środowiska dźwiękowego Odra Wrocław	185
Język wody Mapowanie środowiska dźwiękowego Potok Oławski Wrocław	186
Język wody Hydroosłuchy Potok i Wodospad Szklarki Karkonoski Park Narodowy	187
Język wody procesy Urządzenia dźwiękowe Szklana makieta Odra	188
Język wody Pawilony dźwiękowe i wizualne Ścieżka wodna Projekt krajobrazu	189
Krajobrazy dźwiękowe Krajobrazy miejskie Wrocław	190
Krajobrazy miasta Ekoakustyczna kompozycja skrzypcowa oparta na spacerze dźwiękowym Wrocław	191
Krajobrazy miejskie Wspólne badania dźwiękowe w kierunku grafiki zbiorowej	195
Kolektywne badania dźwięku w kierunku kolektywnych praktyk artystycznych Wystawa jako laboratorium do eksperymentowania Park Szczytnicki i kaplica św. Jana Nepomucena Wrocław	196
KRAJOBRAZY ZAPACHOWE	199
Zapach lawendy Krajobraz rolniczy Zbiory Krakowiany Dolny Śląsk	200
Zapach lawendy Olejek eteryczny Zapach kwiatowy	201
Oddech: Zapach lasu Urządzenie olfaktoryczne Szklana rzeźba, zapach i mikro las	202
HAPTYCZNE KRAJOBRAZY	205
Skóra Powierzchnie Kora drzew Dokumentacja fotograficzna Wrocław	206
Juniper Krótkie wideo Wrocław	209
Wspólny spacer po rosie w parku Park Grabiszyński Wrocław	212
Ścieżka łąkowa Krajobrazy spacerowe Naturalne przejście Interwencja na miejscu Sezonowe przycinanie Brzegi Odry Wrocław	213
Pejzaże haptyczne Druki śladowe Zima Wrocław	214
Krajobrazy zimowe Śnieg Rzeźba efemeryczna Wrocław	216
Płyn Ciało i szkło Krajobrazy wodne Wrocław	218
Rysunki haptyczne kolaboracyjne eksploracje dotykowo-ciałowe w kierunku grafiki zbiorowej Wrocław	220

KRAJOBRAZY SMAKOWE	221
Burak Eksploracja naturalnych pigmentów Media malarskie Wrocław	222
Mapowanie krajobrazów rolniczych Dokumentacja fotograficzna Dolny Śląsk	224
Mapowanie krajobrazów rolniczych Rzepak Dokumentacja fotograficzna Dolny Śląsk	225
Mapowanie krajobrazów rolniczych Pszenica Dokumentacja fotograficzna Dolny Śląsk	226
Mapowanie krajobrazów rolniczych Ziemniak Dokumentacja fotograficzna Dolny Śląsk	227
Mapowanie krajobrazów rolniczych Ekologiczne, bioróżnorodne i małe gospodarstwa rolne Dokumentacja fotograficzna Dolny Śląsk	228
Spacery krajobrazowe Spacery z jedzeniem Wspólna identyfikacja, zbieranie, kolekcjonowanie & piknik Park Grabiszyński Wrocław	229
Spacery krajobrazowe Spacery z jedzeniem Malina Właściwa Identyfikacja, zbieranie i kolekcjonowanie Rezerwat przyrody Stawy Milickie Dolny Śląsk	230
Spacery krajobrazowe Spacery z jedzeniem Lipa Delikatny kwiat i liść lipy & Herbata Park Wschodni, Wrocław & Świdnicki Ogród Historyczny	231
Zbieranie Truskawki Oleśnica Dolny Śląsk	232
Zbieranie Drzewa wiśniowe Krakowiany Dolny Śląsk	233
Czereśnie i dżem jagodowy Tworzenie smaków i szklane rzeźby	234
Owoce i warzywa sezonowe Dokumentacja fotograficzna Targowisko Miejskie Hala Targowa Wrocław	235
KRAJOBRAZY SMAKOWE MILPA COLLABORATORY Meksyk-Polska	237
Milpa Collaboratory Od Meksyku do Polski Środowiska współpracy w kierunku praktyk artystyczno-edukacyjnych	238
La Milpa	238
Ludzie Kukurydzy La Milpa Ona On Meksyk	239
Milpa Collaboratory Kolektyw Od Meksyku do Polski Środowiska współpracy w kierunku praktyk artystycznych i edukacyjnych	241
KUCHNIA Milpa Collaboratory	243

SPIS TREŚCI

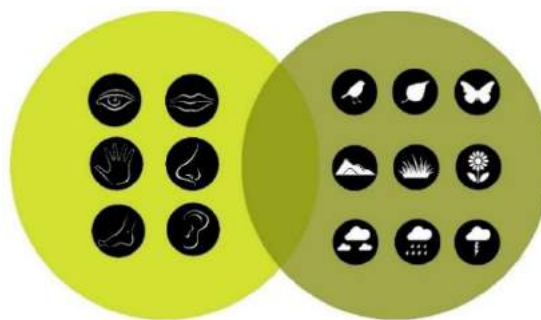
Kuchnia Milpa Collaboratory Art-Lab Opowiadanie i twórcze pisanie dla migrantów Warsztat Prowadzenie: Volha Martynenka	246
Kuchnia Milpa Collaboratory Art-Lab Kompostowanie w kierunku praktyk współpracy Prowadzący: Gerardo Gomez Tonda	248
Kuchnia Słuchanie i smakowanie Inności w polityce Wykład Urszula Lisowska Prehistoryczne fundamenty globalnej kultury wizualnej Wykład Tomasz Tajo	249
Kuchnia Milpa Collaboratory Art-Lab Sztuka i grzybnia Warsztaty Prowadzone przez Yuri Selivanov & Valentina Biolab	250
ROZDZIAŁ 6	
ROZSZERZONE OBSZARY GEOGRAFICZNE DZIEŁA SZTUKI IN-SITU	253
Miasto Insektów Linz Austria Dzieła sztuki In-Situ	255
Ogród zmysłów Sycylia Włochy Dzieła sztuki In-Situ	264
Wybrzeże Pacyfiku Meksyk Dzieła sztuki In-Situ	275
Pawilon Palmowy Bio-architektura Las deszczowy Wybrzeże Pacyfiku Meksyk	277
Pustka Architektury dla bioróżnorodności Bio-Lab Las deszczowy Wybrzeże Pacyfiku Meksyk	281
Różnorodność biologiczna Łata roślinności Ciało i krajobraz Las deszczowy Wybrzeże Pacyfiku Meksyk	284
Erozje krajobrazy morskie Ciało i krajobrazy morskie Wybrzeże Pacyfiku Meksyk	287
ROZDZIAŁ 7	
SIEW I KIEŁKOWANIE	
PRAKTYKI GLEBOWO-DYDAKTYCZNE	289
Laboratorium Projektowania Obiektów i Przestrzeni Interaktywnych	291
WNIOSKI KOŃCOWE	296
PODZIĘKOWANIA	302
REFERENCJE	303

ABSTRAKT

W zamiarze zbadania szerszego zbliżenia do środowiskowych dyscyplin artystyczno-projektowych, niniejsza praca doktorska bada i rozwija serię refleksji, procesów, działań, interwencji i prac skupionych na wrażliwym podejściu do naszego środowiska poprzez połączenie doświadczenia cielesnego i świadomości krajobrazu. *Krajobrazy sensoryczne* to badania oparte na praktyce, które mają na celu uwrażliwienie i zrozumienie naturalnego i ludzkiego środowiska przy użyciu konceptualizacji i ustalenia artystyczno-projektowych zbliżeń do krajobrazu za pomocą zmysłów, doświadczeń miejsca i ekologii umysłu.

W trakcie procesu badawczego nie przewodnia łączy różnorodne geografie z doświadczeniem zmysłowym, jakim jest dotyk, węch, wzrok, smak i słuch. W trakcie procesu eksplorowane różne sposoby myślenia i działania, łączące dyscypliny, media i miejsca. Równolegle, badania zamierzają postawić serię pytań, które poszerzają zrozumienie przybliżenia miejsca, kwestii czasowych i krajobrazowych, przez dialog pomiędzy wrażliwym poznaniem, krytycznym myśleniem i mentalnością środowiskową. Z tej perspektywy, *Krajobrazy Sensoryczne* są proponowane jako ramy koncepcyjne, jako laboratorium eksperymentalny, który bada percepcję jako kluczowe źródło poznania i jako środek zbliżenia się do kontekstu, łącząc namacalne i niematerialne koncepcje krajobrazu, które identyfikują terytorium - zapachy, smaki, dźwięki, sceny, tekstury - w doświadczenia.

WPROWADZENIE

Jak oddziaływać, współistnieć lub interweniować z, w ramach lub wobec naszych krajobrazów?
Jak praktyki artystyczne mogą przyczynić się do znalezienia wrażliwych podejść do refleksji nad
środowiskiem? Jak ludzie, zwierzęta i rośliny mogą współistnieć razem?
Jak to umożliwić i na nowo wyobrazić sobie nasze siedliska z interakcji biokulturowych
i socjokulturowych?

Współczesne społeczeństwa doświadczają wyzwań, podejmowanych przez dyscypliny projektowe i artystyczne, poszukujących wrażliwych dialogów, które by generowały sposoby współistnienia środowiska naturalnego i stworzonego przez człowieka. Zgodnie z definicją natury jako "zjawisk świata fizycznego łącznie, w tym roślin, zwierząt, krajobrazu oraz innych cech i wytworów ziemi, w odróżnieniu od człowieka lub wytworów człowieka",¹ i rozumienie krajobrazu jako "obszaru, postrzeganego przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników naturalnych i/lub ludzkich",² praca podnosi, bada i generuje serię refleksji i poszukiwań na temat tego, jak praktyka artystyczno-designerska może zapewnić wrażliwe i umysłowe przybliżenie do naszych krajobrazów.

W ostatnich dziesięcioleciach działalność człowieka w znacznym stopniu wpłynęła na zwiększenie skutków degradacji przyrody. "Degradacja występuje, gdy zasoby naturalne Ziemi ulegają wyczerpaniu. Do zasobów, które ulegają degradacji należą woda, powietrze i gleba. Degradacja wpływa również na naszą dziką przyrodę, rośliny, zwierzęta i mikroorganizmy".³ Proces ten, wraz z istniejącymi problemami środowiskowymi, znacznie nasila się z powodu efektów antropogenicznych, a nie przyczyn naturalnych.

---

¹ The Oxford Reference (2008). Nature. In: Oxford University Press. [online]: <https://www.oxfordreference.com> [03.03.2021]

² Council of Europe (2000): European Landscape Convention, European Treaty Series - No. 176, Florence, 20.10.2000

³ Choudhary, M. P., Chauhan, G. S. & Kushwah, Y. K. (2015). Environmental Degradation: Causes, Impacts and Mitigation, In: National Seminar on Recent Advancements in Protection of Environment and its Management Issues. (ed.): Maharishi Arvind College of Eng. & Technology Publisher, India. p. 12

Ekologia umysłu: Myśląc o współistnieniu z naszą planetą, podejście, skupiające się na wrażliwości, empatii, wzajemności, powinno być traktowane, jako sposób do przemyślenia istniejących modeli, opartych wyłącznie na człowieku w centralnym miejscu, ale odbierając człowieka jako część połączonego ekosystemu. Jeśli chodzi o działania środowiskowe wobec naszej planety, "musimy dokonać optymalnego wykorzystania i zarządzania zasobami, zrównoważonego rozwoju, przyjęcia zielonych koncepcji, a przede wszystkim udziału społeczności we wszystkich działaniach rozwojowych".⁴ Jedną z głównych dziedzin związanych z tymi zagadnieniami jest ekologia, rozumiana, jako "badanie zależności między organizmami żywymi, w tym człowiekiem, a ich środowiskiem fizycznym".⁵ Według Ecological Society of America ekologia "stara się zrozumieć istotne połączenia między roślinami i zwierzętami a otaczającym je światem oraz dostarcza informacji o korzyściach płynących z ekosystemów i o tym, jak możemy korzystać z zasobów Ziemi w sposób, który pozostawia środowisko zdrowe dla przyszłych pokoleń".⁶ Aby zachować i wzbogacić żywe siedliska, musimy przemyśleć nasze główne priorytety w kierunku ekologicznego i wrażliwego myślenia.

Doświadczenie zmysłowe jako źródło poznania krajobrazu: W praktyce artystycznej doświadczenie zmysłowe, jako percepcyjna i poznawcza aproksymacja miejsca, stało się istotnym środkiem, ułatwiającym receptywny wgląd w relacje między światem stworzonym przez człowieka a światem przyrody.

Z tej perspektywy, główne pole i zainteresowanie niniejszej pracy koncentruje się na relacji pomiędzy ekologicznym sposobem myślenia a wrażliwym poznaniem w stosunku do praktyki artystycznej, oraz na tym, jak to połączenie może być środkiem do nawiązania sensytywnych dialogów z naszymi krajobrazami. Opierając się na interakcji teorii, doświadczenia i praktyki, badania proponują szersze zrozumienie tych idei, zilustrowane serią eksperymentów, działań i interwencji, które badają, jak praktyka artystyczno-projektowa w połączeniu z systemami kulturowymi i biologicznymi, może kształtować koncepcyjne spojrzenie na nasze krajobrazy. Badania analizują, jak artystyczne i oparte na naturze podejścia są w stanie zmienić granice pomiędzy siedliskami biologicznymi i ludzkimi i jak badania współczesnych problemów krajobrazowych, interpretowanych we wrażliwych eksploracjach, otwierają przestrzeń dla nowych spotkań.

---

⁴ Choudhary, M. P., Chauhan, G. S. & Kushwah, Y. K. Op. Cit.

⁵ The Ecological Society of America (2019). Ecology. In: ESA.org. [online]: <https://www.esa.org/about/ecology> [03.05.2021]

⁶ The Ecological Society of America (2019). Op.cit

PODSUMOWANIE BADAŃ

Niniejsza praca doktorska ***Krajobrazy Sensoryczne | Zmysły, Doświadczenia i Ekologia Umysłu*** eksploruje sensoryczność, bada i rozwija serię refleksji, procesów i eksploracji artystyczno-projektowych, skupionych na wrażliwym podejściu do naszego środowiska poprzez połączenie doświadczenia cielesnego i świadomości krajobrazu. Dla realizacji takiego podejścia, badania zostały zorganizowane i oparte na następujących spostrzeżeniach:

Część wprowadzająca rozpoczyna się od nakreślenia kluczowych założeń badań, zapewniając jednocześnie przegląd współczesnych wyzwań społecznych, środowiskowych i artystycznych. Stanowi ona ramy dla szeregu refleksji skupionych na ponownym przemyśleniu, uwrażliwieniu i zrozumieniu naszego naturalnego i ludzkiego środowiska z perspektywy zmysłów, doświadczeń i ekologii umysłu. Ramy wprowadzające zostały uzupełnione o rozdział ***Krajobraz jako sprawa osobista***, który oferuje krótkie wprowadzenie do kluczowych motywacji realizacji niniejszych badań. Zaznaczają też obawy, które wywodzą się z refleksji i doświadczeń, zebranych podczas osobistej, akademickiej i zawodowej drogi.

Kolejna część, zatytułowana ***W kierunku naszych krajobrazów***, nakreśla główne pytania, które powstały na podstawie wstępnych założeń i podczas procesu badawczego, a także główne cele i fazy rozwoju badań, oparte na różnych metodach: zbieranie, mapowanie, wywiady, postrzeganie, eksperymentowanie, interpretowanie, tworzenie, interweniowanie.

Proces badawczy jest rozwijany z różnych faz, które oferują możliwość eksploracji, cofania się, rozszerzania lub rozgałęziania. I choć proces ten nie musi być liniowy, to w ogólnym zarysie główne fazy, które zostały opracowane, są następujące:

- Opracowanie głównych pytań badawczych, ram teoretycznych i koncepcyjnych.
- Identyfikacja i zakres krajobrazu naturalnego i kulturowego.
- Doświadczenie konkretnych miejsc przez postrzeganie sensoryczne i zbliżanie się do miejsca.
- Interpretacji koncepcji, które zostały doświadczone i rozpoznane poprzez sensoryczne artystyczne projekty, akcje i prace zbiorowe.
- Zebranie i przeprowadzenie głównych wyników i wniosków.
- Upowszechnianie i dzielenie się.

Ta część zawiera *Kartografię Zmysłów*, ramy stanowiące nić przewodnią, na której opierają się badania, na którą składa się pięć kluczowych koncepcji: *Krajobrazów Dźwiękowych, Smakowych, Zapachowych, Dotykowych i Wizualnych*.

Dalsza część, ***Krajobraz jako osobista podróż***, śledzi główne źródła i wpływy, które ukształtowały przebieg mojej osobistej trajektorii. Wydarzenia, przestrzenie lub dzieła artystyczne, które przekazały mi doświadczenie estetyczne. Rozdział ten czerpie główne źródła w oparciu o literaturę, sztuki wizualne, kinematografię, sztukę przestrzenną, publiczną i środowiskową, architekturę i krajobraz.

Jedno z głównych założeń niniejszych badań opiera się na idei, że proces artystyczny jest bezpośrednio związany z miejscem, w którym jest pomyślany, dlatego w części zatytułowanej ***Kontekst miejsca: krajobraz naturalny i kulturowy***, terytorium Dolnego Śląska ze stolicą, miastem Wrocław, Polska, jest ustanowione jako geograficzne epicentrum dla rozwoju badań. Zakres tego kontekstu skupia się głównie na krajobrazach wodnych, których główną osią jest rzeka Odra, uzupełnionych o krajobrazy zielone, jak również architektoniczne i miejskie.

W celu ustanowienia ram teoretycznych, na których opiera się praca doktorska, w części ***Myślące krajobrazy | Myślące zmysły*** dokonano przeglądu istniejącej literatury i studiów przypadków, kierując się głównymi tematami badawczymi: krajobrazy dźwiękowe, zapachowe, haptyczne, wizualne i smakowe. Ramy koncepcyjne zostały wzbogacone przez różnych autorów i artystów, którzy badają koncepcje związane z pojęciem krajobrazu i ludzkich zmysłów. Wizje te są przeglądane z historycznych i współczesnych perspektyw i są wzbogacone o różne dyscypliny, oparte na humanistycznych, ekologicznych, estetycznych, filozoficznych i społecznych problemach.

Pierwsze podejście tej części, ***Thinking Landscapes***, wyjaśnia, w jaki sposób termin krajobraz jest rozumiany jako konstrukt koncepcyjny, który ewoluował i nabrał różnorodnych konotacji w różnych kulturach, miejscach i okresach, interpretowany jako opracowanie mentalne i jako holistyczna koncepcja konkretnego zjawiska. ***Myślenie o krajobrazie w obrębie pola artystycznego*** bada, głównie z perspektywy kulturowej historii Zachodu, estetyczne postawy wobec krajobrazu w różnych okresach.

Retrospekcja obejmuje podejścia od pierwszych obrazowych przedstawień zjawisk naturalnych, wewnętrznych sadów czy ogrodów z najwcześniejszych cywilizacji, poprzez pierwsze wrażliwe koncepcje pojęcia krajobrazu, które pojawiły się w połowie XVIII wieku; do późniejszych artystycznych podejść do krajobrazu z ostatnich stuleci, które poszerzają różne zagadnienia, media, koncepcje i dziedziny wyrażone poprzez różnorodne współczesne eksploracje, takie jak Sztuka Środowiskowa. Ta sekcja nakreśla również koncepcję *The Genius Loci*, która jest związana z pojęciem *Poczucie miejsca*.

Myślenie zmysłami podkreśla znaczenie zmysłów jako znaczącego źródła wiedzy człowieka i zrozumienia świata. Rozdział bada idee, teorie i prace dotyczące tego, jak wrażliwe poznanie przyczynia się do zrozumienia, interpretacji i postrzegania otaczającego środowiska. Sekcja rozpoczyna się od zbadania arystotelesowskiej teorii percepcji i jej hierarchii pięciu zmysłów oraz tego, jak ta idea rozszerzyła się w kierunku identyfikacji wrażliwości splecionych w szeroką liczbę zmysłów. Uzupełnieniem są idee związane z wielozmysłowością w świecie przyrody oraz koncepcje związane z podejściem fenomenologicznym i ekologią umysłu w połączeniu z ciałem, mózgiem i światem. Myślenie o zmysłach wyznacza ramy teoretyczne dla krajobrazów dźwiękowych, węchowych, haptycznych, wizualnych i smakowych, podkreślając znaczenie zmysłów jako środków interakcji ze światem naturalnym i stworzonym przez człowieka. Tą część uzupełniają pomysły i przykłady przypadków, a także rozmowy-wywiady z myślicielami i artystami, takie jak wywiad z niewidomym Thomasem Tajo na temat echolokacji, percepcji akustycznej i relacji ze światem obiektywnym oraz wywiady z artystkami Jasmin Schaitl i Kingą Bartniak na temat zmysłu haptycznego, związanego z domenami performatywnymi i artystycznymi.

Myślenie o krajobrazie w obrębie pola artystycznego, nakreśla i wyjaśnia główne podejścia, które zostały zbadane w ramach procesu badawczego praktyki i są następujące:

- Przybliżenie oparte na naturze
- Krajobrazy czasowe
- Efemeryczność
- Poczucie miejsca: przybliżenie kontekstowe i zbliżenie do miejsca

- Wieloperspektywiczność i wieloskalowość
- Życie - laboratorium badawcze
- Spotkanie, sytuacja, nieprzewidywalność i intuicja
- Przebudzenie jako doświadczenie zmysłowe
- Eksploracja materiałów i technik lokalnych
- Ekologie umysłu i troska o środowisko
- Wielokierunkowy i dynamiczny proces badawczy
- Zbliżenie interdyscyplinarne
- Proces zbiorowy
- Interakcja ze społecznością i dziełem sztuki

Rozdział ***Eksploracje in-situ*** przedstawia i opisuje serię interwencji i działań site-specific opracowanych w ramach badań artystycznych w różnych krajobrazach Dolnego Śląska i Wrocławia. Proces ten składa się z połączenia wzajemnie powiązanych eksploracji, które tworzą korpus pracy. Eksploracje te obejmują: działania zbiorowe, interwencje ekologiczne i site-specific, interwencje o niskim wpływie na środowisko, miejskie akupunktury, ogrody, bio-architektury, tworzenie miejsc, projekty krajobrazowe, mappingi do efemerycznych instalacji, architektury ciała, bio-rzeźby, bio-architektury, urządzenia sensoryczne, efemeryczne rzeźby, dzieła rzemieślnicze i obiekty. Ciało pracy i działań przeplata się z czasem, doświadczeniem miejsca, wiedzą kontekstową i eko-społeczną mentalnością i jest rozwijane na podstawie następujących przybliżeń:

Wizualne pejzaże: Seria wizualnych przybliżeń, opartych na związku pomiędzy percepcją wzroku a środowiskiem naturalnym. Związek, który bada cykliczny sens czasu i natury. Pojęcie scenerii i widoku z bliska; od skali terytorialnej do poziomu szczegółowego, gdzie krajobrazy pełnią rolę zmieniającego się płótna w różnych miejscach i porach roku. Fotografie, rysunki, działania, cielesne architektury, efemeryczne interwencje. Narracja wizualna podkreśla zmienność krajobrazu przedstawioną zgodnie z czterema porami roku - *wiosną, latem, jesienią i zimą*.

Pejzaże dźwiękowe: Seria mapowań dźwiękowych, kompozycji dźwiękowych, hydroosłuchań i działań akustycznych w różnych krajobrazach dźwiękowych Dolnego Śląska i miasta Wrocławia. Badania eksplorują naturalną i kulturową różnorodność dźwiękową, gdzie woda, jako jeden z głównych bohaterów, objawia się w różnych scenariuszach krajobrazowych.

Krajobrazy zapachowe: Eksploracja percepcji olfaktorycznej z dwóch przybliżeń krajobrazów zapachowych. Z jednej strony, zapach farm lawendowych, akcja zbierania lawendy w sezonie letnim w okresie jej aromatycznego kwitnienia, a następnie tworzenie zapachu olejku eterycznego. Z drugiej strony, podejście do krajobrazu leśnego, poprzez urządzenie zapachowe, które zawiera zapachy i wspomnienia lasu: wilgotność, mgła, dzikie owoce, drewno, sosny, paprocie, mech, mokra ziemia, strumienie.

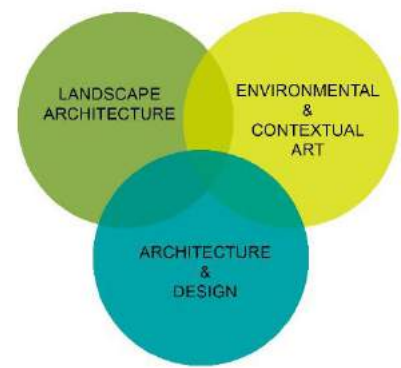
Haptyczne krajobrazy: Seria działań, interwencji, wideo, rysunków, fotografii i śladów rysunkowych, która bada znaczenie postrzegania krajobrazów poprzez doświadczenia dotykowe. Haptyczne powierzchnie, które przekazują upływ czasu i starzenie się skóry spowodowane ekspozycją na środowisko. Dialog pomiędzy czasem, materią i krajobrazami jako doświadczenie, które odsłania różnorodne jakości dotykowe. Deszcz, wiatr lub światło słoneczne; temperatura i klimat; czynniki naturalne, które zapewniają wrażliwą materialność - wzory, ubytki, zanieczyszczenia.

Pejzaże smakowe: Seria eksploracji, prac artystycznych i działań, które poszukują dialogu pomiędzy percepcją smakową a krajobrazami smakowymi. Cykle żywnościowe, lokalna gastronomia, krajobrazy rolnicze, krajobrazy gastronomiczne. Zrozumienie lokalnego terytorium Dolnego Śląska i Wrocławia poprzez jego produkcję żywności i praktyki gastronomiczne. Badania integrują serię artystyczno-spożywczych eksploracji, kreacji smakowych i działań terenowych, takich jak mapowanie terenu, zbieranie plonów, spacer z żywnością i gotowanie. Równolegle, badania te zostały uzupełnione o interpretację, połączenie i przeniesienie rodowej praktyki rolniczej z Meksyku, *La Milpa*, w formie zbiorowych inicjatyw w Poland ***Milpa Collaboratory***, które podkreślają kooperacyjne formy praktyk artystycznych oraz kluczową rolę kuchni jako przestrzeni laboratoryjnej do kolektywnego badania praktyk artystyczno-dydaktycznych.

Rozdział zatytułowany ***Rozszerzone obszary geograficzne | Prace artystyczne in-situ*** budują mosty do innych geografii poprzez rozwój trzech konkretnych doświadczeń związanych z miejscem. Pierwszym z nich jest Miasto Owadów, publiczna rzeźba w mieście Linz, Austria, która zastanawia się nad różnorodnością biologiczną w siedliskach miejskich, interwencja w tym miejscu wspierana przez uzupełniającą wiedzę naukową i biologiczną. Drugie doświadczenie, to Ogród Sensoryczny na Sycylii we Włoszech, w której interaktywny ogród jest pomyślany i postrzegany za pomocą pięciu zmysłów.

Badania rozszerzyły się również na kontekst Meksyku, a konkretnie na jego wybrzeże Pacyfiku, gdzie krajobraz przybrzeżny jest badany poprzez serię interwencji site-specific, które integrują bioróżnorodność, architekturę i ekologię. Seria prac została opracowana w ramach projektu *Flaneur in The Insular Cities: Island Ecology*, internetowej rezydencji z siedzibą w Szanghaju, która eksploruje temat ekologii oceanu jako punkt wyjścia dla eksperymentów artystycznych.

Ostatnia część, **Siew i kiełkowanie | Praktyki glebowo-dydaktyczne**, podkreśla w jaki sposób praktyki edukacyjne i przestrzeń akademicka stają się istotne jako laboratorium do odkrywania i rozpowszechniania nowych sposobów myślenia, wyobrażania i tworzenia. Odzwierciedla i wprowadza w życie niektóre z kluczowych pytań postawionych w badaniach: jak kiełkować nasiona i jak te nasiona mogą być rozpowszechniane poprzez żyzną glebę-przestrzeń. Dzięki takiemu podejściu, rozdział przedstawia kilka przykładów akademickiej praktyki pracy zespołowej, rozwiniętej w przestrzeni edukacyjnej Akademii Sztuki i Projektowania we Wrocławiu, jako środowiska badawczego opartego na współpracy.

KRAJOBRAZ JAKO SPRAWA OSOBISTA

Moje główne pole zainteresowań skupia się na praktykach artystyczno-projektowych, które promują pozytywne działania w społecznościach poprzez integrację strategii społecznych, przestrzennych, ekologicznych i opartych na naturze. Jako architekt, architekt krajobrazu i praktykujący artysta, jestem zainteresowany badaniem-praksją jako polem eksperymentowania i ciągłego uczenia się. Przy takim podejściu skupiam się na poszukiwaniu kreatywnych procesów i wrażliwych sposobów współistnienia z naszym kulturowym, geograficznym i biologicznym światem.

Poprzez moje badania i praktykę proponuję nowe narracje dotyczące naszych krajobrazów, wynajduję nowe sposoby reorganizacji granic między siedliskami naturalnymi a ludźmi poprzez tworzenie wrażliwych interwencji, pozostawiających miejsca dla nowych interakcji. W ten sposób staram się zapewnić inny punkt widzenia na istniejące relacje między naturą a ludźmi z różnych perspektyw: badań, praktyki, rozpowszechniania i środowiska akademickiego. Określam inicjatywy, które mają na celu uwrażliwienie i podniesienie świadomości na temat wartości ekologicznych i zaangażowania społecznego.

W tego punktu widzenia, jestem zainteresowany, jak artystyczno-projektowe przybliżenia wzmacniają tożsamość społeczności i świadomość krajobrazu w kierunku nowych wizji naszego środowiska, spostrzeganego nie tylko z antropocentrycznego, ale uzupełnionego w biocenotyczny punkt widzenia. Równolegle staram się położyć nacisk na to, jak społeczność może odkrywać, uczestniczyć i współdziałać oraz jak ludzie mogą zastanawiać się nad swoim naturalnym i kulturowym kontekstem poprzez zróżnicowane postrzeganie własnego miejsca. Zamierzam wzbudzić serię refleksji, które poszerzą nasze rozumienie krajobrazu drogą dialogu pomiędzy praktyką artystyczną, krytycznym i ekologicznym sposobem myślenia.

KRAJOBRAZ JAKO SPRAWA OSOBISTA

Prowadzenie badań w zakresie krajobrazów i zmysłów

Na tej drodze rozwinąłem bliski związek z różnymi terytoriami i społecznościami, budując rdzeń badawczy, który przeplata się z lokalną wiedzą i doświadczeniami z miejsca zdarzenia.

W oparciu o powyższe koncepcje, na przestrzeni mojej praktyki-badania, opracowałem serię projektów skupionych na inicjatywach artystycznych, środowiskowych i edukacyjnych, które badają różne sposoby dialogu z krajobrazem. Rozwinałem te koncepcje za pośrednictwem serii inicjatyw i interwencji in-situ w różnych geografiach, mediach i skalach.

Serie dzieł sztuki i interwencje site-specific | Ivan Juarez

W KIERUNKU NASZYCH KRAJOBRAZÓW PYTANIA, OBAWY I PROCESY

Chociaż istnieją liczne badania, skoncentrowane na krajobrazach i zmysłach, eksploracje te były głównie rozwijane oddzielnie, skupiając się na każdym z ludzkich zmysłów w określony sposób. Jednym z głównych celów tego badania jest włączenie znaczących koncepcji, różnorodnych przypadków i eksploracji w zintegrowane ramy. W trakcie tego procesu pojawia się szereg pytań, skupiających się na tym, jak fenomenologiczne i myślowe podejście może stać się artystyczno-projektowym medium do zrozumienia i interwencji w nasze kulturowe i naturalne środowisko, oraz jak te pytania są w stanie wygenerować obawy w kierunku refleksyjnej praktyki.

- Jak współdziałać lub koegzystować z, w ramach lub wobec naszych krajobrazów?
- Jak praktyka artystyczna może przyczynić się do przybliżenia środowiska?
- Jak ludzie postrzegają, doświadczają i współdziałają z naszymi krajobrazami?
- Jaki jest związek krajobrazu z dźwiękiem, zapachem, smakiem, dotykiem, wzrokiem?
- Jak podejścia artystyczno-projektowe mogą wzbogacić zmysłowe doświadczenie miejsca?
- W jaki sposób percepcja i doświadczenie są źródłem dla praktyki sztuki sensorycznej?

GLÓWNE CELE I WYNIKI

- Promowanie etycznych i wrażliwych praktyk środowiskowych
- Zrozumienie, jak sensoryczna praktyka art-designu może poprawić wyobrażenia o środowisku
- Stymulowanie krytycznych i twórczych postaw wobec ekologicznych praktyk artystycznych
- Zachęcanie do kolektywnych procesów i interdyscyplinarnych podejść
- Dzielenie się wiedzą w ramach szerszych społeczności
- Zapewnienie ram koncepcyjnych dla aproksymacji sensorycznych sztuka-projekt

PODEJŚCIE KONTEKSTOWE I ŚWIADOMOŚĆ KRAJOBRAZU

- Zrozumienie spostrzeżeń kulturowych i przyrodniczych wobec sztuki projektowania
- Nabycie świadomości współczesnych problemów w dyscyplinach krajobrazowych
- Wdrożenie wrażliwości etycznej i społecznej w procesie projektowania krajobrazu
- Zbadanie pozycji środowiskowych w odpowiedzi na dyscypliny krajobrazu i sztuki projektowania

KONCEPTUALIZACJA

- Poznanie teorii projektowania sensorycznego, proces i metody w praktyce krajobrazowej
- Ćwiczenie pojęć percepcyjnych w stosunku do środowiska naturalnego i zabudowanego oraz zbieranie wyników w kierunku rozwoju praxis-badań
- Rozwinięcie refleksji i procesów dla podejścia do sztuki projektowania krajobrazu poprzez badanie pięciu zmysłów
- Rozpoznanie, jak wiedza o innych specjalistach i dyscyplinach rozwija i poszerza myślenie w celu poprawy naszej własnej pracy

PROCES I ROZWÓJ GŁÓWNYCH ETAPÓW

W trakcie badań powstaje wielokierunkowy i dynamiczny proces, rozgałęziający się na różne obszary lub narracje. Z każdej refleksji wyłaniają się nowe ścieżki, generując różnorodne poszukiwania, które zostaną zintegrowane jak w kalejdoskopie w całość projektu. Początkowa koncepcja opiera się na czasowym pojęciu miejsca, gdzie seria działań, interwencji i prac w miejscu została wzbogacona o różne źródła, odniesienia i studia przypadków, począwszy od obszarów naukowych, takich jak biologia czy ekologia, po obszary humanistyczne i artystyczne, takie jak filozofia, fenomenologia czy socjologia. Jednym z głównych celów jest włączenie do procesu miejsca i społeczności, kształtując praktykę badawczą, która eksploruje różne metody badawcze: zbieranie, mapowanie, przeprowadzanie wywiadów, postrzeganie, eksperymentowanie, interpretowanie, tworzenie, interweniowanie, gromadzenie.

Jako synteza, proces badawczy jest rozwijany z różnych faz, które oferują możliwość eksperymentowania, ruchu do przodu, cofania się, rozszerzania lub rozgałęziania. I choć proces ten nie musi być liniowy, ale w ogólnym zarysie główne fazy, które zostały opracowane, są następujące:

- Opracowanie głównych pytań badawczych, ram teoretycznych i koncepcyjnych
- Identyfikacja i zakres krajobrazu naturalnego i kulturowego
- Doświadczenie konkretnych miejsc poprzez postrzeganie zmysłowe i zbliżanie się do miejsca
- Zinterpretowanie koncepcji, które zostały doświadczone i zidentyfikowane poprzez sensoryczne projekty artystyczno-projektowe, akcje i prace zbiorowe
- Zebranie i przeprowadzenie głównych wyników i wniosków
- Upowszechnianie i udostępnianie

OPIS ETAPÓW

Główne pytania badawcze, ramy teoretyczne i koncepcyjne

Badania rozpoczynają się od odpowiedzi na główne pytanie badawcze, skoncentrowane na relacji pomiędzy sztuką, krajobrazem, środowiskiem i fenomenologią. Opracowują przegląd bibliograficzny i ramy teoretyczne, *Myślące krajobrazy | Myślące zmysły*. Ramy koncepcyjne zostają wzbogacone przez różnych autorów, teoretyków, naukowców i artystów oraz wzbogacone o kilka historycznych i współczesnych przykładów, które dostarczają specyficznych spostrzeżeń związanych z badaniami.

Identyfikacja i zakres krajobrazów naturalnych i kulturowych

Na tym etapie identyfikacji i pierwszego podejścia do terytorium, *Kontekst miejsca | Krajobraz naturalny i kulturowy*, badania obejmują określone naturalne, ekologiczne i kulturowe krajobrazy; identyfikując i rozumiejąc główne wartości i systemy krajobrazowe. Identyfikują również głównych lokalnych współtwórców i aktorów, w tym pracowników akademickich, badaczy, praktyków, instytucje i grupy społeczne.

Podejście sensoryczne | Doświadczanie konkretnych miejsc poprzez percepcję zmysłową i podchodzenie do miejsca

Ta faza identyfikuje konkretne lokalizacje miejsc i stosuje interdyscyplinarne metody przybliżania krajobrazu poprzez doświadczenia wielozmysłowe. To podejście łączy pojęcia, ślady i narracje, które identyfikują terytorium poprzez percepcje. Przeprowadzono różne *site-actions* i *site-mappings* związane z koncepcją *experiencing the place*. Działania takie jak spacer, trasy lub trasy wycieczek. W trakcie tego procesu opracowano kartografie sensoryczne, w których dźwięki, smaki, tekstury i zapachy są głównymi elementami identyfikacji.

Interpretacja pojęć, które zostały doświadczane poprzez sztukę sensoryczną - projekty, akcje i zbiorowe prace artystyczne

Rozwój poszukiwań zmaterializował się w pracach i akcjach site-specific, pomyślanych jako ogniwa zbliżenia do lokalnego środowiska.

Wątek przewodni: kartografia zmysłów

W procesie badawczym przewodnią nić spleta różnorodne geografie ze zmysłowym doświadczeniem dotykania, wężania, obserwowania, smakowania i słuchania.

Krajobrazy dźwięku

Środowisko dźwiękowe i symfonia krajobrazów

Krajobrazy smaku

Krajobrazy produkcyjne, food-laby i krajobrazy gastronomiczne

Krajobrazy zapachów

Zmysł węchu, jako związek ewokacyjny, związany z przestrzenią, pamięcią i doświadczeniem

Krajobrazy dotykowe

Percepcje haptyczne i dotykowe. Doświadczenie dotykania natury i odczuwania temperatur

Krajobrazy wizualne

Sceneria i czas. Percepcja wizualna (mikro + makro), scenariusze i cykliczne poczucie czasu i natury

ROZDZIAŁ 1

KRAJOBRAZ JAKO OSOBISTA PODRÓŻ
ŹRÓDŁA INSPIRACJI
&
WPŁYWY

KRAJOBRAZ JAKO OSOBISTA PODRÓŻ

ŹRÓDŁA INSPIRACJI I WPŁYWY

Jeden to książki, które się przeczytało, obraz, który się widziało, muzyka słuchana i zapomniana, ulice, którymi się chodziło. Jeden to jego dzieciństwo, jego rodzina, kilku przyjaciół, kilka miłości, kilka rozczarowań. Jeden jest sumą zredukowaną przez nieskończone odejmowanie⁷

Sergio Pitol

Są miejsca, wydarzenia, scenariusze i geografie, są refleksje, pomysły, koncepcje, pytania lub dzieła, które wpłynęły na mnie w trakcie mojej praktyki. Na mojej drodze zawodowej różne miejsca, momenty i wizje stanowiły dla mnie ważne źródło inspiracji. I są doświadczenia, które wzbogaciły mój wewnętrzny pogląd i towarzyszyły mi w mojej osobistej podróży.

Chciałbym wymienić te źródła, których miałem okazję doświadczyć osobiście. Zaznaczyć wydarzenia, przestrzenie lub dzieła artystyczne, które przekazały mi doświadczenie estetyczne i które w sposób wrażliwy egzemplifikują dialog, jaki powstaje pomiędzy dziełem artystycznym a odbiorcą. Wyeliminować źródła, które zinterpretowałem i wyobraziłem sobie na nowo w trakcie mojej praktyki badawczej.

Krajobraz jako osobiste doświadczenie estetyczne

Wyróżniano i wyróżnia się dwa rodzaje wiedzy: umysłową i zmysłową. Przecistawiano je bez ogródek w starożytności. Dwa pojęcia były wówczas stale używane i stale przeciwstawiane sobie⁸

Władysław Tatarkiewicz

Zainspirowały mnie liczne pejzaży i efemeryczne wydarzenia w przyrodzie, takie jak zimowa migracja motyli Monarchy, które osiedlają się w górach Sierra Madre w Michoacan w Meksyku lub dynamiczny ruch odpływu na wyspie Itaparica w Brazylii, spowodowany działaniem grawitacyjnych sił Księżyca i Słońca, gdzie woda morska stale podnosi i obniża swój poziom, przekształcając krajobraz nadmorskiej wydmy każdego dnia, czy też zjawisko *fall foliage*, które występuje w borealnych i liściastych lasach Ameryki Północnej, w stanie Vermont w sezonie jesiennym, naturalne wydarzenie, które tworzy niepowtarzalną scenerię krajobrazu o złotych, ochrowych, pomarańczowych, czerwonych i żółtych kolorach.

---

⁷ Pitol, S. (2007). Trilogía de la Memoria: El Arte de la fuga. (ed.): Anagrama, Barcelona, Spain

⁸ Tatarkiewicz, W. (1980). A History of Six Ideas: An Essay in Aesthetics. Melbourne International Philosophy Series, 5. 1st ed. Philosophy Department, University of Melbourne, Australia, p. 3

W trakcie mojej osobistej podróży wchłaniałem różne naturalne krajobrazy i scenerie, doświadczane w różnych miejscach na świecie. Od sawanny w Senegalu po dynamiczne gradienty, które kształtują krajobraz śródziemnomorski. Od pirenejskich i alpejskich lasów górskich z łąkami na wzgórzach do doliny Dunaju w Austrii i na Węgrzech. Od przybrzeżnego lasu iglastego w norweskich fiordach do arktycznego archipelagu Svalbard. Od unikatowych buszów eukaliptusowych w Australii do ekosystemów leśnych i rolniczych pól ryżowych w Japonii i na Tajwanie. Od lasu tropikalnego i ekosystemu morskiego w Brazylii do andyjskich tarasów uprawnych w Peru.

Urodziłem się w Meksyku, więc bogata bioróżnorodność i kontrastujące ekosystemy wywarły na mnie znaczący wpływ. Naturalne krajobrazy, które generują znaczące dziedzictwo kulturowe, stanowiąc ramy dla różnorodnych kontekstów historycznych, zachowanych tradycji, kosmologii i symbolicznych konotacji terytorium.

Krajobraz jako osobista podróż

Główne wpływy

Jak wspomniano powyżej, wpływy, oddziaływające na mnie, są ściśle związane z różnorodnymi obszarami geograficznymi lub efemerycznymi wydarzeniami natury, ale doceniam również wkład ludzi, którzy byli przed mną. Od moich rodziców czerpałem inspirację z ich sposobu postrzegania świata, ale przede wszystkim byłem pod wpływem ich wartości etycznych. Moja matka, która jest biologiem, zainspirowała mnie swoim krytycznym myśleniem i tym, jak przekazuje i dzieli się swoją wiedzą na temat przyrody, kultury, historii i społeczeństwa w szerszym znaczeniu. Wpływ na mnie miał również mój dziadek, który był fotografem i odkrywcą; jego wizualne narracje sprawiły, że jako dziecko odkryłem różnorodne kulturowe i naturalne krajobrazy Meksyku poprzez podróż wiedzy i wyobraźni.

Krajobrazy Meksyku | Seria fotografii | pomiędzy 1940 a 1950 rokiem
Zdjęcia: Raul Bolaños (dziadek)

Krajobraz jako osobista podróż

Źródła artystyczne

Prace powstające w ramach mojej praktyki nie wychodzą jedynie z dziedziny architektury czy projektowania środowiska, ale czerpią z różnych źródeł artystycznych. Literatura, muzyka, taniec, malarstwo czy kino są wielokrotnie tymi, które dają wskazówki dla mojego procesu twórczego. Dzięki takiemu podejściu, byłem pod wpływem wielu różnych autorów i artystów. Od malarzy, fotografów, rzeźbiarzy, scenografów, architektów i architektów krajobrazu, po pisarzy, tancerzy, kucharzy i reżyserów filmowych.

Od początku nie pojmowałem dyscyplin artystyczno-projektowych jedynie jako specjalizacji, ale jako szerszą wizję rozumienia i kwestionowania otaczającego nas środowiska, w którym każda wizja może być wzbogacona poprzez różne perspektywy. W odniesieniu do dialogu między sztuką a naturą interesuje mnie to, jak koncepcja krajobrazu ewoluowała na przestrzeni historii sztuki. Od pierwszych obrazowych i przestrzennych przedstawień krajobrazu, poprzez wizje pochodzące z fotografii i kina, a także estetyczne doświadczenia pomiędzy ciałem, naturą i terytorium, które pojawiły się w drugiej połowie XX wieku, gdzie doświadczenie krajobrazu stało się podstawowym znaczeniem dzieła sztuki aż po obecne koncepcje artystyczno-projektowe, oparte na środowiskowo-społecznych wyzwaniach związanych z naszymi siedliskami i terytoriami. Koncepcje, które są uzupełniane przez współczesne praktyki bio-artystyczne, opierające się nie tylko na człowieku, jako miejscu centralnym.

Literatura | Źródła artystyczne

W dziedzinie literatury byłem pod wpływem pisarzy latynoamerykańskich i hiszpańskich, takich jak Juan Rulfo, Octavio Paz, Roberto Bolaño, Julio Cortazar, Gabriel Gracia Márquez. Od przestrzennych narracji Jorge Luisa Borgesa, przez dźwiękowy i wyobrażony wszechświat w poezji Federico Garcíi Lorki – Impresje i krajobrazy (1918); Poeta w Nowym Jorku (1930).

Miasto, które nie śpi

Federico García Lorca

Na niebie nie ma nikogo, kto by spał. Nikt, nikt.

Nikt nie śpi.

Stworzenia z księżyca wężą i chodzą po swoich domach.

*Żywe legwany przyjdą i ugryzą człowieka, który nie śni,
a człowiek, który wychodzi ze złamanym duchem, spotka na rogu ulicy
niewiarygodnego aligatora spokojnego pod czułym protestem gwiazd.*

Nikt nie śpi na ziemi. Nikt, nikt.

Nikt nie śpi.

Na cmentarzu daleko stąd jest trup

który jęczał przez trzy lata

z powodu suchej wiochy na kolanie;

a ten chłopiec, którego pochowali dziś rano, tak płakał

*że trzeba było wołać psy, żeby go uciszyć*⁹

Sztuki wizualne | Źródła artystyczne

Jeśli chodzi o sztuki wizualne, przestrzenie obrazowe i poszukiwania wizualne, porusza mnie poetyckie wykorzystanie światła i cienia przez Caravaggia lub wciągające obrazy Marka Rothko, które przywołują kontemplacyjne przestrzenie i atmosfery poprzez wiele warstw świetlistych kolorów. Zachwyca mnie również zapotecki artysta Francisco Toledo, który poprzez obrazy, rzeźby, litografie, ryciny, rysunki i rzeźby wyraża kosmiczną wizję i mitologię Juchitecan, przedstawioną w krajobrazach i stworzeniach. Podziwiam go nie tylko za jego praktykę artystyczną, ale także za jego aktywizm społeczny, stając się jednym ze znaczących promotorów i obrońców dziedzictwa artystycznego i kulturowego Oaxaca i Meksyku. W dziedzinie fotografii fascynuje mnie wrażliwe podejście do terytorium i jego społeczności, uchwycone w czarno-białych obrazach przez oaxakańskiego artystę Manuela Álvareza Bravo.

---

⁹ García Lorca, F. (1940). City That Does Not Sleep [*Ciudad sin Sueño*]: Poet in New York

Seria obrazów Marka Rothko w Tate Modern, Londyn | fot: Ivan Juarez

Artystą, który wpłynął na moją własną praktykę, jest angielski malarz romantyczny William Turner (1775-1851). Interesuje mnie to, jak poprzez jego obrazy wyraża się temperament zjawisk przyrodniczych, ujawniając ich siłę i żywiołowość, uobecniając władzę natury nad człowiekiem.

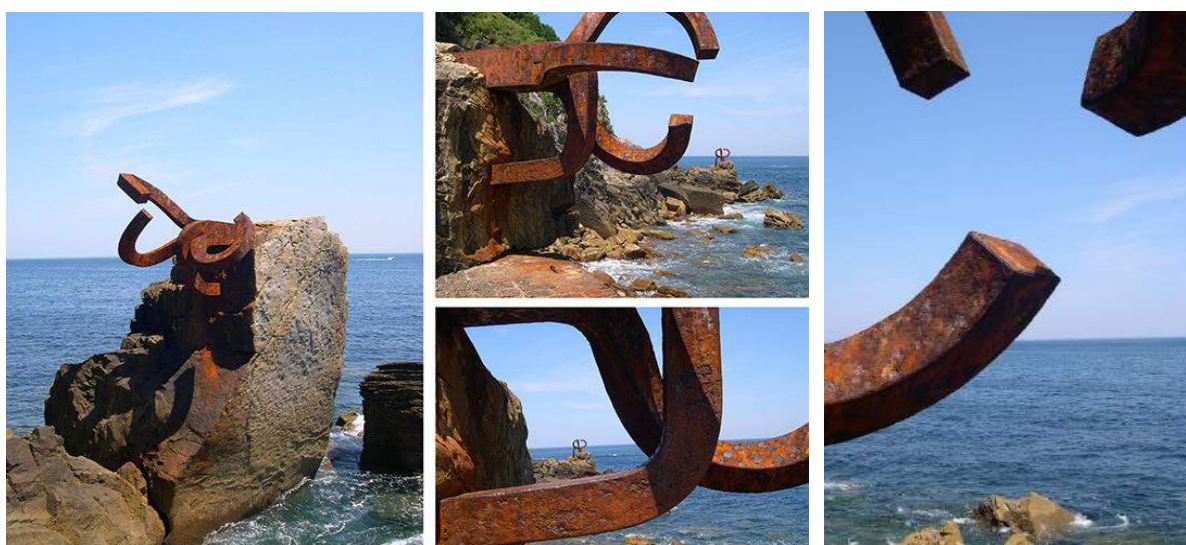
Seria obrazów Williama Turnera w British Museum w Londynie
Zdjęcia: Ivan Juarez

Kinematografia | Źródła artystyczne

Chciałbym również podkreślić kinematografię, jako ważną inspirację w moim procesie twórczym, medium, które stale wpływa na moją pracę. Jako przykłady mogę wymienić filmowe narracje Wima Wendersa, atmosfery i zdjęcia w filmografii takich reżyserów jak Wong Kar Wai i Andriej Tarkowski czy też społeczne, codzienne, skromne i pełne autentyzmu wizje irańskiego reżysera Abbasa Kiarostamiego. Są to wizje artystyczne, zbudowane z opowieści, fragmentów, krain, ludzi i scen, które tworzą osobisty sposób rozumienia i wyobrażania sobie pewnego terytorium.

Sztuka przestrzenna, publiczna i środowiskowa | Źródła artystyczne

W odniesieniu do przestrzennych, publicznych i środowiskowych dzieł sztuki, jestem szczególnie zainteresowany wizjami artystycznymi, które odkrywają doświadczenie estetyczne, związane z miejscami, przestrzeniami, ciałem, materią, światłem, prezencją lub zmysłami. Zgodnie z tymi koncepcjami, podziwiam dorobek rzeźbiarzy i artystów, którzy rozwinęli swoją praktykę artystyczną w XX i/lub XXI wieku, takich jak Richard Long, Isamu Noguchi, Eduardo Chillida, Dani Karavan, James Turrell, Walter di Maria, Janet Laurence, Tomáš Libertíny, Pierre Huyghe, Alan Sonfist, Andy Goldsworthy, Rei Naito, Robert Smithson, Michael Heizer, Alexander Calder, Jorge Oteiza, Tadeusz Kantor, Nancy Holt, Richard Serra, Maya Lin, Gordon Matta-Clark, Ana Mendieta czy Vito Acconci

Peine de los Vientos (1977), San Sebastian, Hiszpania | Eduardo Chillida

Zdjęcia: Ivan Juarez

Sztuka przestrzenna, publiczna i środowiskowa | Źródła artystyczne**Przestrzeń rzeźbiarska w UNAM | Mexico City**

Jednym z dzieł sztuki lądowej, które wywarły na mnie największy wpływ i które miałem okazję stale odwiedzać od dzieciństwa, jest Sculptural Space, zlokalizowany w rezerwacie ekologicznym na terenie kampusu Autonomicznego Uniwersytetu Meksyku (UNAM). To spacerowe i kontemplacyjne dzieło przestrzenne, które integruje sztukę i ekologię. Wielkoformatowa przestrzeń rzeźbiarska została wymyślona w 1979 roku wspólnie przez sześciu artystów: Federico Silva, Helen Escobedo, Manuel Felguérez, Matías Goeritz, Hersúa i Sebastián. Seria geometrycznych elementów, które w całości honorują kosmowizję i symbolikę cykli czasowych natury kultur mezoamerykańskich, tworząc obwód, który wyłania się z gleby wulkanicznej, pozostawiając pustą naturalną przestrzeń w centrum, podkreślając i ograniczając wewnętrzny ekosystem endemicznych gatunków, które rosną na czarnej glebie lawowej tezontle (skała wulkaniczna).

Przestrzeń rzeźbiarska w UNAM, Mexico City | zdjęcia: Ivan Juarez

Sztuka przestrzenna, publiczna i środowiskowa | Źródła artystyczne

Arte Sella: Współczesna góra | Trentino, Włochy

Jako jedno z najbardziej znaczących miejsc i inicjatyw artystycznych, w których sztuka i natura są harmonijnie zintegrowane, jest Arte Sella: Współczesna Góra. Otwarte i eksperymentalnie żyjące muzeum o powierzchni kilku hektarów, utworzone w 1986 roku, znajduje się w Val di Sella-Borgo Valsugana, Trentino we włoskich Pre-Alpach. To artystyczne miejsce oferuje różne trasy w górskim lesie, gdzie widz odkrywa po drodze różne rzeźby. Rzeźby te łączy to, że zostały wykonane z naturalnych elementów i materiałów, takich jak drewno, kamień, kłody, gałęzie lub sama roślinność. W otwarte muzeum, podzielone na trzy główne obszary w lesie, można zobaczyć ponad pięćdziesiąt dzieł sztuki stworzonych w ciągu trzydziestu lat przez artystów i architektów, takich jak Michelangelo Pistoletto, Roberto Conte, Will Beckers, Anthony Howe, Nils-Udo, Edoardo Tresoldi, Urs Twellmann, Steven Siegel, Rainer Gross i Kengo Kuma. Dzieła sztuki są stale zastępowane przez nowe, ponieważ większość z nich z czasem znika i rozpada się w przyrodzie. Głównym dziełem sztuki jest Cattedrale Vegetale, zrealizowane w 2001 roku przez artystę Giuliano Mauri. Naturalna architektura, która wtapia się w krajobraz, utworzona przez serię roślinnych kolumn, tworzących wewnętrzne przejścia pokryte roślinnością. Przestrzeń zmienia swój wygląd, ulistnienie i tonalność w zależności od różnych pór roku.¹⁰

Arte Sella, Trentino, Włochy | Katedra roślinna autorstwa Giuliano Mauri, 2001 | zdjęcia: Ivan Juarez

¹⁰ Arte Sella. [online] <http://www.artesella.it> [03.03.2022]

Przestrzenie architektoniczne i krajobraz | Źródła artystyczne

Panteon Agryppy w Rzymie, Włochy (126 n.e.)
Okulus kopuły | zdjęcia: Ivan Juarez

W odniesieniu do relacji przestrzeni architektonicznych, związanych ze środowiskiem naturalnym, jestem szczególnie zainspirowany tą architekturą, która jest ściśle zintegrowana z terytorium i krajobrazem. Ważne historyczne wpływy przestrzenne obejmują Panteon Agryppy w Rzymie (126 AD). Przestrzeń architektoniczna charakteryzuje się oculusem, czyli okrągłym otworem w centrum kopuły, który w poetycki sposób pozwala zarówno na przenikanie naturalnego światła, jak i deszczu, do wnętrza przestrzeni.

Jako wyjątkowe przykłady relacji między architekturą a terytorium są starożytne miasta greckie położone w Turcji, w Azji Mniejszej. Na przykład stanowiska archeologiczne Pergamonu, "starożytnego greckiego miasta w Myzji, położonego kilka kilometrów od Morza Egejskiego"¹¹ i Efez, "najważniejsze greckie miasto w jońskiej Azji Mniejszej".¹² Przykłady, które łączą architekturę i terytorium. Ten związek można zaobserwować w ich amfiteatrach; przestrzeniach architektonicznych, które są wrażliwie zintegrowane z gradientem topografii, tworząc naturalny scenariusz, w którym wzrok widza sięga całego horyzontu. Scenariusz staje się scenerią krajobrazu.

Stanowisko archeologiczne Amfiteatr w Pergamonie | Azja Mniejsza, Turcja | zdjęcia: Ivan Juarez

Pergamon istniał co najmniej od V w. p.n.e., ale znaczenie zyskał dopiero w epoce hellenistycznej (323-30 R. P.N.E.)¹³

Amfiteatr w Efezie stanowisko archeologiczne | Azja Mniejsza, Turcja | zdjęcia: Ivan Juarez | Efez założony w XI wieku p.n.e. Położony na północnych stokach wzgórz Coressus i Pion oraz na południe od rzeki Cayster.¹⁴

¹¹ Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2020). Pergamum. Encyclopedia Britannica. [online] <https://www.britannica.com/place/Pergamum>. [15.06.2022]

¹² Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2020). Ephesus. Encyclopedia Britannica. [online] <https://www.britannica.com/place/Ephesus>. [15.06.2022]

¹³ Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2020). Pergamum Op. cit.

¹⁴ Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2020). Pergamum Op. cit.

Przestrzenie architektoniczne i krajobraz | Źródła artystyczne

Miejsca mezoamerykańskie | Meksyk

Warto również wspomnieć o architekturach mezoamerykańskich, ściśle połączonych ze światem przyrody, gdzie kosmos staje się głównym punktem odniesienia do tworzenia przestrzeni architektonicznych i osad ludzkich. Przykładem są stanowiska archeologiczne Majów na Półwyspie Jukatan w Meksyku, które powstały w ramach cywilizacji, której okres świetności przypada na wieki od trzeciego do dziesiątego naszej ery. Do ceremonialnych stanowisk archeologicznych należą między innymi Palenque, Calakmul, Dzibilchaltún, Cobá, Uxmal, Labná czy Chichen Itzá. Miejsca, po których stale chodziłem, są przykładem ilustrującym, jak święte elementy architektoniczne wyłaniają się jako masy kamienia wtopione w otaczający krajobraz.

Stanowiska archeologiczne Majów w Meksyku | Palenque (226 p.n.e. do ok. 799 n.e.) i Calakmul (700-350 p.n.e.)

Zdjęcia: Ivan Juarez

Przestrzenie architektoniczne i krajobraz | Źródła artystyczne

Alhambra | Granada, Hiszpania

Brzmi

*Z kwadratowych wież Alhambry widać Albaizin, z jego patiami, z jego starożytnymi galeriami, przez które przechodzą zakonnice. W białych murach krużganków znajduje się droga krzyżowa. Obok romantycznych kratownic dzwonnicy cyprysy leniwie kołyszą swoje pachnące masy żałobne (...) Patia są dźwięczne i cieniste.*¹⁵

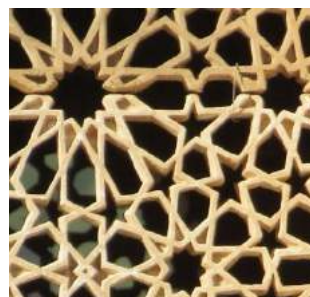
Federico García Lorca

Szczególnym miejscem, z którego czerpię znaczące inspiracje, jest historyczny kompleks Alhambry - pomost między kulturami, czasami i kontynentami. Są to ogrody, dziedzińce, dźwięki, zapachy, sady, pałace, przestrzenie wewnętrzne i zewnętrzne, arkady, ganki, kraty, poezja, kaligrafia, światła, cienie i zawsze obecna woda, jako nie przewodnia. Przez dwa lata miałem okazję odkrywać i mieć bliski związek z jego artystycznym, architektonicznym i kulturowym krajobrazem, splecionym ze zmysłów i mistycyzmu. To dziedzictwo kulturowe ściśle związane z miastem Granada, a zwłaszcza z górskim krajobrazem Sierra Nevada. Nieustannie obecne w formie płynnej. Naturalny krajobraz Sierra Nevada dostarcza wody roztopowej dzięki historycznemu systemowi rowów irygacyjnych, którymi woda płynie w różnych formach. Są poetyckie schody wodne, lustra wodne czy krajobrazy dźwiękowe, tworzone przez fontanny, kanały i stawy. Na końcu swojej podróży przez przestrzenie wewnętrzne, ogrody i dziedzińce, woda wypływa na zewnątrz aby ponownie połączyć się z rzeką i systemem rowów, zapewniając płynny element dla miejskich fontann, jak również nawadnianie tradycyjnych pól uprawnych.

---

¹⁵ García Lorca, F. (1918-1st ed.). Sonidos: Impresiones y Paisajes. (ed.): Ediciones Cátedra Granada, Spain 1998

Alhambra i Generalife, Granada, Hiszpania | zdjęcia: Ivan Juarez

Przestrzenie architektoniczne i krajobraz | Źródła artystyczne

Ogrody i świątynie japońskie

Chciałbym podkreślić Japonię jako ważne źródło inspiracji. Jest to terytorium kulturowe, w którym w wyjątkowy sposób wyraża się ścisły związek i szacunek między jego mieszkańcami a naturą. Wrażliwość na naturę przejawia się w szerokim zakresie ekspresji kulturowej, artystycznej, religijnej i społecznej. Ważny związek z naturą wyraża się poprzez główne religie, buddyzm i przede wszystkim Shinto, które wierzą, że natura i świat przyrody są ucieleśnieniem boskości. Najbardziej znaczące przykłady, które pojawiają się w ramach tej relacji - człowiek, natura i boskość - są zmaterializowane w koncepcjach krajobrazu poprzez świątynie i ogrody, które powstają od czasów starożytnych do dnia dzisiejszego w całym kraju.

Spacer i obcowanie z ogrodami japońskimi wywołuje poczucie zawieszenia czasu, gdzie drewniane architektury - świątynie czy pawilony - harmonijnie komponują się z naturalnym otoczeniem. Woda, skały, żwir, i rośliny, w tym mchy, kwiaty, drzewa, takie jak wiśnie, śliwy i klony, tworzą symboliczne uniwersum wrażliwości, detali i delikatności.

Powyżej: Świątynia Kamiyama Shrine. Na dole: Królewski Ogród w Tokio | zdjęcia: Ivan Juarez

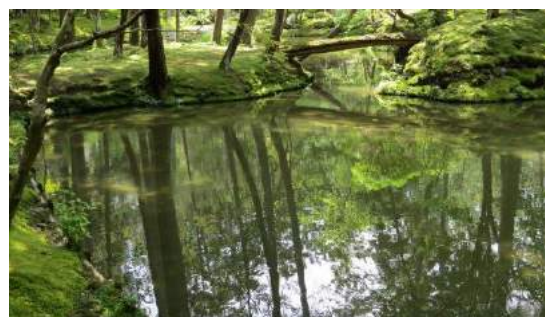
Ogrody japońskie przejawiają się w różnych miejscach i skalach, od królewskich pałaców, sanktuariów i świątyń do ceremonialnych ogrodów herbacianych. Od przydomowych małych ogródków tworzonych przez sąsiadów po miniaturowe żywe krajobrazy, stworzone w ramach japońskich form artystycznych bonsai (盆栽), saikei (栽景) i bonseki (盆石).

Ogród japoński | Szczegóły ogrodu w Kioto | zdjęcia: Ivan Juarez

Chociaż odniesienia do ogrodów w geografii japońskiej są liczne i każdy z nich wyraża szczególny wszechświat, chciałbym wymienić kilka przykładów, takich jak ogród mchów w świątyni Saihō-ji, gdzie żywy zielony dywan pokrywa scenerię w wyjątkowy sposób oraz historyczny ogród świątyni zen Ryōan-ji, abstrakcyjny krajobraz, przejawiający się w suchym ogrodzie, który reprezentuje w głębokim sensie cały kosmos przy użyciu minimalnych elementów z natury, skał wyłaniających się z ziemi. Obie przestrzenie reprezentują ogrody pełne wrażliwości, przejawiającej się w licznych przykładach w Kioto.

Ogród mchu w świątyni Saihō-ji w Kioto, Japonia, rozpoczęty w 1339 roku | zdjęcia: Ivan Juarez

Ryōan-ji temple, Kyoto | zdjęcia: Ivan Juarez

Z tą samą wrażliwością warto wspomnieć o serii ogrodów stworzonych w latach 1924-1975 przez współczesnego twórcę ikebany i architekta krajobrazu Mirei Shigemori (1896-1975), w których w abstrakcyjny, pełen szacunku, awangardowy i sensytywny sposób reinterpretował koncepcyjne znaczenie historycznych ogrodów japońskich.

Tofukuji kare-sansui w Kioto, Japonia autorstwa Mirei Shigemori (1939) | zdjęcia: Ivan Juarez

Przestrzenie architektoniczne i krajobraz | Źródła artystyczne

Muzeum Ogrodów Isamu Noguchi | Japonia

Jesteśmy krajobrazem wszystkiego, co widzieliśmy
Isamu Noguchi

Chciałabym wspomnieć o szczególnym miejscu, które jest dla mnie znaczące, zarówno ze względu na moje osobiste doświadczenia w tej przestrzeni, jak i ze względu na autora, który ją stworzył - pracowni artystycznej amerykańsko-japońskiego artysty i architekta krajobrazu Isamu Noguchiego (1904-1988). Artysta założył swoją przestrzeń studyjną w wiosce Mure, położonej w pobliżu góry Gokenzan na japońskiej wyspie Shikoku (założył dwie równoległe pracownie, zarówno w Japonii, jak i w Nowym Jorku). Podczas swojej kariery artystycznej Isamu Noguchi eksplorował różne media, takie jak rzeźba, ceramika, architektura krajobrazu, meble, projektowanie oświetlenia i scenografia. Od 1999 roku studio stało się Muzeum Ogrodowym Isamu Noguchi, miejscem, w którym krajobraz i historyczna architektura łączą się ze sobą, a jego rzeźbiarskie dzieła sztuki z kamienia (niektóre z nich niedokończone) są zintegrowane, jako część krajobrazu.

Muzeum Ogrodów Isamu Noguchi | Japonia | zdjęcia: Ivan Juarez

Przestrzenie architektoniczne i krajobraz | Źródła artystyczne

Muzeum Sztuki Teshima | Japonia

Mądra tradycja splatania krajobrazu i architektury została zreinterpretowana we współczesnych dziełach przestrzennych, takich jak Muzeum Sztuki Teshima. Architektoniczno-rzeźbiarska przestrzeń, osadzona na szczycie góry na wyspie Teshima została zaprojektowana wspólnie przez architekta Ryue Nishizawę i artystę Rei Naito, którzy w poetycki sposób wymyślili białą i organiczną przestrzeń zagnieżdżoną w krajobrazie. Przestrzeń wewnętrzna składa delikatny hołd jednemu z najważniejszych elementów naturalnych - kropli wody.

Muzeum Sztuki Teshima, Japonia | zdjęcia: Ivan Juarez

Przestrzenie architektoniczne i krajobraz | Źródła artystyczne

Wiek dwudziesty i obecny

Aby uzupełnić temat związany z kluczowymi źródłami inspiracji, które w wyjątkowy sposób łączą przestrzeń architektoniczną i środowisko naturalne, chciałabym wspomnieć o odpowiednich architektach z XX i obecnego wieku, których prace są stałym odniesieniem w mojej praktyce artystycznej. Przestrzenie architektoniczne, które podkreślają niematerialne pojęcia, takie jak światło, zmysły lub cisza, takie jak Termy w Vals w Szwajcarii autorstwa Petera Zumthora; dom-studio Luisa Barragána oraz dom-studio Fridy Kahlo i Diego Rivery autorstwa Juana O'Gormana, oba w Mexico City; studio Alvara Aalto w Helsinkach oraz Opera w Oslo autorstwa Snøhetta Architects.

Frida Kahlo i Diego Rivera dom-studio autorstwa Juana O'Gormana
Mexico City (1929-1931) | zdjęcia: Ivan Juarez

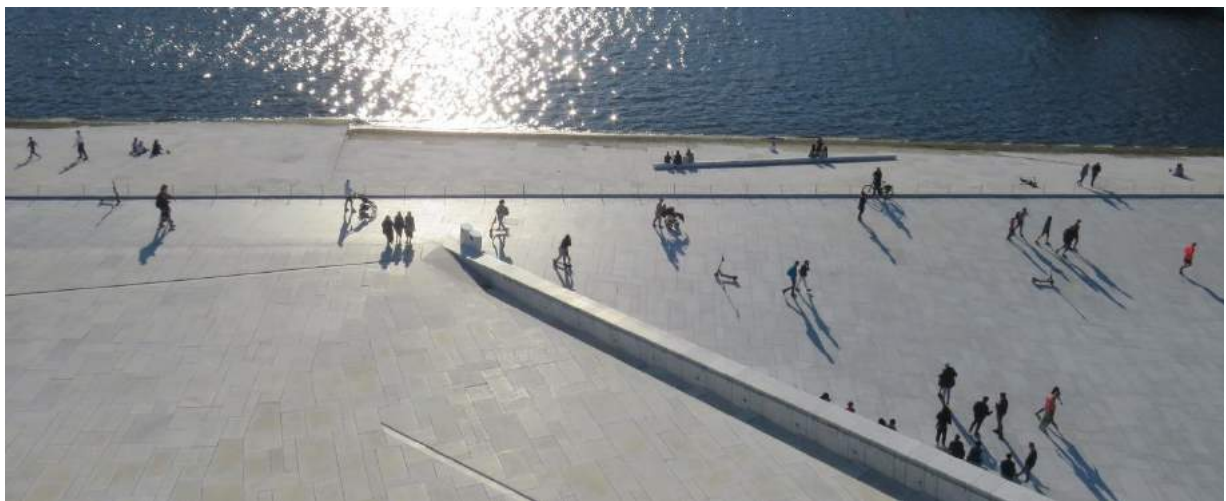

Dom i studio Luis Barragán | Miasto Meksyk (1947-1948)
Zdjęcia: Ivan Juarez

Architecture & water | dwa przykłady: termy w Vals, Szwajcaria autorstwa Petera Zumthora (1996)
oraz Opera w Oslo autorstwa Snøhetta Architects (2008), | zdjęcia: Ivan Juarez

Przestrzenie architektoniczne i krajobraz | Źródła artystyczne

Dom Can Lis Jørna Utzona | Majorka, Hiszpania

W 2018 roku, przy wsparciu Fundacji Utzon, miałem okazję zamieszkać i rozwinąć serię projektów site-specific w Can Lis, domu, który Jørn Utzon zaprojektował na klifie na śródziemnomorskiej wyspie Majorka. Can Lis został zaprojektowany na początku lat siedemdziesiątych, dla niego, jego żony Lis i ich syna Kima, po dziesięciu latach intensywnej pracy nad Sydney Opera House. Dom na Majorce jest uważany za jeden z najbardziej znaczących budynków architektonicznych XX wieku, a od 2006 roku jednym z celów Fundacji jest utrzymanie głównej funkcji budynku, dla której został on pomyślany - zamieszkiwania przestrzeni domowej - uzupełnionej o szereg inicjatyw architektonicznych skupionych na badaniu i promowaniu idei Jørna Utzona oraz dorobku jego twórczości.

W hołdzie dla klasycznej architektury śródziemnomorskiej, Can Lis może być zdefiniowany jako dom krajobrazowy, gdzie sekwencja przestrzeni - patia, pokoje, ganki, masywy, otwory, granice - są pomyślane, jako scenariusze lub żywe pawilony, które prowadzą dialog z naturą, podkreślając cykliczne poczucie czasu i ciągłą naturalną transformację krajobrazu śródziemnomorskiego. Dom i krajobraz łączą się w poetyckiej wizji, która zapewnia unikalną atmosferę i rytualne przestrzenie domowe jako źródło medytacji i ciągłej inspiracji. Landscaping-dom był wymyślony jako przestrzeń doświadczalna i metaforyczna, która zapewnia schronienie do refleksji nad architekturą, naturą i życiem.

Krajobrazy | Wyspa Majorka, Hiszpania | zdjęcia: Ivan Juarez

Podejście fenomenologiczne, dialog z naturą śródziemnomorską oraz tradycyjna architektura Majorki zinterpretowana przez Jørna Utzona w Can Lis, to główne koncepcje i punkty wyjścia w przestrzeni architektonicznej. Powstały przestrzenie, w których każda codzienna czynność związana ze sferą domową - spanie, gotowanie, czytanie, jedzenie, spacer - wywołuje wydarzenie o wielkiej głębi jako doświadczenie zmysłowe. Przestrzenie, pełne znaczeń, związanych z dialogiem pomiędzy człowiekiem a jego środowiskiem..

Dom Can Lis Jørna Utzona | Majorka, Hiszpania | zdjęcia: Ivan Juarez

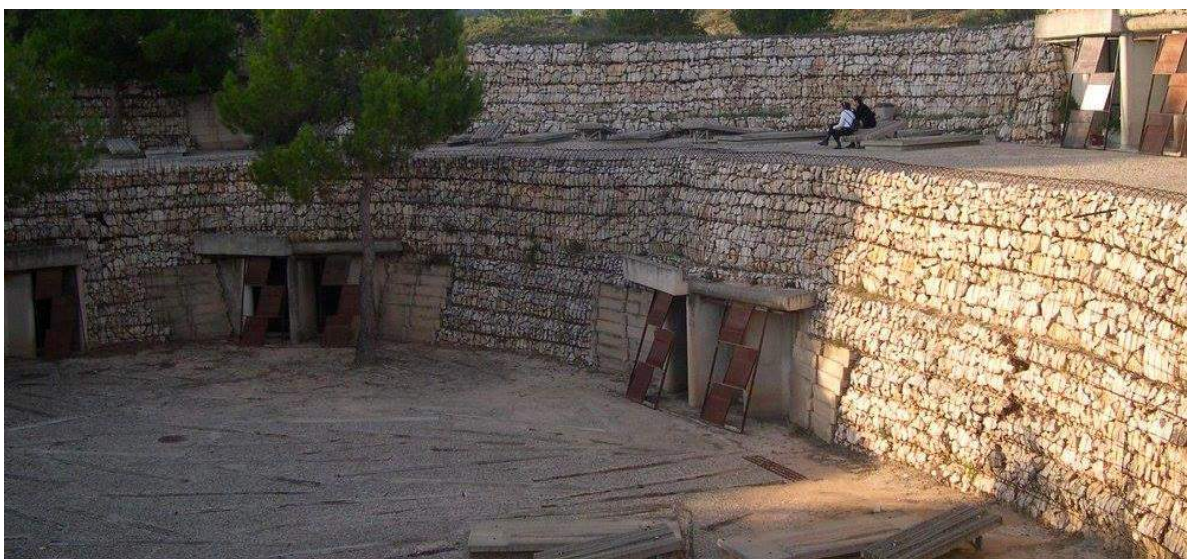

Architektura krajobrazu | Źródła artystyczne

W odniesieniu do terytorialnej i dużej skali chciałbym wspomnieć o przykładach z dziedziny architektury krajobrazu i projektowania środowiska, dyscyplin, które stanowiły osobisty wpływ w mojej praktyce. Wśród nich są architekci krajobrazu, tacy jak Roberto Burle Marx, Luis Catherine Mosbach i Gilles Clément. Ponadto, projekty krajobrazowe takie jak, Tosca Stone Park w Olot przez RCR Architects i Cemetery Igualada przez Enric Miralles i Carme Pinós, obie interwencje w Hiszpanii.

Tosca Stone Park w Olot, Hiszpania | autorstwa RCR Architects | fotografia: Ivan Juarez

Cmentarz Igualada, Hiszpania | autorstwa Enric Miralles + Carme Pinós | fotografia: Ivan Juarez

Architektura krajobrazu | Źródła artystyczne

The Highline | Manhattan, Nowy Jork

The Highline na Manhattanie w Nowym Jorku został zaprojektowany we współpracy Diller Scofidio i Renfro James Corner Field Operations wraz z artystą ogrodnikiem Pietem Oudolfem. The Highline jest uważany za jeden z najbardziej znaczących i wpływowych projektów miejskich ostatnich dekad ze względu na wdrożenie strategii biologicznych i krajobrazowych. W celu odzyskania nieużywanego podwyższonego toru kolejowego w mieście, przekształcono go w najbardziej dynamiczny publiczny park na wyspie Manhattan.

High Line, Nowy Jork, 2009 (pierwsza faza). Projekt nasadzeń autorstwa Piet Oudolf | zdjęcia: Ivan Juarez

ROZDZIAŁ 2

KONTEKST MIEJSCA

KRAJOBRAZ NATURALNY I KULTUROWY
POLSKA | DOLNY ŚLĄSK | WROCŁAW

KONTEKST MIEJSCA: KRAJOBRAZ NATURALNY I KULTUROWY

Polska | Dolny Śląsk | Wrocław

Lokalizacja mapy | Europa | Polska

Ponieważ jedno z głównych założeń niniejszych badań opiera się na przekonaniu, że proces artystyczny jest ściśle związany z miejscem, w którym jest tworzony, terytorium Polski, położone w centrum Europy, zostało ustanowione jako geograficzne i kontekstowe ramy dla rozwoju tego badania. Badania zostały przeprowadzone na Dolnym Śląsku, regionie historycznym i administracyjnym położonym w południowo-zachodniej części Polski, który ze względu na swoje położenie geograficzne i tło historyczne posiada ważne dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe.

W tym kontekście historyczne miasto Wrocław, stolica Dolnego Śląska, zostaje zaproponowane jako epicentrum niniejszych badań, jako conceptualne i fizyczne terytorium, które zamieszkiwałem i doświadczałem przez okres trzech lat w ramach procesu badawczego. Miasto, z którym nawiązałem bliski związek, od października 2019 roku do chwili obecnej (lato 2022).

Polska | Dolny Śląsk | Wrocław

Dolny Śląsk jest kulturowo rozumiany jako region, który historycznie ukształtował się z trzech uzupełniających się terytoriów kulturowych - polskiego, czeskiego i niemieckiego. Pod względem geograficznym Dolny Śląsk leży w dorzeczu środkowej Odry, rzeki, która płynie z południowego wschodu, wznosząc się w Czechach, na północny zachód w kierunku Morza Bałtyckiego. Dolny Śląsk graniczy z trzema innymi województwami: na północy z lubuskim, na północnym wschodzie z wielkopolskim, a na południowym wschodzie z opolskim. Znajduje się również w granicach dwóch państw: na południowym zachodzie z Niemcami, a południową granicę wyznacza pasmo górskie Sudetów Zachodnich i Środkowych, które od wieków stanowiło granicę między polskim Śląskiem a historycznym regionem Czech, obecnie Republiką Czeską.¹⁶ Warto wspomnieć, że ten górski i kulturowy krajobraz był stałym scenariuszem źródłowym w literaturze i sztuce, co zostało przedstawione w twórczości literackiej polskiej pisarki Olgi Tokarczuk.

Profil górski Sudetów ze Świdnicy | zdjęcie: Ivan Juarez

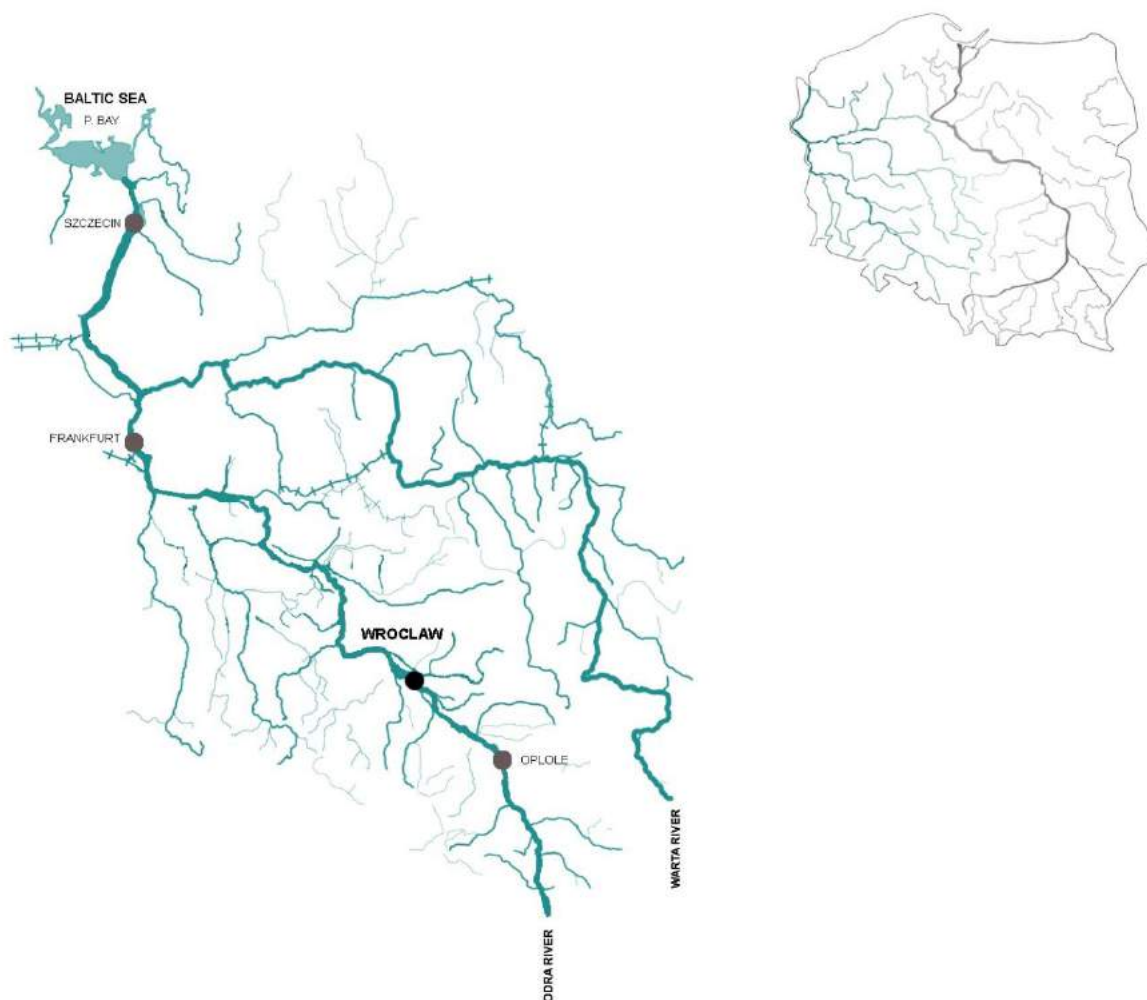
¹⁶ Witkowski, A., Kleszcz, M., Błachuta, J. & Napora, K. (2012). Ichthyofauna of Wrocław: The Odra River, its tributaries and the selected city reservoirs. *Fragmenta Faunistica* 55(1), Museum and Institute of Zoology Pas, Poland

Dolny Śląsk

Dolny Śląsk | Wrocław | mapa

Wrocław | Krajobrazy wodne

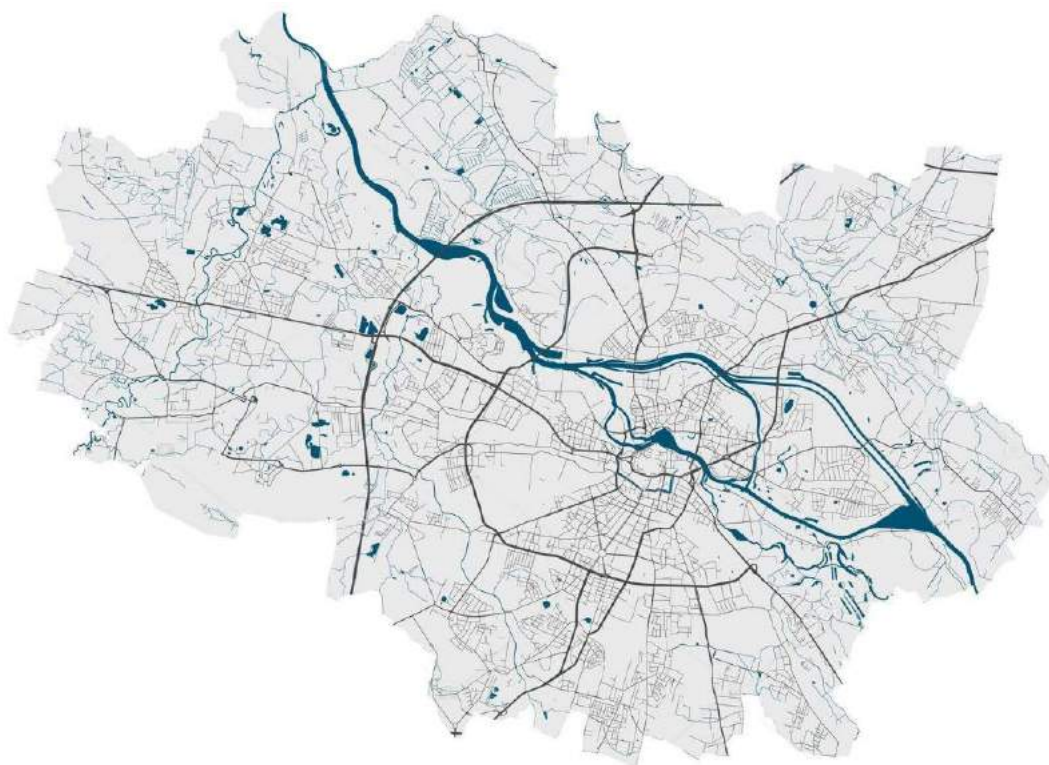

System rzeczny Odry Polska (z fragmentem Niemiec)

Rzeka Odra przez setki lat wywierała znaczący wpływ na miliony ludzi żyjących w jej dorzeczu. Oddziaływała na mieszkańców w wielu sferach życia. Pełniła silną rolę kulturotwórczą dla wielu narodów przez wiele pokoleń. Wspomnienia rodzin i ich przodków.¹⁷

¹⁷ Odra Centrum (2015). In: OdraCentrum.org [online] homepage: <https://odracentrum.org> [14.03.2020]

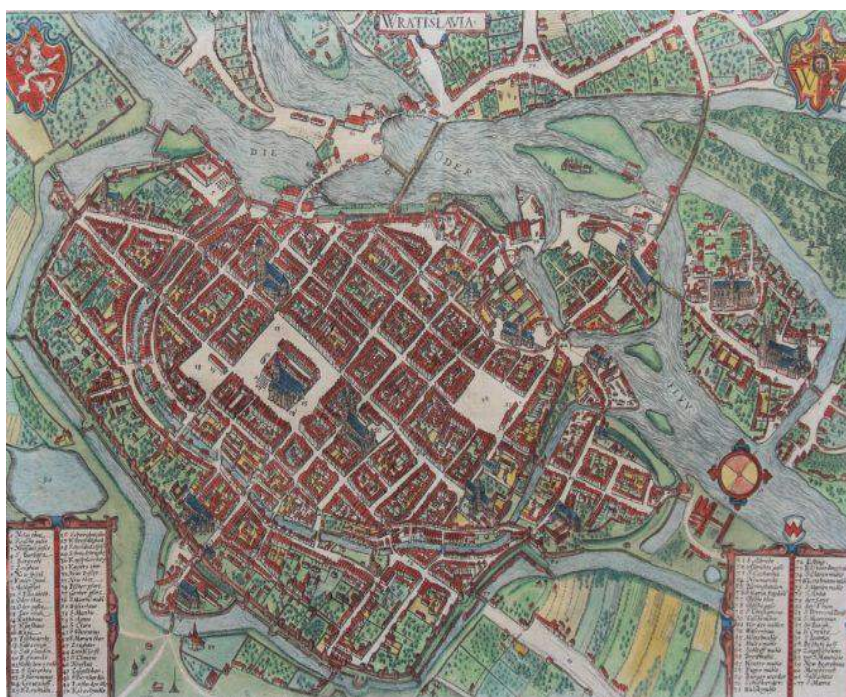
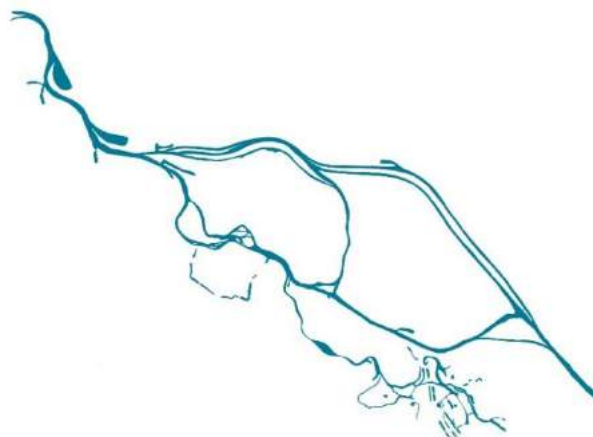
Wrocław i jego system rzeczny: Odra oraz rzeki dopływowe: Oława, Widawa, Bystrzyca i Ślęza ¹⁸

Miasto Wrocław wyróżnia się znaczącym krajobrazem naturalnym, charakteryzującym się ścisłym związkiem z wodą. Miasto zostało założone w X w. n.e. u zbiegu kilku rzek i strumieni, które tworzą bogaty i złożony system hydrologiczny, który rozszerza się i rozgałęzia wzdłuż krajobrazu miasta, nadając kształt unikalnej tkance miejskiej. System wodny składa się z pięciu rzek, Odry, najważniejszej i najdłuższej na Śląsku, a także jej głównych dopływów: Oławy, Widawy, Bystrzycy i Ślęzy.¹⁹

¹⁸ Wrocław city map (2020). [online] homepage: vectorstock.com [12.09.2021]

¹⁹ Witkowski. A., Kleszcz, M., Błachuta, J. & Napora, K. (2012). Op.cit.

Wrocław | Krajobraz wodny | Sieć i infrastruktura rzeczna

Sieć rzeczna miasta zorientowana głównie na żeglugę, zaopatrzenie w wodę i wytwarzanie energii elektrycznej, ale również zapewnia różnorodne funkcje ekosystemowe, takie jak siedlisko dla różnych gatunków biologicznych. Obejmuje również tereny przeznaczone do zamieszkania i rekreacji

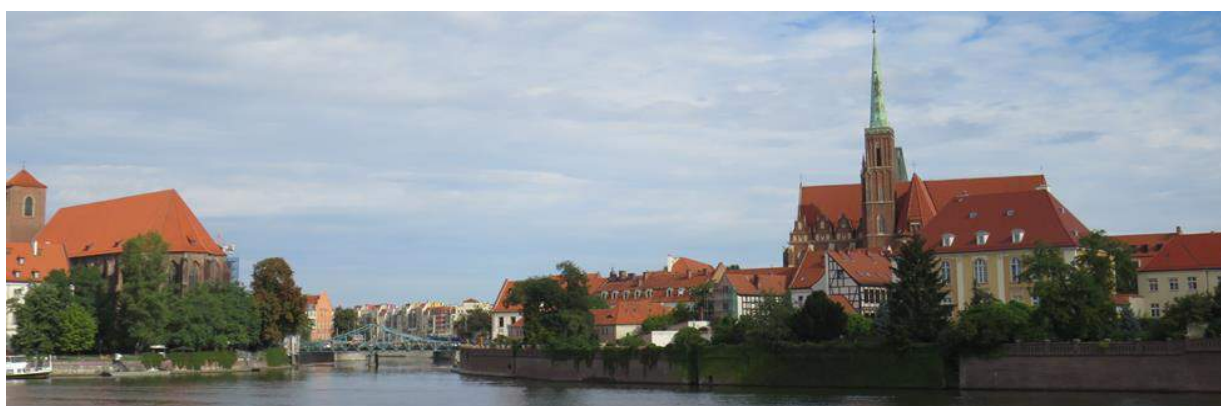
przez ludzi, co kształtuje złożony historyczny i obecny system infrastruktury do zarządzania przepływem, powodzią i nawigacją, który jest zmaterializowany w kanałach, tamach, stawach, groblach oporowych, cysternach, młynach, zbiornikach wodnych lub portach.

Powyżej: Mapa Wrocławia-Odry | źródło: Odra Centrum

Poniżej: Mapa Wratislavia autorstwa Brauna i Hogenberga | 1588-97 ²⁰

²⁰ Braun & Hogenberg (1588-97). Wratislavia map reference: Van der Krogt 4, 4876. From: Civitates Orbis Theatrum, Liber quartus Urbium Praecipuarum totius Mundi. Cologne, 1588-97. Taschen Br. Hog., p. 324 [online]: <https://www.cartahistorica.com/our-catalogue/europe/central-and-east-europe/wroclaw-wratislava>

Ważną cechą systemu rzeczno-egzemplarnego jest fosa miejska, budowana nieprzerwanie od XIII do XIX wieku, która pozostaje złożonym systemem fortyfikacji otaczających wnętrze starożytnego miasta. Interesujący także ciąg dwunastu wysp, wśród których znajduje się niewielki archipelag, położony w geograficznym rdzeniu miasta, składający się z grupy sześciu mniejszych wysp - Słodowej, Tamki, Daliowej, Bielarskiej, Młyńskiej i Piasek-, które uzupełnione są większymi wyspami, takimi jak Ostrów Tumski, będący najstarszym kwartałem miasta; Kępa Mieszczańska, gęsto zaludniona; czy Wielka Wyspa, największa i zawierająca w swoim obwodzie kilka dzielnic.

Ostrów Tumski and Piasek islands | photography: Ivan Juarez

Wyspy i obszary miejskie, przecięte przez rzekę, tworzą szereg łączących konstrukcji, uważanych za ważną infrastrukturę systemu mobilności miasta, która obejmuje ponad sto mostów i kładek. Wśród nich znajdują się Most Piaskowy (1861), Most Tumski (1889), Most Oławski (1883), Most Zwierzyniecki (1897), Most Grunwaldzki (1908), Most Bartoszewicki (1917); do najnowszych, takich jak Most Milenijny (2004) i Most Rędziański (2008).

Most Grunwaldzki | fotografia: Ivan Juarez

Wrocław | Krajobrazy wodne | Brzegi rzek

Na brzegach rzeki, wzdłuż jej biegu i kanałów, miasto korzysta z bulwarów, promenad, amfiteatrów do siedzenia, ścieżek dla pieszych i rowerów, gdzie roślinność tworzy aleje, parki linearne lub miejskie łąki; a wraz z rozszerzaniem się biokrajobrazu, roślinność naturalizuje się, zapewniając ważne strefy ekologiczne lasów łęgowych, które chronią rodzimą różnorodność biologiczną.

Siedzisko amfiteatru, które funkcjonuje jako punkt widokowy na rzekę | fotografia: Ivan Juarez

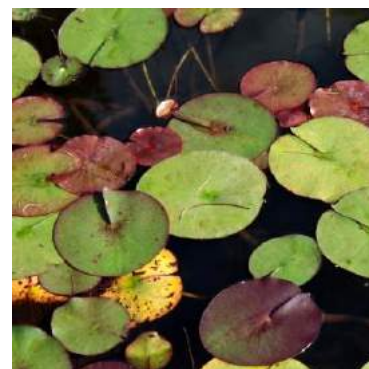

Promenady nad kanałami | zdjęcia: Ivan Juarez

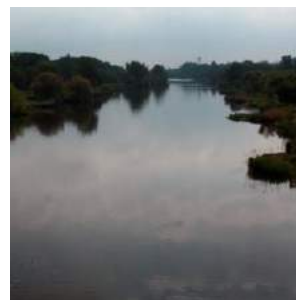
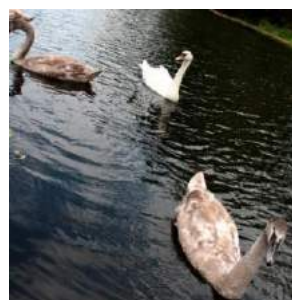
Rzeka Odra i brzegi rzeki | zdjęcia: Ivan Juarez

Wrocław | Krajobrazy wodne | Bioróżnorodność

W związku z bioróżnorodnością, wśród fauny wodnej występują zróżnicowane gatunki ptaków, takie jak: kaczka krzyżówka (*Anas platyrhynchos*), łabędź niemy (*Cygnus olor*), czapla siwa (*Ardea cinerea*), kormoran czarny (*Phalacrocorax carbo*), mewa czarnogłowa (*Chroicocephalus ridibundus*). Półwodne gryzonie, takie jak wydra (*Lutra lutra*) i bóbr (*Castor canadensis*). Zróżnicowane gatunki ryb, takie jak boleń (*Aspius aspius*), sum europejski (*Silurus glanis*), kleń europejski (*Squalius cephalus*), kielb (*Gobio gobio*), szczupak północny (*Esox lucius*), wzdręga pospolita (*Scardinius erythrophthalmus*), okoń europejski (*Perca fluviatilis*), leszcz pospolity (*Abramis brama*), karp europejski (*Cyprinus carpio*). Wśród flory występują różne gatunki roślin łęgowych w tym drzewa, krzewy, trzciny i turzyce takie jak, olsza europejska (*Alnus glutinosa*), osika (*Populus tremula*), topola czarna (*Populus nigra*), wierzba biała (*Salix alba*), wierzba koszykowa (*Salix viminalis*) tarnina (*Prunus spinosa*); sitowie (*Typha latifolia*) i trzcina (*Phragmites*); oraz różne rośliny wodne, takie jak lilie wodne (*Nymphoides peltate*), paproć pływająca (*Salvinia natans*).²¹

Flora i fauna nadrzeczna | Odra i Oława | zdjęcia: Ivan Juarez

²¹ OnWater Foundation (2013). In: Oława Promenade site [online] homepage: <http://onwater.pl> [14.03.2020]

Wrocław | Krajobrazy wodne

Upowszechnianie, edukacja i ochrona

W związku z problematyką rzek i wody, w mieście funkcjonuje kilka przestrzeni i organizacji skupionych na upowszechnianiu, edukacji i ochronie. Na szczególną uwagę zasługuje Fundacja OnWater, która powstała w 2013 roku, skupia się na wzajemnej współpracy poprzez realizację projektów edukacyjnych i kulturalnych związanych z propagowaniem wiedzy o Odrze.²² W 2015 roku Fundacja stworzyła Odra Centrum, przestrzeń pływającą, zlokalizowaną na Odrze, która realizuje projekty pedagogiczne z zakresu ekologii i ochrony środowiska rzek i zbiorników wodnych, a także projekty kulturalne i społeczne, wzmacniające tożsamość lokalnej społeczności.²³ Na uwagę zasługuje również Hydropolis: Centrum Edukacji Ekologicznej we Wrocławiu, przestrzeń wiedzy i informacji o wodzie, utworzona przez Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w zabytkowym zbiorniku wodnym, wybudowanym pod koniec XIX wieku.²⁴

Odra Centrum | Wrocław | fotografia: Ivan Juarez

²² OnWater Fundacja (2013). In: OnWater.pl [online] homepage: <http://onwater.pl> [14.03.2020]

²³ Odra Centrum (2015). Op.cit

²⁴ Hydropolis (2015). In: Hydropolis.pl [online] homepage: <https://hydropolis.pl/> [14.03.2020]

Wrocław | Zielone krajobrazy

Wrocław | łąki terenów zielonych ²⁵

W zakresie systemu zielonej infrastruktury miasto charakteryzuje się znaczną powierzchnią i liczbą przestrzeni przyrodniczych, zintegrowanych poprzez różnorodność krajobrazów nadrzecznych, lasów miejskich, ogrodów sadowniczych, bulwarów, a także wewnętrznych dziedzińców blokowych. Na terenie miasta znajduje się również znaczna liczba historycznych i współczesnych parków o różnej skali. We Wrocławiu są ponad 40 parków publicznych, wśród których największe znaczenie mają m.in: Park Szczytnicki i Park Stulecia (Tysiąclecia), które są odpowiednio największym i drugim co do wielkości parkiem, Park Południowy, Park Wschodni, Park Zachodni, Park Grabiszyński, a także niewielkie parki na Starym Mieście obok fosy, Juliusza Słowackiego i Mikołaja Kopernika. W skład zieleni wchodzi również Ogród Botaniczny (1811), położony na Ostrowie Tumskim, będący częścią Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wrocław Zielone krajobrazy | Ogród Botaniczny | zdjęcia: Ivan Juarez

²⁵ Mollashahi, H., Szymura, M. & Szymura, T. H (2020). Location of urban grassland patches in Wrocław city. Connectivity assessment and prioritization of urban grasslands as a helpful tool for effective management of urban ecosystem services. PLOS ONE Journal. [online] <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0244452.g005>

Wrocław | krajobrazy miejskie

Architektoniczny i urbanistyczny krajobraz Wrocławia prezentuje różne warstwy historyczne, które ukształtowały miasto i jego wielokulturowość. Od centralnego placu historycznego, Rynku, po różne dzielnice i kwartały, w których współistnieją budynki z różnych okresów historii. Architektura miasta obejmuje kilka okresów i sposobów wyrażania się, generując szczególny język przestrzenny w krajobrazie miasta. Od gotyku, renesansu i baroku, poprzez historyzm, secesję i art deco do przykładów nowoczesnego ruchu okresu socjalistycznego, w tym postmodernizmu, aż do budynków współczesnych.

Widok na panoramę miasta od strony Starego Miasta.
Zdjęcie wykonane z Kładki Pokutnic
(Mostek Pokutnic), pomiędzy dwoma
wieżami kościoła Marii Magdaleny | zdjęcia: Ivan Juarez

Obszar miejski Wrocławia, zamieszkały przez 634 893 mieszkańców,²⁶ posiada zróżnicowane dzielnice, wśród których można wymienić m.in. Stare Miasto, stanowiące rdzeń starego miasta, Przedmieście Świdnickie, Bartoszowice; Biskupin, wyróżniający się jako obszar horyzontalnej zabudowy mieszkaniowej z dużymi terenami zielonymi; Nadodrze, uznawane za XIX-wieczną dzielnicę rzemieślniczą; Ołbin, Plac Grunwaldzki, Sępolno, Szczytniki, Szczepin.

Na szczególną uwagę zasługuje Dzielnica WuWa, eksperymentalny zespół mieszkaniowy, pomyślany jako jeden z głównych przykładów ruchu modernistycznego, będący wynikiem wystawy budowlanej zorganizowanej w 1929 r. przez Śląski Komitet Deutsche Werkbund w ramach projektu Wohnung und Werkraum (Mieszkanie i miejsce pracy), w którym uczestniczyło kilku śląskich architektów, m.in. Hans Scharoun.²⁷

Dzielnica WuWa | model w skali miasta i budynków | zdjęcia: Ivan Juarez

²⁶ PopulationStat (2022). Population Wrocław. In: World statistic data (2021-10-06). [online]: <https://populationstat.com/poland/wroclaw> [10.07.2022]

²⁷ Urbanik, J. (2010). WuWa 1929-2009 The Werkbund Exhibition in Wrocław. (ed): Muzeum Architektury we Wrocławiu, Poland

Przykładami historycznych reprezentacyjnych przestrzeni architektonicznych są, Katedra (Ostrów Tumski) (XIII-XIV w.), Stary Ratusz (Stary Ratusz) (XIII w.), Biała Synagoga (1829 r.), Dworzec Główny (Wrocław Główny) (1855-1857), Hala Targowa (1906-1908) stanowiąca gastronomiczne epicentrum miasta, Hala Stulecia (1911-1913), autorstwa architekta Marksa Berga, budynek wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO, Pawilon Czterech Kopuł (1912-1913) autorstwa Hansa Poelziga, Dom Handlowy Renoma (1930), Muzeum Panorama (1967-1983); a także budynki mieszkalne z okresu nowoczesnego socjalizmu, jak osiedle Manhattan (1973) Jadwigi Grabowskiej-Hawrylakamong.

Osiedle Manhattan i Most Grunwaldzki | fotografia: Ivan Juarez

Wśród organizacji i instytucji w dyscyplinie architektura można wymienić Muzeum Architektury, mieszczące się w zabytkowym kompleksie dawnego XVI-wiecznego klasztoru, Dolnośląską Okręgową Izbę Architektów z siedzibą w WuWie albo Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej. Pod względem edukacyjnym miasto charakteryzuje się dużą liczbą placówek naukowych i uczelni, w których pracuje kilku wybitnych naukowców i absolwentów z różnych dziedzin, którzy zostali uhonorowani Nagrodą Nobla. Przykładem może być pisarka Olga Tokarczuk, która niedawno została powołana do Rady Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wrocław | Scena kulturalna i artystyczna

Miasto jest również uznawane za gospodarza ważnej liczby inicjatyw kulturalnych, na przykład w 2016 roku miasto było Europejską Stolicą Kultury. Wrocław jest również znany ze swojej sceny artystycznej, w której znajduje się wiele miejsc związanych z muzyką, sztukami pięknymi, tańcem i teatrem, w tym Opera, Teatr Lalek, Teatr Pantomimy, Teatr Capitol, Instytut Grotowskiego, Teatr Komedia, Centrum Sztuki Wro, Muzeum Współczesne, które mieści się w dawnym bunkrze przeciwlotniczym lub nowoczesne Narodowe Forum Muzyki bądź Muzeum Narodowe, wyróżniające się unikalną kolekcją sztuki śląskiej od XII wieku; a także różne alternatywne przestrzenie, które uzupełniają scenę kulturalną miasta.

Muzeum Narodowe Wrocław | fotografia: Ivan Juarez

Wgląd w konkretne terytorium, jego krajobraz naturalny i kulturowy stanowi ramy koncepcyjno-geograficzne tej pracy doktorskiej. Wrocław jest miejscem inspiracji, wiedzy i eksperymentów dla rozwoju badań; miejscem, z którym nawiązałem bliskie relacje poprzez różne procesy i doświadczenia. Liczne eksploracje, postrzegania i interpretacje, które zostały wyrażone w dziełach sztuki, interwencjach na miejscu i działaniach, zostaną wyjaśnione bardziej szczegółowo w dalszej części.

ROZDZIAŁ 3

MYŚLĄCE KRAJOBRAZY | MYŚLĄCE ZMYŚŁY
PRZEGLĄD LITERATURY
&
RAMY TEORETYCZNE

MYŚLĄCE KRAJOBRAZY | MYŚLĄCE ZMYŚŁY

PRZEGLĄD LITERATURY & RAMY TEORETYCZNE

*Ciało jest naszym ogólnym medium do posiadania świata*²⁸

Maurice Merleau-Ponty

Odpowiednie do różnych sposobów wykorzystania zmysłów w praktykach środowiskowych projektowania artystycznego, po tym, jak to podejście stało się konceptualnym zakresem interwencji w naszym środowisku kulturowym i naturalnym, badacze, teoretycy i praktycy wnieśli istotny wkład w to połączenie. Ciało literatury i studia przypadków są oparte na związku pomiędzy doświadczeniem percepcyjnym i przybliżeniem miejsca, właśnie te koncepcje przyczyniły się jako ramy teoretyczne do generowania przybliżeń w praktyce artystyczno-projektowej, tak i uzupełniający wgląd w rozwój dyscypliny.

Obecny temat, Myślące krajobrazy | Myślące zmysły, omawia pojęcia związane z pojęciem krajobrazu, Maderuelo 2015; Nogué, 2007. Pojęcie miejsca, Pope, 1731; Heidegger, 1971; Norberg-Schulz, 1980; Lynch, 1960. Bada również koncepcje oparte na ludzkich zmysłach w powiązaniu z materialnymi i niematerialnymi krajobrazami. Pallasmaa, 2005; Careri, 2013; Hedfors, 2003; Ingold, 2007; Porteus, 1985; Gordon, L.J. 2018; Tolaas, 2009, między innymi. Tym wzajemnym powiązaniom przyświecona rama teoretyczna, która łączy: krajobrazy dźwiękowe, krajobrazy zapachowe, krajobrazy haptyczne, krajobrazy wizualne i krajobrazy smakowe.

Równolegle, wizje te są wzbogacone o różne dyscypliny humanistyczne, artystyczne, społeczne i naukowe, które są uzupełniane przez różne metody badawcze. Ramy teoretyczne są wzbogacone poprzez przegląd historycznych i współczesnych praktyk, które charakteryzują się oznaczaniem specyficznych kontekstów opartych na podejściu fenomenologicznym, jak również ekologicznym, estetycznym i społecznym.

---

²⁸ Merleau-Ponty, M. (1945). *Phenomenology of Perception*. (ed.): Routledge & K. Paul, London, U.K.

MYŚLĄCE KRAJOBRAZY

Ziemia (*land*-angielskim): Oznacza zarówno miejsce, jak i zamieszkujących je ludzi. "ziemia", także "określona część powierzchni ziemi, region zamieszkania osoby lub narodu, terytorium wyznaczone przez granice polityczne."²⁹

Kształt (*ship* lub *shape*-angielskim): element słowotwórczy znaczenie; kształtować "jakość, stan; akt, umiejętność, pozycja; relacja między", Middle English -schipe, od Old English -sciepe, Anglian -scip "stan, warunek bycia", Holenderski -schap, Niemiecki -schaft), od skap- "stworzyć, wyświęcić, powołać".³⁰

Słowo **krajobraz** (*landscape*-angielskim) kojarzy się z ludźmi i miejscem. Po raz pierwszy pojawiło się drukiem w języku angielskim w 1603 roku (oznaczając obraz scenerii). Wywodzi się ze średnioholenderskiego (*landscap*) oznaczającego region, niemieckiego (*landschaft*). Wcześniejszą formacją w języku angielskim było *landskip*.³¹

Termin krajobraz (*landscape*-angielskim) nabrał różnych znaczeń w różnych kulturach, szerokościach geograficznych i okresach czasu, rozumiany jako szerokie pojęcie, które obejmuje różnorodne konotacje i wizje. Z tej perspektywy interpretacja pojęcia krajobrazu jako konstruktu kulturowego ulegała ciągłej ewolucji na przestrzeni dziejów. Od jego początków, ustanawiających relację z otaczającym środowiskiem, głównie poprzez zmysł wzroku, jako reprezentacyjny przedmiot kontemplacji estetycznej, gdzie krajobraz był uważany za podmiot bliski światu naturalnemu, do ewolucji i stania się wielowymiarową koncepcją o ważnych znaczeniach kulturowych, związanych z estetyką, historią, tożsamością czy ekologią.

Koncepcja krajobrazu, która jest związana z relacją między miejscem a ludźmi od jej początków do jej obecnej wieloaspektowości, kształtowała się pod wpływem różnych przemian kulturowych, procesów, percepcji, a także kilku dyscyplin, takich jak fenomenologia, geografia, rolnictwo, antropologia, filozofia czy kartografia wśród wielu innych.

---

²⁹ Online Etymology Dictionary (2000). Landscape. In Online Etymology Dictionary. [online] homepage: <https://www.etymonline.com/word/landscape> [12.03.2022]

³⁰ Online Etymology Dictionary. Op. cit.

³¹ Lorch, B. (2002). Keywords Glossary: landscape. The University of Chicago [online] homepage: <https://csmt.uchicago.edu/glossary2004/landscape.htm> [14.03.2022]

*Krajobraz może być zwodniczy. Czasami krajobraz wydaje się być mniej scenerią dla życia jego mieszkańców niż kurtyną, za którą rozgrywają się ich zmagania, osiągnięcia i wypadki. Dla tych, którzy znajdują się za zasłoną, punkty orientacyjne nie są już tylko geograficzne, ale także biograficzne i osobiste.*³² John Berger

W dzisiejszych czasach szersze znaczenie terminu krajobraz jest widoczne w różnych koncepcjach i definicjach. Według północnoamerykańskiego geografa, Eugene J. Palka, "definicje krajobrazu, stosowane przez historyków i badaczy, różnią się znacznie od humanistycznych ujęć krajobrazu jako scenerii oglądanej w ramach danego widoku".³³ Termin ten ma ścisły związek z konotacjami ekologicznymi, ale wiąże się również ze znaczeniami duchowymi, estetycznymi, kulturowymi, politycznymi, filozoficznymi czy naukowymi, gdzie dwumian człowieka z naturą i jego powiązania znajdują odzwierciedlenie w koncepcji świata. Dla hiszpańskiego geografa Joana Nogué "krajobraz jest konstrukcją społeczną, która odzwierciedla określony sposób organizacji i doświadczania terytorium".³⁴ Dla Benjamin Lorch, profesora filozofii politycznej "krajobraz może być treścią reprezentacji, w której podróżuje przez medium, może również sam być medium, które niesie społeczne, geologiczne, historyczne wiadomości lub może być uważany za medium wymiany i praktyki społecznej wyrażającej wizualne przywłaszczenie, tożsamość i władzę".³⁵ Europejska Konwencja Krajobrazowa (European Council Foundation), definiuje krajobraz jako "obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników naturalnych i/lub ludzkich".³⁶ Z punktu widzenia sztuki, dla Johna Bergera, angielskiego krytyka sztuki, pisarza, artysty wizualnego i autora książki *Landscapes*,³⁷ pojęcie krajobrazu nie jest rozumiane jako statyczny termin lub byt, ale jako metaforyczna koncepcja, która wykracza poza proste tło geograficzne, czerpane i interpretowane z różnych wizji, historii, więzi. Osobistych i biograficznych doświadczeń. Z jego wieloperspektywicznych koncepcji, pojęcie krajobrazu może być rozumiane jako holistyczne pojęcie, które obejmuje różnorodne znaczenia i funkcje, związane z problemami kulturowymi, środowiskowymi lub artystycznymi.

³² Berger, J. (1967). *A Fortunate Man: The Story of a Country Doctor*. (ed.): Jean Mohr Canongate Books, U.K.

³³ Palka, E. J. (1995). Coming to grips with the concept of landscape. *Landscape Journal*, 14, p.63-73. [online]: <http://dx.doi.org/10.3368/lj.14.1.63> [15.03.2022]

³⁴ Nogué i Font, J. (2007). *La Construcción Social del Paisaje*. (ed.): Biblioteca Nueva, Spain

³⁵ Lorch, B. (2002). *Landscape. The Chicago School of Media Theory*. [online]: <https://lucian.uchicago.edu/blogs/mediatheory/keywords/landscape> . [15.03.2022]

³⁶ Council of Europe (2000). *European Landscape Convention*. Council of Europe, Florence

³⁷ Berger, J. (2016). *Landscapes*. (ed.): Verso, U.K.

Myślenie o krajobrazie w obrębie pola artystycznego

Na początku niektórzy rolnicy próbowali organizować swoje uprawy według geometrii, które oprócz produktywności zbiorów dostarczały przyjemności kontemplacyjnej, jako zmysłowe odzwierciedlenie wyobrażeń ich mitów, takich jak idea raju, przedstawienie świata, czy świadomość miłości. Następnie sady te przyjęły nazwę ogrodów.³⁸ Javier Maderuelo

Dla Javiera Maderuelo "krajobraz jest konstrukcją conceptualną, opracowaniem mentalnym, które człowiek tworzy na podstawie pewnych zjawisk kulturowych. Ten związek implikuje sposób myślenia". W dziedzinie sztuki i w całej historii sztuki zachodniej pojęcie krajobrazu wyłania się z medium obrazowego. Historycznie, domena krajobrazu w sztuce była reprezentowana głównie przez malarstwo i rysunek, który później ewoluuje i rozszerza się w różnych mediach i zostaje wzbogacony o inne wizje, takie jak filozofia, religia, architektura, ogrodnictwo lub kartografia. Zgodnie z relacją między krajobrazem a wzrokiem, dla Javiera Maderuelo, hiszpańskiego architekta, historyka sztuki i profesora architektury krajobrazu "historia spojrzenia jest historią ewolucji nauki wizualnej i interpretacji, których istoty ludzkie doświadczyły na przestrzeni wieków, aby zrozumieć otaczający świat".³⁹

Artystyczne przybliżenia koncepcyjne zachodniego krajobrazu przekraczały różne okresy chronologiczne. Od najwcześniejszych przedstawień zjawisk naturalnych, takich jak mural na neolitycznym stanowisku Çatalhöyük w środkowej Anatolii w Turcji, który przedstawiał erupcję wulkanu⁴⁰ czy "Freski z epoki brązu z Akrotiri na greckiej egejskiej wyspie Thera"⁴¹, uważane za najwcześniejszy przykład malowanego świata przyrody poprzez przedstawienia wnętrz domowych sadów w starożytnym Rzymie, przejawiające się we freskach ogrodów w Pompejach (III i IV w. p.n.e.) do średniowiecza, okresu historycznego, obejmującego czas od 500 r. n.e. do 1400-1500 r. n.e., w którym zmysły wyłaniają się dzięki nowemu naturalizmowi, reprezentowanemu przez idee filozofów teologicznych, takich jak Franciszek z Asyżu czy Tomasz z Akwinu.

---

³⁸ Maderuelo, J. (2015). El Pensamiento Paisajero, lecture. Repositorio Institucional de la Universidad de Málaga (RIUMA), Málaga, Spain

³⁹ Maderuelo, J. (2006). El Paisaje Genesis de un Concepto, Abada Editores, Madrid, Spain. [quoted in Sainz V. (2019) Proyecto, Progreso, Arquitectura, Universidad de Sevilla, Spain

⁴⁰ Sci-News (2014). Çatalhöyük Map Mural. In Sci-News.com. [online] www.sci-news.com/archaeology/science/catalhoyuk-mural-volcanic-eruption [16.06.2022]

⁴¹ Cartwright, M. (2014) Akrotiri Frescoes. In: World History Encyclopedia. [online]: worldhistory.org/article/673/akrotiri-frescoes [16.06.2022]

Średniowiecze jest okresem historycznym, w którym idea krajobrazu odbija się pomiędzy dwoma przeciwstawnymi koncepcjami. Z jednej strony świat przyrody poza murami, nieznan, niekontrolowany i niebezpieczny, z drugiej strony przyroda wewnętrzna, stworzona przez człowieka, duchowa i kontrolowana, reprezentowana głównie w symbolicznych i leczniczych ogrodach zamkniętych, takich jak *Hortus Conclusus*. Obie koncepcje były przedstawiane w malarstwie, ale także przejawiały się w zielnikach czy bestiariuszach. Artystyczne zbliżenie do świata przyrody było również obecne w rodzącej się intelektualnej i wizualnej kulturze renesansu, która przedstawiała idylliczną scenerię przyrody jako tło dla narracji biblijnych (Giovanni Bellini i Giorgione). Epoka, która w przeciwieństwie do świata przyrody, podkreślała istotę ludzką jako centralną postać. Renesans charakteryzował się przede wszystkim dziełami w malarstwie, opartymi na perspektywie i proporcji, co przejawiało się i przenosiło się na namacalny świat przestrzeni architektonicznych, urbanistycznych i terytorialnych. Później, od pierwszych dzieł holenderskich malarzy krajobrazowych na początku XVII wieku, zapoczątkowano nowy gatunek jako autonomiczny temat w malarstwie, który miał na celu przedstawienie wizualnych narracji krajobrazowych (Aelbert Cuyp, Meindert Hobbema i Jacob van Ruisdael).⁴²

Według Javiera Maderuelo, nowa wrażliwość na krajobraz pojawiła się w Wielkiej Brytanii w okresie obejmującym około sto lat, od połowy XVIII wieku do połowy XIX wieku, czyli w czasie, w którym pojawia się termin Malowniczość. Malowniczość jest rozumiana nie tylko jako styl artystyczny, ale jako podejście intelektualne, w którym artyści i myśliciele manifestowali swój sposób rozumienia świata, terytorium i środowiska przyrodniczo-urbanistycznego w oparciu o idee filozoficzne, polityczne i artystyczne, przejawiające się w malarstwie, ogrodnictwie, poezji i architekturze. Powstała koncepcja intelektualna i artystyczna, która poszukiwała nowej wrażliwości, wnosząc ważne refleksje do ruchu romantycznego w europejskich ramach epoki oświecenia.⁴³ W tym okresie estetyczne i filozoficzne idee dotyczące piękna i wzniosłości wyłoniły się z angielskiego empiryzmu, który charakteryzował się sytuowaniem filozofii w obrębie rzeczywistości, uznawaniem doświadczenia zmysłów za źródło poznania oraz podkreśleniem znaczenia analitycznego myślenia-wiedzy.

---

⁴² Blumberg, N. (2020) Landscape Painting. In: Encyclopedia Britannica. [online] <https://www.britannica.com/art/landscape-painting>. [14.06.2022]

⁴³ Blumberg, N. Op. cit.

Od połowy XVIII wieku w Anglii uważano, że wrażliwość jest zrównana z rozumem, historia naturalna z geometrią, a malarstwo krajobrazowe z architekturą. Przy takim podejściu zainteresowanie malowniczością i naturą wyłoniło się z poezji, zapoczątkowując tym samym erę krajobrazu, w której architektura, literatura, ogrodnictwo i malarstwo połączyły się w jedną sztukę krajobrazową. Ze sztuki malowniczej i malarstwa krajobrazowego, jako głównego źródła, pojawił się sposób pojmowania i obserwowania terytorium, gdzie sztuka była do dyspozycji natury, gdzie rzeczywistość była rzutowana z poetyckiego krajobrazu. Taki sposób myślenia i pojmowania krajobrazu, z którego powstała sztuka ogrodnictwa krajobrazowego.⁴⁴

Od dekady lat 50. XIX wieku, szczególnie we Francji, malarstwo krajobrazowe odchodziło od realistycznych przedstawień i romantycznych koncepcji, poszukując bardziej subiektywnego sposobu ekspresji. Artyści impresjonistyczni, tacy jak Claude Monet, Georges-Pierre Seurat, Camille Pissarro czy Pierre-Auguste Renoir, pracowali bezpośrednio *in situ*, w scenerii krajobrazu *en plein air*. W swoich pracach badali koncepcję tymczasowości w krajobrazie, ciągłą zmienność i efekt światła i pogody poprzez innowacyjne użycie koloru i technik malarskich, które później wpłynęły na pokolenia artystów, takich jak postimpresjoniści, jak Paul Cézanne czy Van Gogh, oraz fowistów, jak André Derain, Raoul Dufy czy Henri Matisse.

Wieczór, Honfleur (widok szczegółowy) 1886 | Georges-Pierre Seurat | MoMa, NY | zdjęcia: Ivan Juarez

---

⁴⁴ Maderuelo, J. (2012) La Percepción del Paisaje y la Formación de la Ciudad Industrial. Juan March Fundación. [online lecture] www.canal.march.es/es/coleccion/imperio-arte-introduccion-pintura-britanica-historia-su-imperio

Water Lilies (seria 1914-1926) | Claude Monet | MoMa, NY | zdjęcia: Ivan Juarez

Po lewej: Gwiezdna noc. Saint Rémy, 1889 Vincent van Gogh | MoMa, NY | fotografia: Ivan Juarez

Po prawej: Sen, 1910 (widok szczegółowy) | Henri Rousseau | MoMa, NY | fotografia: Ivan Juarez

Krajobrazy w kierunku doświadczeń estetycznych i podejść interdyscyplinarnych

Od XX wieku artystyczne podejścia do krajobrazu rozszerzyły się na różne zagadnienia, media, koncepcje i punkty odniesienia. W dziedzinie sztuki współczesnej warto wspomnieć o eksploracji krajobrazu przez sztukę środowiskową. Zainteresowanie artystyczne, które zostało pomyślane, ucieleśnione i uobecnione dla, w ramach i wobec natury, w którym estetyczne doświadczenie miejsca i terytorium, może być uważane za samo dzieło sztuki. Prekursorami tej artystycznej eksploracji są Earth Art (lata 60.), Land Art (lata 70.) i Eco Art (lata 60.). Głównymi źródłami odniesienia dla Sztuki Ekologicznej jest doświadczenie świata przyrody w sensie holistycznym, ale rozszerza ona również swoje zainteresowania na związek z bioróżnorodnością, klimatem i/lub zrównoważonym rozwojem. Doświadczenia artystyczne, które odnoszą się do kwestii ekologicznych, politycznych i społecznych, najczęściej pomyślane jako interwencje w miejscu, które ewoluowały od trójwymiarowych dzieł sztuki do konceptualnych, procesualnych, doświadczalnych i interdyscyplinarnych eksploracji sztuki.⁴⁵

⁴⁵ Art Safiental (2022). Land & Environmental Art. In: Institut for Land and Environmental Art, Switzerland. [online] <https://artsafiental.ch/en/as2022/ueber/land-art/> [13.05.2022]

After Nature | Wystawa australijskiej artystki środowiskowej Janet Laurence | MCA Australia | Museum of Sztuki Współczesnej, Sidney, 2019 | zdjęcia: Ivan Juarez

Genius Loci | Poczucie Miejsca

Miejsce jest ośrodkiem znaczenia konstruowanym przez doświadczenie ⁴⁶

Tuan Yi-Fu

Podejście do miejsca jest ściśle związane z istotą, charakterem lub atmosferą danego miejsca, z pojęciem *-ducha miejsca-*, które znane jest głównie jako *genius loci*. Początkowe pojęcie *genius loci* w projektowaniu krajobrazu pojawiło się w XVIII wieku, gdy romantyczni pisarze, inspirowani przez artystyczne podejście *Malownicze*, opracowywały nowe estetyczne uznanie krajobrazów.⁴⁷ Angielski poeta Alexander Pope wprowadził łaciński termin oznaczający *-geniusz miejsca-* jako istotną wartość w koncepcji ogrodów. W swoim wierszu *Epistle IV do Richarda Boyle'a, Earla of Burlington*, sugeruje zobowiązanie ogrodnika do bycia wrażliwym na unikalne cechy miejsca. Zaświadcza, że ogrodnictwo musi być dostosowane do kontekstu, w którym się znajduje, a w odniesieniu do architektury i ogrodnictwa "wszystko musi być dostosowane do geniuszu miejsca, a (...) piękno nie musi być w nim wymuszone, ale z niego wynikające".⁴⁸ W XX wieku termin *genius loci* został powiązany z koncepcją tworzenia miejsca, zapoczątkowaną przez filozoficzny dyskurs *fenomenologia miejsca*. Według Elie Haddada, badacza z Lebanese American University, fenomenologiczna percepcja w teorii architektury za główny punkt odniesienia przyjęła późniejsze pisma niemieckiego filozofa Martina Heideggera, w szczególności serię esejów *O istocie prawdy, O pochodzeniu dzieła sztuki oraz Budowanie, Mieszkanie, Myślenie*.⁴⁹ Pod koniec XX wieku, zainspirowany pismami Heideggera oraz strukturalistycznymi pracami nad semiotyką, socjologią i psychologią, Christian Norberg-Schulz w swojej książce *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture* wprowadza pojęcie "ducha miejsca", sugerując, że każde miejsce ma poetycki i duchowy sens, który powinien być włączony do projektu jako istotny atrybut. Dla historyka-teoretyka Norberga-Schulza istotne jest zrozumienie i włączenie koncepcji krajobrazu: porządku, charakteru, światła, konfiguracji i lokalizacji.⁵⁰

⁴⁶ Yi-Fu, T. (1975). Place: an experiential perspective, The Geographical Review 65, 2, Wiley-Blackwell, U.S.A.

⁴⁷ Gunila, J. & Larkham, P.J. (2003). Sense of Place, Authenticity and Character: A Commentary Journal of Urban Design, Vol. 8, No. 1, Carfax publishing, p. 67–81

⁴⁸ Alexander, P. (1731). Epistle IV, to Richard Boyle, Earl of Burlington, lines 57–60

⁴⁹ Haddad, E.G. (2010). Christian Norberg Schulz and the Project of Phenomenology in Architecture Architecture Theory Review, University of Sydney, Australia, p. 88-101

⁵⁰ Norberg-Schulz, Ch. (1980). Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture, Rizzoli International Publications, New York.

ZMYŚŁY MYŚLENIA

Zmysł: Cecha, dzięki której organizm odbiera bodźce zewnętrzne; jedna z cech wzroku, węchu, słuchu, smaku i dotyku ⁵¹

Spostrzeżenia: Zdolność do zobaczenia, usłyszenia lub uświadomienia sobie czegoś za pomocą zmysłów ⁵²

Obecny temat, *Myślenie zmysłami*, podkreśla znaczenie zmysłów jako znaczącego źródła wiedzy człowieka i rozumienia świata. *Myślenie zmysłami* bada idee, teorie i prace różnych autorów, myślicieli i praktyków, którzy szukają, jak wrażliwe poznanie przyczynia się do zrozumienia, interpretacji i postrzegania otaczającego środowiska. Spojrzenie to jest uzupełnione o zagadnienia ekologiczne, społeczne, filozoficzne, artystyczne i historyczne.

Nic nie jest w intelekcie, co nie było najpierw w zmysłach ⁵³

Tomasz z Akwinu

Od arystotelesowskiej teorii percepcji

W stronę ekspansji zmysłów

Jeden z zasadniczych problemów filozofii zachodniej od czasów starożytnych cywilizacji koncentruje się na tym, jak człowiek rozumie, interpretuje, doświadcza lub przyswaja otaczający go świat poprzez percepcję. Problem ten znajduje wyraz w rozważaniach greckiego filozofa Arystotelesa (384-322 p.n.e.), przejawiających się w jego doktrynie treści percepcyjnych, zawartej w jego głównym traktacie pisemnym *De Anima* (II.5-III.2) (350 p.n.e.), a także w traktacie *Sensu et Sensibilibus*.⁵⁴ Arystoteles uważał percepcję zmysłową za minimalną cechę życia zwierzęcego i podstawowy atrybut, na którym opiera się większość ludzkich zdolności poznawczych.⁵⁵

⁵¹ Oxford English Dictionary (2021). Sense. In: Lexico.com. [online]: <https://www.lexico.com/en/definition/sense>

⁵² Oxford English Dictionary (2021). Perception. In: Lexico.com. [online]: <https://www.lexico.com/en/definition/>

⁵³ Aquinas, T. De veritate, q. 2 a. 3 arg. 19

⁵⁴ Campeggiani, P. (2020). Aristotle on Perceptual Interests. *Apeiron*, vol. 53, no. 3, p. 235-256. [online]: <https://doi.org/10.1515/apeiron-2019-0001> [02.05.2022]

⁵⁵ Campeggiani, P. Op. cit.

Jako syntezę swojej teorii percepcji, według S. Marca Cohena, emerytowanego profesora Wydziału Filozofii Uniwersytetu w Waszyngtonie i specjalisty w zakresie historii starożytnej filozofii greckiej, Arystoteles omawia percepcję w następujący sposób*:

Percepcja:

- *występuje w byciu poruszonym i dotkniętym*
- *wydaje się, że jest to rodzaj zmiany*
- *jest procesem, w którym -podobne wpływa na podobne-*

O fizyce i fizjologii percepcji

- *Każdy zmysł ma narząd zmysłu.*
- *Każdy zmysł ma swoje medium (np. powietrze, woda)*
- *Każdy zmysł ma swoje właściwe przedmioty*
- *Właściwym przedmiotem zmysłu jest kwalifikacja przedmiotu zewnętrznego*
- *Spostrzeganie jest (lub wiąże się) z procesem przyczynowym prowadzącym od obiektu zewnętrznego poprzez medium do narządu zmysłu, a ostatecznie do "pierwotnego" narządu zmysłu w sercu*

* Fragment książki Arystoteles o percepcji autorstwa dr S. Marca Cohena ⁵⁶

W traktacie *De Anima* Arystoteles wymienia pięć zmysłów: *wzrok, słuch, dotyk, smak i węch*, co stanowiło fundamentalną ideę dla zrozumienia ewolucji koncepcji ludzkiego zmysłu na przestrzeni dziejów. Należy jednak zauważyć, że koncepcja ta nie była uniwersalna we wszystkich kulturach.

Arystoteles ustanawia hierarchię każdego z pięciu zmysłów, uznając węch i słuch za zmysły nadrzędne, a wzrok za zmysł najbardziej wyniesiony. W ramach tych rozważań niższymi zmysłami są dotyk i smak. Dotyk jako najbardziej powszechny i zwyczajny, jest najniższy, gdyż posiadają go wszystkie organizmy, a smak występuje jako odmiana dotyku.

---

⁵⁶ Cohen, S. M. (2008) Aristotle on Perception, lecture. University of Washington. [online]: <https://faculty.washington.edu/smcohen/433/PerceptionLecture.pdf> [02.05.2022]

Zmysły naturalne i wielozmysłowość w świecie przyrody

Pierwotna arystotelesowska koncepcja pięciu ludzkich zmysłów przez wieki rozbrzmiewała w kulturze zachodniej. Jednak w ostatnich stuleciach pojęcie to rozwinęło się dzięki wkładowi naukowemu, socjologicznemu, psychologicznemu lub kulturowemu, które zidentyfikowały i zbadały coraz większą liczbę zmysłów, rozszerzając początkowe podejścia oparte wyłącznie na pojęciach biologicznych, z uzupełniających je względów humanistycznych i naukowych, które również zostały uznane za determinujące. Dzięki temu podejściu, seria badań i metod, głównie opartych na neurologii, zidentyfikowała i sklasyfikowała większą liczbę, aż do dwudziestu zmysłów. Z dziedziny filozofii, jak podaje amerykański pisarz naukowy i filozoficzny, dr Guy Murchie (1907-1997), w swojej książce *The Seven Mysteries of Life: An Exploration of Science and Philosophy*,⁵⁷ zidentyfikował wrażliwości splecione w ponad trzydzieści zmysłów. Jednocześnie dr Murchie we współpracy z dr Michaeliem J. Cohenem, ekopsychologiem i dyrektorem programowym Instytutu Edukacji Globalnej na Wydziale Ekologii, zidentyfikowali i sklasyfikowali ponad osiemdziesiąt różnych biologicznych wrażliwości zmysłowych w naszym świecie natury.⁵⁸ Poniżej przedstawiamy fragmenty tych wyłaniających się podejść:

Zmysły promieniowania

1. Zmysł światła i wzroku, w tym światła spolaryzowanego
2. Zmysł widzenia bez oczu, taki jak heliotropizm lub zmysł słoneczny u roślin
3. Zmysł kolorów
4. Zmysł nastrojów i tożsamości związanych z kolorami
5. Poczucie świadomości własnej widoczności lub niewidzialności i w konsekwencji kamuflażu
6. Wrażliwość na promieniowanie inne niż światło widzialne, w tym fale radiowe, promienie X itp
7. Poczucie temperatury i jej zmiany
8. Zmysł pory roku, w tym zdolność do izolacji, hibernacji i snu zimowego
9. Zmysł elektromagnetyczny i polaryzacja, która obejmuje zdolność do generowania prądu (jak w układzie nerwowym i falach mózgowych) lub innych energii

Zmysły czucia

10. Słuch z uwzględnieniem rezonansu, drgań, częstotliwości sonarowych i ultradźwiękowych
11. Świadomość ciśnienia, szczególnie pod ziemią, pod wodą oraz na wiatr i powietrze
12. Wrażliwość na grawitację
13. Zmysł wydalania dla eliminacji odpadów i ochrony przed wrogami
14. Czucie, szczególnie dotyk na skórze
15. Zmysł ciężaru, grawitacji i równowagi
16. Zmysł przestrzeni lub bliskości

⁵⁷ Murchie, G. (1981). *The Seven Mysteries of Life. : An Exploration of Science and Philosophy*. (ed.) Houghton Mifflin, Boston, Massachusetts, U.S.A.

⁵⁸ Greensong (2020). 54 Natural Senses and Sensitivities. In: Greensong.info (online): <https://www.greensong.info/natural-senses>. [02.05.2022]

- 17. Zmysł Coriolusa lub świadomość skutków obrotu Ziemi
- 18. Zmysł ruchu. Wrażenia z ruchu ciała i poczucie mobilności

Zmysły chemiczne

- 19. Wąchanie nosem i poza nim
- 20. Smakować językiem i poza nim
- 21. Apetyt lub głód pokarmu, wody i powietrza
- 22. Popęd polowania, zabijania lub zdobywania pożywienia
- 23. Zmysł wilgotności, w tym pragnienie, kontrola parowania i umiejętność znalezienia wody lub uniknięcia powodzi
- 24. Zmysł hormonalny, w odniesieniu do feromonów i innych bodźców chemicznych

The Mental Senses

- 25. Ból, zewnętrzny i wewnętrzny
- 26. Niepokój psychiczny lub duchowy
- 27. Poczucie strachu, obawa przed zranieniem, śmiercią lub atakiem
(25-27 to atrakcje do poszukiwania dodatkowych atrakcji naturalnych w celu wsparcia i wzmocnienia dobrego samopoczucia)
- 28. Popędy prokreacyjne, w tym świadomość seksu, załoty, miłość, kojarzenie, ojcostwo i wychowywanie młodych.
- 29. Zmysł zabawy, sportu, humoru, przyjemności i śmiechu
- 30. Poczucie miejsca fizycznego, zmysły nawigacyjne, w tym szczegółowa świadomość krajobrazów lądowych i morskich, pozycji słońca, księżyca i gwiazd
- 31. Poczucie czasu
- 32. Zmysł pól elektromagnetycznych
- 33. Zmysł zmiany pogody
- 34. Poczucie miejsca emocjonalnego, wspólnoty, przynależności, wsparcia, zaufania i wdzięczności
- 35. Poczucie siebie, w tym przyjaźni, towarzystwa i siły
- 36. Poczucie dominacji i terytorialności
- 37. Zmysł kolonizacyjny, w tym współczucie i chłonna świadomość bliźnich, czasem do stopnia wchłonięcia przez superorganizm
- 38. Zmysł ogrodniczy i zdolność do uprawiania roślin, jak to robią mrówki hodujące grzyby, grzyby hodujące algi, czy ptaki, które zostawiają jedzenie, aby przyciągnąć swoją ofiarę
- 39. Zmysł językowy i artykulacyjny, używany do wyrażania uczuć i przekazywania informacji w każdym medium, od tańca pszczoł po ludzką literaturę
- 40. Zmysł pokory, uznania i etyki
- 41. Zmysły formy i konstrukcji
- 42. Zmysł rozumu, w tym pamięć i zdolność do logiki i nauki
- 43. Zmysł umysłu i świadomości
- 44. Intuicja lub podświadoma dedukcja
- 45. Zmysł estetyczny, obejmujący twórczość i uznanie dla piękna, muzyki, literatury, formy, projektu i dramatu
- 46. Zdolności psychiczne, takie jak prekognicja, jasnowidzenie, jasnosłyszenie, psychokineza, projekcja astralna i ewentualnie pewne instynkty zwierzęce i wrażliwość roślin
- 47. Poczucie czasu biologicznego i astralnego, świadomość przeszłych, obecnych i przyszłych wydarzeń
- 48. Zdolność do hipnotyzowania innych istot
- 49. Relaks i sen, w tym śnienie, medytacja i świadomość fal mózgowych
- 50. Zmysł poczwarki, w tym budowa kokonu i metamorfoza
- 51. Poczucie nadmiernego stresu i kapitulacji
- 52. Zmysł przetrwania poprzez dołączenie do bardziej ustabilizowanego organizmu
- 53. Zmysł duchowy, w tym sumienie, zdolność do wzniosłej miłości, ekstazy, poczucie grzechu, głęboki smutek i poświęcenie
- 54. Poczucie Jedności, naturalnego przyciągania jako pojedynczej istoty macierzystej i źródła wszystkich innych naszych zmysłów

Fragment książki *Reconnecting with Nature: Finding wellness through restoring your bond with the Earth* by Dr. Michael J. Cohen ⁵⁹

---

⁵⁹ Cohen, M. J. (1997) *Reconnecting with Nature: Finding wellness through restoring your bond with the Earth*. (ed.): Ecopress, Corvallis, WA.

Podejście fenomenologiczne

Jedną z głównych dziedzin filozofii, związaną z poznaniem ucieleśnionym, percepcją i sposobami rozumienia świata, jest fenomenologia, zapoczątkowana w XX wieku przez niemieckiego filozofa i psychologa Edmunda Husserla (1859-1938), który w latach dwudziestych XX wieku stworzył metodę i szkołę fenomenologii.⁶⁰ Metoda opiera się głównie na badaniu tego, jak zjawiska jawią się jednostkom oraz na zrozumieniu znaczeń lub interpretacji, jakie jednostki przypisują swoim własnym doświadczeniom - *doświadczeniu subiektywnemu* -, swoim własnym zjawiskom (*rozumienie zjawisk jako doświadczeń świadomości*). Teorie te zostały później rozwinięte przez kilku filozofów, takich jak niemiecki filozof Martin Heidegger (1889-1976) lub francuski filozof Maurice Merleau-Ponty (1908-1961), który w swojej fundamentalnej publikacji *Phenomenology of Perception* (1945), pracy, która przyczynia się do teorii *Gestalt*,⁶¹ podkreśla prymat percepcji jako wymiaru aktywnego, który ucieleśnia podstawowe pojęcie o świecie.⁶²

Ekologie umysłu: ciało, mózg i świat

W ostatnich latach te filozoficzne podejścia zostały uzupełnione o zagadnienia ekologiczne, naukowe i humanistyczne. Jako przykład można podać publikację *Mind Ecologies: Body, Brain, and World*, autorstwa Matthew Crippena, biologicznie zorientowanego filozofa umysłu, oraz Jaya Schulkina, neuronaukowca behawioralnego. Obaj autorzy eksplorują pragmatyczne i multidyscyplinarne aspekty filozofii w odniesieniu do psychologii *Gestalt*, praxis, fenomenologii, ucieleśnionych nauk poznawczych i neurobiologii, proponując interdyscyplinarną teorię umysłu. Autorzy uważają, że poznanie i percepcja łączą się z -działaniem-, gdzie myśli, emocje i umiejętności są wynikiem działania człowieka jako żywej ekologii, która jest spleciona ze środowiskiem, kulturą i otaczającym światem.⁶³

---

⁶⁰ Walton, M.V. (2008). Phenomenology In: A Site, a place, of Philosophical Notes & Aids. [online]: <http://aquestionofexistence.com/Aquestionofexistence/Phenomenology.html>

⁶¹ Gestalt theory: emphasizes that the attributes of the whole are not deducible from analysis of the parts in isolation. In: Britannica. [online]: <https://www.britannica.com/science/Gestalt-psychology>

⁶² Merleau-Ponty, M. (1945). *Phenomenology of Perception*. (ed.): Routledge, U.K.

⁶³ Crippen, M. & Schulkin, J. (2020). *Mind Ecologies: Body, Brain, and World*. (ed.): Columbia University Press, U.S.A.

Fenomenologiczne podejście do krajobrazu jako problem edukacyjny

Przykład wzajemnego powiązania pedagogiki, praktyki i poznania percepcyjnego przejawia się w tekście, wprowadzającym do kursu MLA *Sensing the Built Environment*, na Harvard University GSD autorstwa profesor Sonji Dümpelmann, która stwierdziła, że w 1961 roku kanadyjski architekt krajobrazu Michael Hough (1928-2013) i założyciel programu Landscape Architecture na Uniwersytecie w Toronto, zachęcał do wykorzystania zmysłów w ramach dyscypliny architektury krajobrazu. "Istnieje rozpaczliwa potrzeba tworzenia nowych przestrzeni, w których zmysły mogą zostać ożywione". Hough podkreślał również "odpowiedzialność architektury krajobrazu za ożywienie uśpionych zmysłów i nauczanie ludzi, by widzieli i cieszyli się swoim otoczeniem za ich pośrednictwem". Twierdził również, że architekci krajobrazu mają do dyspozycji "siły natury, materiały budowlane, stworzone przez człowieka, oraz nasze pięć zmysłów, które mogą stać się narzędziami w ręku projektanta, aby kształtować środowisko w celu dostosowania go do potrzeb społecznych i duchowych".⁶⁴

W oparciu o poprzednie pomysły i w celu uzupełnienia tematu *Myślenie zmysłami*, następujące akapity śledzą teoretyczne, kulturowe, artystyczne, ekologiczne tło w odniesieniu do: pejzaże dźwiękowe, zapachowe, haptyczne, wizualne i smakowe.

---

⁶⁴ Sensing the Built Environment (2016). In: GSD Harvard University, MLA Course. [online]: <http://www.gsd.harvard.edu/cgi-bin/courses/faculty.cgi?term=201240&person=148906> [07.08.2016]

KRAJOBRAZY DŹWIĘKU | Krajobrazy słuchania

Dźwięk jest niewidoczny, ale ma moc zmieniania cech przestrzeni, którą zajmujemy ⁶⁵

Schulz-Dornburg, J.

Podczas gdy dźwięk nie otrzymał znaczącego nacisku w porównaniu do wizji w percepcji środowiska, wykonuje fundamentalną rolę w indywidualnym pojęciu krajobrazu. Ta dziedzina bada koncepcje, które przyczyniły się do zrozumienia dyscypliny poprzez dźwięk i środowisko akustyczne.

To w szyby deszcz dzwoni deszcz dzwoni jesienny

Leopold Staff

Doświadczenie dźwiękowe odgrywało ważną rolę w historii sztuki, a w szczególności, w literaturze. Jednym z najbardziej znaczących przykładów integrujących dźwięk, krajobraz i literaturę może być opublikowany w 1903 roku wiersz *Deszcz jesienny* autorstwa polskiego pisarza Leopolda Staffa (1878-1957), uważanego za jednego z najważniejszych twórców współczesnego klasycyzmu. Poprzez rytm i dźwięczność swoich wierszy, a także dzięki zastosowaniu onomatopei, polegających na doborze słów naśladujących brzmienie pewnych zjawisk, autor aktywizuje zmysł słuchu czytelnika poprzez skojarzenie słów z odgłosami, wydawanymi przez deszcz, wytwarzając w ten sposób dźwiękowy i wizualny klimat w obrębie poezji. "W Deszczu jesiennym następuje nagromadzenie środków stylistycznych. Potęgują one deszczową, melancholijną i dekadencją atmosferę przeżywaną przez podmiot liryczny (...). Leopold Staff odtwarza monotony dźwięk padającego deszczu, co potęguje efekt onomatopeiczny uzyskany dzięki nagromadzeniu słów zawierających miękkie, szepczące dźwięki".⁶⁶

---

⁶⁵ Schulz-Dornburg, J. (2000). Art and Architecture-New Affinities. (ed.): Gustavo Gili, Barcelona, Spain

⁶⁶ MamaDu Editorial (2021) Autumn Rain by Leopold Staff. [online] www.mamadu.pl/deszcz-jesienny-leopold-staff

Z innej perspektywy dźwiękowo-środowiskowej, według architektów krajobrazu Eckeharda Pistricka i Cyrila Isnarta, w ich artykule *Landscapes, soundscapes, mindscapes* wzajemne powiązania między dźwiękiem a miejscem sugerują, że dźwięki aktywnie uczestniczą w znaczeniu środowiska przestrzenno-czasowego.⁶⁷ Jak stwierdzili "termin soundscape został po raz pierwszy stworzony przez R. Murray Schafera w jego książce *The Tuning of the World* (1977)".⁶⁸ Według kanadyjskiego kompozytora R. Murraya Schafera, pejzaż dźwiękowy "to nasze dźwiękowe środowisko, wszechobecny zestaw hałasów, w którym wszyscy żyjemy. Począwszy od pierwotnych dźwięków natury, doświadczamy coraz większej złożoności naszego dźwiękowego otoczenia".⁶⁹ Schafer opisuje *soundscape* jako każde akustyczne pole badania; może to być kompozycja muzyczna lub środowisko akustyczne. W ramach działań akademickich i badawczych, na początku lat 70. Schafer opracował *The World Soundscape Project*, projekt z siedzibą w *Sonic Research Studio* na Wydziale Komunikacji Uniwersytetu Simona Frasera w Kolumbii Brytyjskiej w Kanadzie, poświęcony badaniom nad pejzażami dźwiękowymi i ekologią akustyczną, integrujący sztukę i naukę o dźwięku w kierunku multidyscyplinarnej koncepcji studia badawczego Acoustic Design. Dla autorów Eckeharda Pistricka i Cyrila Isnarta "najbardziej zauważalnym studium na temat relacji między architekturą krajobrazu a krajobrazem dźwiękowym jest praca dyplomowa Hedforsa *Site Soundscapes: landscape architecture in the light of sound*".⁷⁰ W swojej pracy Hedfors analizuje dźwięk w kontekście architektury krajobrazu. Proponuje instrument teoretyczny, nazwany "*The model of prominence*", jako punkt wyjścia dla percepcji krajobrazu.⁷¹

---

⁶⁷ Eckehard, P. & Cyril, I. (2014). Landscapes, soundscapes, mindscapes: introduction. *Etnográfica*, Centro em Rede de Investigação em Antropologia, vol. 17 (3) p. 503-513

⁶⁸ Eckehard, P. & Cyril, I. Op. cit.

⁶⁹ Schafer, M. (1977). *The Soundscape. Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. (ed.): Destiny Books, Vermont, U.S.A.

⁷⁰ Eckehard, P. & Cyril, I. Idem.

⁷¹ Hedfors, P. (2003). *Site Soundscapes: landscape architecture in the light of sound*. PhD Thesis dissertation. Department of Landscape Planning Ultuna, Swedish University of Agricultural Sciences, Sweden, Uppsala

Mimo że przestrzeń akustyczna nie ma określonych granic i jest mniej precyzyjna pod względem orientacji i lokalizacji,⁷² percepcja słuchowa jest uważana za istotny zmysł dla postrzegania środowiska poprzez doświadczenie przestrzenne. Według brytyjskiego antropologa Tima Ingolda, który interesuje się percepcją środowiska, dźwięk należy traktować jako fenomenalne medium doświadczenia, w którym jesteśmy zanurzeni.⁷³

W ostatnich latach rozszerzył się związek dźwięku z miejscem, a także troska o dźwięk w odniesieniu do środowiska w sensie ekologiczno-artystycznym.

Environmental sound art to wyłaniająca się najnowsza koncepcja, obejmująca szereg praktyk artystycznych, w których dźwięk środowiskowy jest źródłem, medium, materiałem i tematem dzieła sztuki. W tekście amerykańskiego kompozytora, autora i profesora Joela Chadabe, wprowadzającym do wydania *Environmental Sound Artists: In Their Own Words*, podkreślono "uznanie sztuki środowiskowej, we wszystkich jej formach, za istotny aspekt naszego życia zainspirowało artystów do stworzenia dużego korpusu dzieł, z których wszystkie łączą nas ze światem".⁷⁴ Książka pod redakcją kompozytora Fredericka Bianchi i profesora Technologii Muzycznej V.J Manzo podkreśla panoramę, związaną z ruchem *environmental sound art*, poprzez wizję różnych artystów, takich jak John Luther Adams, Ximena Alarcon, Joseph Bertolozzi, Dawn Scarfe, Andrea Polli, między innymi, przedstawiając różnorodne podejścia i strategie dźwiękowe na całym świecie, które odnoszą się do kwestii politycznych, społecznych, naukowych i estetycznych, wyrażonych przez różne kompozycje, mapowania, media, technologie i metody.

---

⁷² Porteous, J. D. (1996). *Environmental Aesthetics: ideas, politics and planning*. (ed.): Routledge Academic Publishing, London, U.K. p.33.

⁷³ Ingold, T. (2007). *Against soundscape*. In: Carlyle, Autumn Leaves: Sound and the Environment in Artistic. (ed.): Double Entendre, Paris, p. 10-13.

⁷⁴ Chadabe J. Bianchi F. and Practice V. J. (2016). *Environmental Sound Artists: In Their Own Words*. (ed.): Oxford University Press, U.K.

Echolokacja | Percepcja akustyczna

Relacja ze światem obiektywnym poprzez dźwięk

Rozmowy i wywiad z Thomasem Tajo

W sprawie percepcji akustycznej i *echolokacji*, w lutym 2021 roku miałem okazję przeprowadzić serię rozmów-wywiadów z niewidomym myślicielem Thomasem Tajo. Rozmowy te zostały później uzupełnione o serię kolaboracji artystycznych, które stanowią część niniejszych badań. Poniżej przedstawiam zarys biografii artystycznej Thomasa Tajo, a także fragmenty tych rozmów.

Thomas Tajo jest niewidomym myślicielem, badaczem, artystą inkluzywnym, konsultantem, aktywistą inkluzywnym i edukatorem, który stworzył teorię Kultury Wizualnej, mającej swoje podstawy w prehistorii. Jest jednym z pionierów ludzkiej echolokacji. Rozwinął pedagogikę Inclusive Mobility w ramach nowej międzynarodowej organizacji non-profit Vision Inclusive, której jest współzałożycielem. Vision Inclusive stara się łączyć osoby niepełnosprawne i pełnosprawne, aby budować i promować kulturę otwartości. Przez ostatnie kilka lat podróżował po Europie prowadząc lekcje i warsztaty z echolokacji i mobilności dla organizacji niewidomych, rodzin niewidomych dzieci, a także dla osób indywidualnych i grup niewidomych dzieci i dorosłych.⁷⁵

---

⁷⁵ Vision Inclusive (2021). Thomas Tajo. [online] www.visioninclusive.org/about/ [05.07.2021]

Rozmowa o dźwięku jako sposobie

Rozumienie świata obiektywnego

4 lutego 2021 r.

(...) Dla mnie, kiedy słyszę dźwięk, muszę go przeanalizować, zrozumieć. Następnie muszę się zastanowić, jak mogę go wykorzystać, aby lepiej zrozumieć świat. Jak mogę go wykorzystać, żeby żyć w tym świecie. To zupełnie inna forma interakcji z dźwiękiem. Dużo, dużo, dużo głębsza forma interakcji. Jest to relacja z dźwiękiem, relacja z obiektywnym światem poprzez dźwięk.

Tak więc przywraca to, o czym mówimy wcześniej, kładąc fundament pod relacje międzyludzkie, połączenia międzyludzkie. Myślę poprzez zmysły, poprzez język. Tak naprawdę forma relacji międzyludzkich zaczyna się początkowo, kiedy rodzisz się na świecie.

-Jak wchodzimy w interakcje ze sobą? To poprzez zmysły i to, jak zmysły są zbudowane. Jest to również związane z tym, jak żyjemy (...)

Rozmowa o echolokacji

7 kwietnia 2021 r.

Echolokacja pozwala zrozumieć, jakie przestrzenie wokół siebie ma człowiek. Informuje Cię również o tym, jakie przedmioty, z jaką gęstością i z jakiego materiału są wykonane. Jeśli echolokować, można również usłyszeć informacje o otoczeniu z dużo dalszych odległości, niż było to uważane za możliwe dla osób niewidomych, więc całkowicie zrywa z mitem, że osoby niewidome nabywają informacje przestrzenne bezpośrednio do ciała, wokół ciała. Echolokacja może pozwolić na uzyskanie informacji o przestrzeni z odległości setek metrów. Na przykład, dom można usłyszeć na odległość 400 czy 500 metrów. Drzewo, można usłyszeć z odległości 15 lub 20 metrów. Czyli niepełnosprawność zależy od osoby do osoby, może być niesamowicie dostrojona.

Dzięki echolokacji osoby niewidome mogą uzyskać informacje przestrzenne w czasie rzeczywistym, po prostu słuchając i analizując odbicia, echa, i w ten sposób będą w stanie stworzyć trójwymiarowy obraz, trójwymiarowy obraz mentalny przestrzeni wokół. Tak więc, to daje ci cały świat

swoboda nawigacji. Daje pewność siebie, umiejętność poruszania się po informacjach, które otrzymałeś ze słuchu, ale także zmienia sposób myślenia o swoim ciele, o słuchu.

Normalnie nie myślimy o słuchu jako o zdolnym do przekazywania informacji o obiektywnym świecie w ten rodzaj wyrafinowanego, dostrojonego sposobu. Myślę więc, że echolokacja jest przykładem tego, jaką zdolność słyszenia ma ciało, jeśli naprawdę się w nią zagłębimy i jeśli naprawdę ją zrozumiemy. Jest tak wiele zdolności, że można je rozwijać.

Niestety, osoby niewidome zdolności do nawigacji poprzez dźwięk, niesamowitej szczegółowej informacji, którą mogą uzyskać z dźwięku poprzez słuchanie odbić, nie są uczone przez organizację, przez kulturę, a to są zdolności, które mamy niewykorzystane. Tak więc, jeśli nauczymy tego osoby niewidome wraz z wieloma innymi umiejętnościami (oczywiście nie wystarczy nauczyć umiejętności), ale również są to kwestie kulturowe, emocjonalne, więc możemy uwolnić je, aby mogły komfortowo korzystać z umiejętności takich jak echolokacja, ponieważ istnieją przypadki, w których uczymy ludzi echolokacji, ale z powodów kulturowych nie są w stanie jej używać, ponieważ czują się niekomfortowo.

To jest jedna ze strategii. Nauczyć tego rodzaju umiejętności i to zmienia sposób patrzenia na własne ciało, możliwości słuchowe, sposób odnoszenia się do świata poprzez dźwięk. Ale oczywiście w przypadku osób niewidomych, żeby skutecznie korzystać z tej rzeczy, musimy brać pod uwagę także inne fakty.

W prostych słowach jest to echolokacja. Może ona dostarczyć ci informacji o otaczających cię rzeczach w sposób niezwykle szczegółowy, więc możesz uzyskać informacje o odległości, wymiarach, gęstości, właściwościach obiektów wokół ciebie po prostu słuchając ich. Tak więc, uzupełnia ona dane nawigacyjne, które niewidomi mogą mieć używając białych lasek, ale informacja, którą uzyskujesz z białej laski jest ograniczona do jej długości. Echolokacja może pozwolić ci uzyskać informacje niewiarygodnie z odległości niemożliwych do osiągnięcia przez najdłuższą laskę. Tak więc, to całkowicie dodaje do informacji przestrzennej, którą otrzymujesz, łącząc kluczową nową informację tekstową, którą otrzymujesz z twoich stóp, z twojego ciała, z twojej laski,

i połączyć to z echolokacją, otrzymujemy ogromną ilość danych, które dają nam tyle pewności, że możemy bezpiecznie nawigować sami. To rzeczywiście zwiększa pewność siebie tych osób.

W skrócie, tak wygląda echolokacja i nawigacja oraz jak działa w przypadku osób niewidomych. Ale, co oczywiste dla osób widzących, słyszenie poprzez echolokację całkowicie zmienia sposób myślenia o słuchu i możliwościach ludzkiego słuchu. Kiedy zaczynasz rozumieć poprzez słuchanie, dostajesz informacji, które są zawarte w echach lub odbiciach, tak wiele informacji o obiektach, której normalnie zauważyć nie jesteś nauczony.

Myślę, że jest to jedna z rzeczy, które możemy zaoferować jako szkolenie, coś co nazywam - treningiem percepcji akustycznej dla osób widzących - ponieważ pamiętam, że miałem tego rodzaju warsztaty lub rozmowy z muzykami. Muzycy są naprawdę dobrzy w zauważaniu różnych częstotliwości akordów i nut, ale często kiedy mówią o dźwięku, to o emocjach. Ale rzeczą, o której nie myślimy często jest obiektywna informacja, którą dźwięk może dać ci o obiektywnym świecie. Myślę więc, że to jest właśnie to, czego brakuje. Nieczęsto myślimy o dźwięku i obiektywnej rzeczywistości połączonych (...)

Thomas Tajo, 2021

KRAJOBRAZY ZAPACHOWE | doświadczenie zapachowe

Nozdrza budzą zapomniany obraz i wpadają w żywy sen.

*Nos sprawia, że oczy pamiętają.*⁷⁶ Juhani Pallasmaa

Krajobrazy niematerialne są szczególnie definiowane przez zapachy, dostarczając istotnych informacji na temat mikro- i makroaspektów naszego środowiska. Poprzez ten temat zamierzam zbadać ludzki zmysł węchu jako jeden z najbardziej istotnych środków interakcji ze środowiskiem; jako niematerialny związek z krajobrazem, który jest ściśle związany z emocjami, pamięcią i orientacją.

*Węch, zwany też olfakcją, wykrywanie i identyfikowanie przez narządy zmysłów substancji chemicznych znajdujących się w powietrzu.*⁷⁷

*Układ węchowy, struktury ciała, które służą zmysłowi węchu. Układ ten składa się z nosa i jam nosowych, które w swoich górnych częściach podtrzymują błonę śluzową węchu w celu odbierania zapachów, a w dolnych częściach pełnią funkcję dróg oddechowych.*⁷⁸

Eteryzna scena podkreślona przez doświadczenie węchowe: Opierając się na koncepcji *-smellscape-*, geograf kulturowy Douglas Porteus bada efekty emocjonalne związane z miejscem i czasem oraz znaczenie tego poczucia jako tożsamości krajobrazu kulturowego. Uważa, że "Krajobraz zapachowy jest środowiskiem emocjonalnym, a nie intelektualnym, i jako taki powinien być pielęgnowany",⁷⁹ dla niego krajobraz zapachowy jest "fragmentaryczny w przestrzeni i epizodyczny w czasie".⁸⁰ Dla norweskiej artystki zapachowej Sissel Tolaas "zapach jest pierwszym zmysłem, dzięki któremu wchodzimy w interakcję poprzez świat i reagujemy na niego. Czujemy zapach, zanim zobaczymy".⁸¹ Dla niej "zapachy są ściśle związane z tożsamością osobistą i grupową".⁸²

⁷⁶ Pallasmaa J. (1994). *The eyes of the Skin, Architecture and the Senses*. (ed.): Wiley Academy, U.K.

⁷⁷ Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2019). *Smell*. Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/science/smell>. [15.06.2021]

⁷⁸ Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2019). *Olfactory system*. Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/science/olfactory-system>. [15.06.2021]

⁷⁹ Porteous, J. D. (1985). *Smellscape*. *Progress in Physical Geography: Earth and Environment*. 9, pp.356-378

⁸⁰ Porteus, J.D. Op. Cit.

⁸¹ Tolaas, S. (2009). *The city from the perspective of the nose*, In: Mostafavi, Moshen, Doherty Dohery Gareth (ed.): *Ecological Urbanism*, Harvard University Graduate School of Design, Lars Müller Publishers, Baden, Switzerland, pp.37-38

⁸² Tolaas, S. Op. Cit.

Tolaas podkreśla w swoich badaniach *"Alfabet dla nosa"* oraz w rozdziale książki zatytułowanym *"Miasto z perspektywy nosa"*, jak ludzie i projektanci mogą uczyć się i odkrywać nowe kody, metody i interakcje poprzez środowiska zapachowe. Na temat swojego projektu badawczego Talking Nose-Mexico City, opartego na zapachu jako medium do poruszania się po mieście, wyjaśnia, że badanie zapachów zapewnia dodatkowe wymiary zrozumienia naszych miast. Zapach wzbogaca doświadczenie zmysłowe, dostarczając danych do projektowania środowiska.⁸³

Olfakcja jako zmysł emocjonalny

Olfakcja i emocje są ściśle związane ze zmysłem węchu. Zapachy prowokują do wywoływania przeżyć emocjonalnych. Wpływają na nastrój, wywołują intensywne przeżycia przyjemności lub niezadowolenia, powodują czujność lub odprężenie, a także przywołują dawno zapomniane wspomnienia emocjonalne. Te aspekty odzwierciedlają zależność zapachu od części mózgu zaangażowanych w doświadczenia emocjonalne, pamięć, orientację wizualno-przestrzenną i poznanie węchowe.⁸⁴

Redakcyjne podejście badawcze do zapachów miejskich podjęła Victoria Henshaw, profesor projektowania i planowania miejskiego w Wielkiej Brytanii, której publikacja *Urban Smellscapes*, zrozumienie i projektowanie miejskich środowisk zapachowych, stanowi wkład do literatury na temat zmysłów, projektowania i przestrzeni miejskiej. Publikacja odnosi się do angielskich miast i małych miasteczek, kładzie nacisk na postrzeganie miejsca poprzez zapachy, mapowanie i identyfikację publicznych parków, fabryk czy browarów, generując jednocześnie serię otwartych refleksji i oferując projektantom miejskim i planistom narzędzia i strategię do wykorzystania zapachu jako aktywnego instrumentu w ich praktyce.⁸⁵

Percepcja węchowa i zapach zostały również skonsolidowane i rozszerzone w ramach obecnych dziedzin sztuki współczesnej poprzez sztukę olfaktoryczną, dając początek serii eksploracji, takich jak olfaktoryczne rzeźby, obiekty, instalacje, perfumy, olfaktoryczna gastronomia, jak również te, związane z przestrzenią i środowiskiem, tacy jak olfaktoryczne atmosfery, mapowania.

---

⁸³ Ehrlichman, H., & Bastone, L. (1992) Op. Cit.

⁸⁴ Ehrlichman, H., & Bastone, L. (1992). Olfaction and Emotion. In: Serby, M.J., Chobor, K.L. Science of Olfaction. (ed.): Springer, New York, NY. [online] https://doi.org/10.1007/978-1-4612-2836-3_15

⁸⁵ Henshaw, V. (2014). Urban Smellscapes, Understanding and designing city smell environments. (ed.): Routledge, U.K.

W tej dziedzinie warto wspomnieć o belgijskim artyście Peterze De Cupere, uznawanym za jednego z najbardziej znaczących współczesnych artystów, zajmujących się sztuką węchową, który w trakcie swojej szerokiej kariery artystycznej rozwinął rozległą działalność produkcyjną i badawczą związaną z niematerialnym światem sztuki węchowej, integrując asocjacyjny efekt zapachów w połączeniu z doświadczeniem wielozmysłowym. Dorobek jego pracy i filozofii został niedawno zebrany w obszernym wydaniu zatytułowanym *Scent in Context; Olfactory Art*.⁸⁶

Istotne są również opracowania badawcze związane ze zmysłem węchu w sztuce olfaktorycznej, takie jak publikacja *Art Scents-Exploring the Aesthetic of Smell and the Olfactory Arts*, autorstwa amerykańskiego profesora filozofii Larry'ego Shinera, który podejmuje szerokie badania integrujące wiedzę kulturową, naukową, historyczną, filozoficzną i artystyczną na temat zmysłu węchu w sztuce.

Równolegle warto wspomnieć o przestrzeniach poświęconych upowszechnianiu zmysłu węchu i zapachów, które badają doświadczenie olfaktoryczne z estetycznego i kulturowego punktu widzenia. Wśród nich można wymienić *Muzeum Perfum* w Granadzie w Hiszpanii, *Muzeum Perfum* w Mexico City, *Museum of Spirits (Spritmuseum)* w Sztokholmie w Szwecji czy też konkretne wystawy, takie jak *The Art of the Scent exhibition 1889-2012*, kuratorem której był Chandler Burr w Museum of Art and Design w Nowym Jorku w 2013 roku.

Powyżej: Muzeum Perfum | Granada, Hiszpania

Poniżej: Spritmuseum, Sztokholm, Szwecja

Fotografie: Ivan Juarez

⁸⁶ De Cupere, P. (2017). *Scent in Context, Olfactory Art*. (ed.): Stockmans Kalenders, Belgium

KRAJOBRAZY DOTYKOWE | Środowiska haptyczne

*Ręce chcą widzieć, oczy chcą pieścić*⁸⁷

Goethe, W.

Powierzchnie, tekstury i materiały przekazują złożony język, który może sugerować reakcje emocjonalne. Według haptyka (naukowcy zajmującego się badaniami związanymi z dotykiem) Davida Gueorguieva, który koncentruje się na haptyce i neuronauce, "modalności dotykowe są uważane za: propriocepcję, nocycepcję, percepcję termiczną, wibrację i dyskryminacyjny dotyk. Ponadto, kilka ostatnich badań podkreśla znaczenie przyjemnego i afektywnego dotyku".⁸⁸ W odniesieniu do doświadczenia dotykowego jako istotnego źródła połączenia przestrzennego i miejsca, fiński architekt Juhani Pallasmaa definiuje dotyk jako "tryb sensoryczny, który integruje nasze doświadczenie świata i nas samych".⁸⁹ Pallasmaa stworzył obszerną literaturę na temat znaczenia dotyku jako percepcji cielesno-emocjonalnej, sposobu myślenia i połączenia ze środowiskiem. W swoich pracach *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses* (1994), *Hapticity and Time* (2005) oraz *The Thinking Hand, Existential and Embodied Wisdom in Architecture* (2009), zastanawia się nad znaczeniem zmysłu haptycznego w człowieku z perspektywy dyscyplin środowiskowych, podkreślając, że "wszystkie zmysły, w tym wzrok, są przedłużeniem zmysłu dotyku", dla niego "zmysły są specjalizacjami skóry, a wszystkie doświadczenia zmysłowe są związane z dotykowością".⁹⁰ W swojej książce *"The Thinking Hand"* Pallasmaa przemierza drogę przez percepcję dotykową, ilustrując związek zmysłu dotykowego jako formy wiedzy, myśli, ekspresji, komunikacji oraz jako narzędzia tworzenia. Podkreśla prymat dotyku w doświadczeniu estetycznym, jego związek z otoczeniem, emocjami i wyobraźnią. Pallasmaa podkreśla znaczenie i istotność ręki dla człowieka. Tajemnicza ręka i jej związek z mózgiem, językiem i z innymi zmysłami. Ręka, która pracuje, podkreślając wagę aktu tworzenia i znaczenie rzemiosła. Ręka, która rysuje, rysunek jako forma myślenia i taktyczność rysunku. Ręka, która myśli.⁹¹

⁸⁷ Goethe, J. W. (1790-1795) Römische Elegien V

⁸⁸ Gueorguiev, D. (2016). Tactile perception of natural and simulated textures: a psychophysical approach. Dissertation. Dial Research Publications. [online] <https://dial.uclouvain.be/pr/boreal/object/boreal:176765> [15.05.2022]

⁸⁹ Pallasmaa J. (2000). Hapticity and Time. Notes on fragile architecture: Architectural Review 207, London U.K. p.78-84

⁹⁰ Pallasmaa, J. (1994). The eyes of the Skin: Architecture and the Senses. (ed.): Wiley Academy, U.K.

⁹¹ Pallasmaa, J. (2010). The thinking hand: Existential and embodied wisdom in architecture. (ed.): Wiley Academy Chichester, U.K.

Zmysł haptyczny i pole performatywne

Rozmowa - wywiad z Jasmin Schaitl

Pod koniec roku 2020 miałem okazję przeprowadzić serię rozmów w formie wywiadu z artystką wizualną Jasmin Schaitl. Jest to wywiad, w którym ona wyjaśnia ze swojej praktyki artystycznej, związanej z performansem, szeroką wizję na temat znaczenia zmysłu haptycznego u człowieka, a także zaznacza relacji pomiędzy zmysłem haptycznym, performansem i neuronauką. Rozmowa staje się istotna, ponieważ miała miejsce w czasie pandemii koronawirusa, kiedy dotyk i kontakt fizyczny w relacjach społecznych był zmysłem najbardziej dotkniętym. Poniżej przedstawiam fragmenty tych rozmów.

Jasmin Schaitl jest artystką wizualną, performerką, wykładowczynią i artystką stowarzyszoną w Angewandte Performance Laboratory na University of applied Arts w Wiedniu. Od 2017 roku prowadzi badania nad skrzyżowaniem materialności, haptyczności i pamięci w ramach praktyk performatywnych, włączając w to swoje zainteresowanie neurobiologią. Głównym medium ekspresji w jej pracach jest ciało: w performansie, rzeźbie, rysunku i wideo. W obszarze performansu i rzeźby bada związek i efekt pomiędzy zmysłem haptycznym a pamięcią. Obejmuje to badanie zaangażowanie publiczności, uczestnictwo oraz przedmioty i materiały, które mają być dotykane. Jasmin bada, w jaki sposób dzieła, trwające przez dłuższy czas, intymne występy jeden na jeden oraz instalacje wpływają na postrzeganie czasu i przestrzeni przez publiczność. Jej celem jest podniesienie indywidualnej świadomości i wzmocnienie zmysłów, aby postrzegać to, co jest przed nami i co nas otacza. Aspekt bardziej świadomego postrzegania czasu ma na celu stworzenie ram dla uświadomienia sobie możliwej pełni w pustce, docenienia tego, co niespektakularne. Podkreśla to niedoceniane znaczenie piękna w szczegółach poprzez zwykłe poświęcenie się jednej sprawie.⁹²

---

⁹² Jasmin Schaitl. [online] website: www.jasminschaitl.com [02.17.2021]

Pole performatywne i znaczenie zmysłu haptycznego dla ludzkiego ciała

Rozmowa na temat zmysłu haptycznego

Rozmowa - wywiad z Jasminą Schaitl

3 grudnia 2020 r.

Z książką Martina Grunwalda zapoznałam się pod koniec 2018 roku, gdy wyszła na rynek. Jest to książka Homo Hapticus⁹³ (pochodzący z Homo Sapiens). Grunwald jest naukowcem w dziedzinie zmysłu haptycznego i jednym z pionierów w Europie. Również prowadzi rozmowy i wykłady, a także napisał wiele różnych książek na temat znaczenia zmysłu haptycznego z perspektywy naukowej. Homo Hapticus to książka, która została napisana dla nienaukowców, dla zwykłych ludzi.

Grunwald chciał podzielić się informacją o znaczeniu i przydatności zmysłu haptycznego dla ludzkiego ciała. Słyszałam o tym i czytałam, i od tego momentu byłam naprawdę zafascynowana zmysłem haptycznym, ponieważ wyjaśnił to w prosty sposób. W ten sposób, że haptyczny jest pierwszym zmysłem, który człowiek rozwinął w ludzkim ciele; nawet w piątym tygodniu ciąży płód jest w stanie poczuć przez skórę swoje otoczenie. Jest to zmysł, który uświadamia nam, że istnieje świat wokół nas, ponieważ dzięki niemu i bez żadnego innego zmysłu jesteś w stanie używać zmysłu haptycznego jako mały płód. W zasadzie zaczynasz zdawać sobie sprawę, że coś jest. Ciało albo płyn wokół ciebie.

Więc po przeczytaniu tej książki naprawdę byłam zafascynowana nie tylko z wiedzy, że jest to bardzo ważne dla całej ludzkości, ponieważ jest to w zasadzie jedyny zmysł, bez którego nie możemy żyć. Co też jest ciekawe, bo często nie zdajemy sobie z tego sprawy. Jest to zmysł, bez którego nie bylibyśmy w stanie przeżyć; co jest również udowodnione, że nie bylibyśmy w stanie chodzić, czy nie bylibyśmy w stanie wiedzieć, gdzie jest góra, a gdzie dół bez zmysłu dotyku, ponieważ jest on połączony z sensoryczno-motorycznymi i receptywnymi komórkami haptycznymi w skórze. Największy zmysł fizyczny, największy zmysł jaki mamy. Jest to w zasadzie cała skóra.

---

⁹³ Grunwald, M. (2017). Homo Hapticus. (ed.): Droemer & Knauer, Munich, Germany

I wtedy się z tym związałam lub zainteresowałam, ponieważ od dawna pracuję z ciałem w performance. Bardzo często pracuję z moimi rękami. Mój performance jest zawsze skupiony na moich rękach, lub działaniach, które wykonuję rękami, które często były bardzo delikatne. Pracowałam z nitką, cienkim drutem lub włną. Praca z drażnieniem czegoś dłonią gdzieś tam. To było coś, co rozwinęłam naturalnie w mojej praktyce, ale potem stało się dużo bardziej oczywiste, że chodzi o użycie rąk i użycie tego, jak pracuję z materiałem za pomocą tych rąk. I w ten sposób, jak sądzę, zostałam również pociągnięta do tematu zmysłu haptycznego, a poprzez tę książkę uświadomiłam, że zmysł haptyczny nie jest ograniczony, jak często tak myślimy, do dostosowania naszych rąk lub czegoś, czego dotykamy, ale jest to coś, co jest stale wokół nas przez cały czas. To było bardzo inspirujące.

Również w 2017 roku zaczęłam zajmować się tym ważnym zagadnieniem, zaczęłam zajmować się medytacją i mindfulness. Interesowała mnie próba połączenia tego, jak zmysł haptyczny, nie tylko rąk, ale całego ciała, może wpływać na nasz sposób myślenia i sposób postrzegania otoczenia. Że nie jest to tylko przez skórę, ale jest to również związane z umysłem czy mózgiem.

W ten sposób łączę to zainteresowanie z obszarem performatywnym. Łączę badania nad zmysłem haptycznym lub wiedzę, którą zdobyłam z pewnymi podejściami neuronaukowymi lub naukami kontemplacyjnymi, czyli z jednej strony medytacją, a z drugiej strategiami opartymi na mindfulness. Próbuję pracować z nimi w ramach performansu i dzielenia się praktykami performatywnymi poprzez doświadczanie zmysłu haptycznego. Używając, ułatwiając, podkreślając zmysł haptyczny i odnosząc go na różne sposoby do tego, jak postrzegamy, jak myślimy i jak uświadamiamy sobie emocje, a następnie łącząc je z dotykiem lub przedmiotami, których dotykamy.

Szczególnie w ostatnim projekcie, jest to praca podwójna z innym wykonawcą. Zasadniczo opracowaliśmy metodę, w której łączymy się lub transformujemy się w jedno ciało. (To trochę abstrakcyjne). Chodziło o dotykanie się nawzajem całym ciałem. Zaprosiliśmy również neurobiologa, która jest również performerką, aby spojrzała z zewnątrz na tę bardzo fizyczną rzecz, która się dzieje. Byliśmy w zasadzie na płaskowyzu, jak żywa instalacja, po prostu łącząc się w jedno ciało i poruszając się naprawdę powoli przez pół godziny. Zasadniczo, łącząc się razem, a następnie rozdzielając. To było jak dwa miliony nagich ciał łączących się, a następnie rozdzielających się.

The Touch Can Tell | Performance | Jasmin Schaitl i Tereza Silon

Poruszając się razem i zniekształcając normalny wygląd ciała - jest głowa, są dwie nogi i są dwie ręce. Ale kiedy połączysz się z tym pełnym ciałem, w zasadzie stajesz się istotą w całości zmienioną. Następnie, ona, jako neurobiolog, dała tę zewnętrzną perspektywę na to. Wprowadziła również prowadzenie publiczności aby była świadoma, że to, co widzisz, jest również tym, czego doświadczasz jako ciało. To jest również w neurobiologii, bardzo fajne odkrycie, nazywa się to mirror neurons. Ten temat przechodzi wraz z neuroestetyką w dużo bardziej szczegółowe badania. Zasadniczo, neurony lustrzane to to, co widzisz jako człowiek na innych ciałach. Doświadczasz tego również w ten lub inny sposób i jest to udowodnione poprzez pomiar rezonansu magnetycznego w pewnych obszarach mózgu. Kiedy widzisz, że dwie osoby się dotykają, doświadczasz również dotyku w swoim własnym ciele, ponieważ jesteśmy nauczani jako istoty ludzkie, a to pochodzi również z tego pierwotnego rozwoju, że kiedy widzisz coś na innych ludziach, robi to również bardzo podobną rzecz w twoim ciele, jak to, co widzisz w innym ciele. To również dlatego, na przykład, oglądanie tańca jest rekreacyjne dla mózgu i ciała, ponieważ kiedy oglądasz taniec, odpalasz swoje neurony lustrzane, a one sprawiają, że doświadczasz fizycznie na pewnym poziomie. To samo, co ruchome ciało, które obserwujesz.

Tak więc był to na przykład ostatni występ, w którym pracowaliśmy również wprowadzając publiczność. Intencją tej pracy, którą opracowaliśmy w październiku, była większa interakcja z publicznością, coś, co teraz, w czasie koronawirusu, nie działa. Zwłaszcza, gdy pracuje się ze zmysłem dotyku. To po prostu nie jest już możliwe. Dotknąć ludzi w spektaklu lub nawet poprosić ich o dotknięcie swoich sąsiadów. Temat dotyku w tej chwili jest bardzo delikatny i wrażliwy.

Zajęliśmy się więc tym w ten sposób, że neurobiolog dała bardzo konkretne, ale poetyckie impulsy do myślenia o tym. Co dzieje się w ciele, gdy widzisz, że inne ciała są dotykane?

(...) Na przedstawieniach, redukując to, co jest twoim punktem centralnym, co pochodzi ze strategii opartych na mindfulness, skupiając się tylko na jednej rzeczy, ale następnie analizując ją i postrzegając w inny sposób, poprzez widzenie, poprzez wężanie, a następnie poprzez dotyk.

Także np. praca ze wspomnieniem z przeszłości. Pracujesz z tym konkretnym przedmiotem. Albo wywołanie jakiegoś wspomnienia z przeszłości, które może się pojawić, ponieważ dajesz odpowiednie ramy dla zmysłu dotykowego, aby pracował na własnym ciele i obserwował, czym ono naprawdę jest. Wprowadzane poprzez dotykanie tego we własnym ciele.

Zagłębienie się w temat strategii mindfulness, nie tylko z perspektywy praktycznej, ale również teoretycznej. Naprawdę obserwuję, że nic nie może być oddzielone od tego, co jest doświadczane, od tego, co jest w umyśle. Czy to pochodzi z umysłu, skóry czy zmysłu haptycznego (...)

Jasmin Schaitl, 2020

Zmysł dotykowy i środowisko naturalne

Naturalna scena jest ważnym elementem codziennego doświadczenia dotykowego, jakim jest percepcja tekstury, a tym samym scharakteryzowanie wzorców stymulacji doświadczanych przez skórne mechanoreceptory podczas eksploracji teksturowanych powierzchni.⁹⁴ Manfredi, L.R. & Saal, H.P.

Jak czuje się liść rośliny? Jest gładki? Twardy czy miękki? Ciepły czy zimny? Mokry czy suchy? Zmysł dotyku odgrywa kluczową rolę w poznawaniu i identyfikowaniu środowiska naturalnego, "kiedy przesuwamy palcami po powierzchni obiektu, zdobywamy informacje o jego mikrogeometrii i właściwościach materiałowych",⁹⁵ ale także informacje o otaczającym go kontekście. Ponadto, postrzeganie przyrody poprzez zmysł dotykowy może zapewnić pozytywny wpływ na zdrowie psychiczne. Z takim podejściem niniejszy temat bada związek pomiędzy percepcją dotykową a naturalnymi krajobrazami.

Dotykanie drzew i kory

Naturalne tekstury i powierzchnie mogą przekazywać pozytywne wrażenia haptyczne. Według organizacji NHEST (*Natural History Education, Science, Technology*), haptyczne tekstury, oferowane przez rośliny, dostarczają przyjemność i informację, tam, gdzie drzewa są uważane za główne organizmy ekosystemu, a dzięki zmysłowi dotyku łatwo jest je zidentyfikować.⁹⁶ Poprzez percepcję dotykową ludzie mogą być bliżej swojego naturalnego otoczenia. Jak wygląda w dotyku pień drzewa? Jest szorstki czy gładki? Twardy czy miękki? Ciepły czy zimny? Mokry czy suchy? Tekstura kory przemawia przez dotyk, a dzięki niemu można dostrzec pewne właściwości, takie jak wzory, plamy, spękania, paski czy grudki. Kora buka (*Fagus sylvatica*) jest gładka; grabu (*Carpinus betulus*) jest również gładka i poszarpana, z pionowymi znakami; dęby, jak (*Quercus petraea*), mają zwykle kory szorstkie, głęboko ząbkowane i bruzdowane. Duże dęby wykształcają bardzo grube kory spękane w głębokie bruzdy; brzoza srebrna (*Betula pendula*) za młodu ma na ogół gładką korę.

⁹⁴ Manfredi, L.R. & Saal, H.P. (2014). Natural scenes in tactile texture. In: American Journal of Physiology [online] <https://journals.physiology.org/doi/full/10.1152/issue-6> [20.02.2021]

⁹⁵ Weber, A. (2013). Spatial and temporal codes mediate the tactile perception of natural textures. Proc Natl Acad Sci U.S.A.

⁹⁶ Natural History Education, Science, Technology (2017). Gardening for Non-Visual Aesthetics. [online] <http://www.nhest.org/nvisgard.html> [12.07.2021]

Dotykanie liści

Zmysł dotyku może być stymulowany przez specyfikę faktury liści. Każdy gatunek rośliny ma swoje własne cechy, a kształt liści jest często wykorzystywany do identyfikacji roślin. Liście można zidentyfikować po ich brzegu, po ich ułożeniu na łodydze, po ich ogólnej strukturze lub po umocowaniu liścia do łodygi. Można je również zidentyfikować na podstawie ich ogólnego kształtu (ulistnienia).⁹⁷ Liście mogą być proste, jako pojedyncza blaszka liściowa, lub złożone, z licznymi listkami. Mogą mieć regularne lub nieregularne brzegi, być gładkie lub pokryte włoskami, szczecinkami lub kolcami. W liściach złożonych układ i forma brzegów określa ogólny kształt liścia, podobnie jak układ żyłek.⁹⁸ Na przykład liść buka (*Fagus sylvatica*) jest prosty i ma układ naprzemianstronny z falistymi całymi marginesami; Liście grabu (*Carpinus betulus*) są naprzemianstronne, z widocznymi żyłkami nadającymi charakterystyczną falistą strukturę, oraz ząbkowanym marginesem; Główną cechą dębów (*Quercus*), jest to, że ich liście są symetryczne, mają klapowane liście z zaokrąglonymi lub spiczastymi gałkami wysuwającymi się z linii środkowej.

Przytulanie drzew

Podczas spaceru po terenach zielonych można znaleźć drzewo, do którego można się przytulić. Przytulenie się do drzewa - starożytnego, młodego, szerokiego lub gładkiego - jest sposobem na komunikację z naturą i bycie bliżej niej. Przytulenie się do drzewa lub przebywanie w jego bliskości może sprawić, że ludzie czują się zdrowsi i bardziej zrelaksowani. W odniesieniu do pozytywnego związku między ludźmi a drzewami, autor Matthew Silverstone podkreśla w swojej książce *Blinded by Science*, że drzewa mogą pozytywnie wpływać na ludzkie zdrowie i samopoczucie psychiczne poprzez zmianę częstotliwości wibracji.⁹⁹ Inny przykład pochodzi z inicjatyw, mających miejsce w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych Ameryki, przez program *AdventureSmart, Hug-A-Tree*. Jest to program, który pomaga zagubionym dzieciom przetrwać w lesie. Według niego "jednym z największych lęków, jakie może mieć każdy, jest bycie samemu".

---

⁹⁷ Randal, C. N. (2012). The Description of Leaves Leaf shapes. In University of Rochester site [online] <https://www.cs.rochester.edu/users/faculty/nelson/wildflowers/glossaries/leaves/index.html>

⁹⁸ Randal, C. N. (2012). Op. Cit.

⁹⁹ Silverstone, M. (2011). *Blinded by Science*. (ed.): Lloyd's World Publishing, U.K.

Przytulenie się do drzewa, a nawet rozmowa z nim, uspokaja dziecko i zapobiega panice. Pozostając w jednym miejscu dziecko jest znacznie szybciej znajdowane przez poszukiwaczy”.¹⁰⁰

Zmysł stopy | Chodzenie po naturalnych teksturach

*Kiedy chodzimy po trawie, stymulujemy zakończenia nerwowe stopy, gdzie zbiegają się tysiące zakończeń nerwowych. Te zakończenia nerwowe są delikatnie, ale bezpośrednio stymulowane przez trawę, co pomaga ciału pozostać w stanie równowagi.*¹⁰¹

Według badań Takehito Kikuchi z Uniwersytetu Oita w Japonii, istotne jest zbadanie znaczenia zmysłu stopy jako czynnika, wpływającego na funkcje poznawcze i motoryczne, a także na rozpoznawanie otoczenia.¹⁰² Z komplementarnego punktu widzenia, według Pavitry Sampath, pisarza na *Health site*, stopy są znaczącymi strefami refleksologii, które łączą się z różnymi organami w ciele. Stymulacja poszczególnych akupunktów może przyczynić się do utrzymania określonych narządów w zdrowym stanie. Stopy mają punkty połączenia z oczami, uszami, płucami, nerwem twarzowym, żołądkiem, mózgiem, nerkami i z niektórymi innymi organami.¹⁰³ W związku z tym chodzenie boso po naturalnych teksturach może stymulować te obszary, pomagając być zdrowym w ciele i umyśle. Według strony internetowej *Health site*, istnieją pozytywne powody do wykonywania tej czynności: łączy z ziemią, stymuluje zmysły i całe ciało, uspokaja umysł i neutralizuje energie elektryczne.¹⁰⁴ Tereny trawiaste, zwłaszcza łąki, to aktywatory - obszary do chodzenia boso.

---

¹⁰⁰ Hug-a-Tree and Survive (2016). AdventureSmart [online] homepage: <https://www.adventuresmart.ca/programs/hug-a-tree-and-survive> [02.04.2022]

¹⁰¹ Health site (2014) Walking can stave off memory decline [online] <https://www.thehealthsite.com/news/walking-can-stave-off-memory-decline-239779> [15.04.2022]

¹⁰² Kikuchi Takehito (2013): Contribution of senses of foot for identification of shape, elasticity and tilt angle of ground. In: 23rd International Conference on Artificial Reality and Telexistence (ICAT) The National Museum of Emerging Science and Innovation EE Publisher, Tokyo. p.61-66

¹⁰³ Sampath, P. (2016) Walking on grass. In: The Healthsite [online] <https://www.thehealthsite.com/diseases-conditions/top-5-reasons-to-walk-on-grass> [02.04.2022]

¹⁰⁴ Sampath, P. Op. Cit.

Zmysł haptyczny jako środek

Interakcji z przyrodą

Rozmowy i wywiad z Kingą Bartniak

W odniesieniu do zmysłu haptycznego i jego relacji ze środowiskiem naturalnym zainteresowała mnie szczególna praca zatytułowana *Interspecies Vehicle* autorstwa polskiej artystki wizualnej Kingi Bartniak, która stworzyła sensoryczny materac z trawy, w który ludzie owijają się, by zanurzyć się w otaczającej ich łące. Pod koniec 2020 roku miałem okazję przeprowadzić serię rozmów z Kingą Bartniak. Rozmowy dotyczyły jej więzi ze zmysłem dotyku i środowiskiem naturalnym. Równolegle, a posteriori, opracowaliśmy serię kolaboracji artystycznych w odniesieniu do tych tematów (działania i prace artystyczne zostaną opisane w dalszej części rozdziału poświęconego *-Eksploracji-*). Wspomniane prace artystyczne oraz fragmenty rozmów zostały określone poniżej.

Pojazd międzygatunkowy, materac z trawy autorstwa Kingi Bartniak

Praca skupiła się na temacie głodu skóry i deprywacji dotykowej, które stają się wiodącymi problemami w nowoczesnym, technologicznym społeczeństwie. Dystans między ludźmi rośnie proporcjonalnie do poszerzania się sieci społecznej. Choć zawsze zazdrościłam muchom, innym robakom i zwierzętom, że mogą czuć się bezkarnie, siedząc na ludzkiej skórze, dorastałam w społeczeństwie, w którym przestrzeń osobista jest nienaruszalna. Zmagalam się z przytłaczającym pragnieniem kontaktu, które nie mogło zostać spełnione. W końcu stworzyłam kabinę, która przenosi człowieka w interakcję z innym gatunkiem. Materac sensoryczny, dom dla setek organizmów.¹⁰⁵

Video-performance | *Pojazd międzygatunkowy* | Kinga Bartniak

¹⁰⁵ Kinga Barniak site (2019) *Interspecies Vehicle*. [online]: <https://bartniakkinga.wixsite.com/portfolio/interspecies-vehicle> [28.12.2020]

Rozmowa z Kingą Bartniak

1 grudnia 2020 r.

O Interspecies Vehicle: *Interspecies Vehicle* dotyczy zmysłu haptycznego, ale także zmysłu węchu. Gdybyś się w niego wtoczył, całe twoje ciało będzie w pełni zakryte, więc czułbyś zapach trawy, a także miałbyś bardzo ograniczony wzrok. Ograniczone poczucie widzenia. To jest przeznaczone dla wszystkich zmysłów. Miałam to uświadomienie, ponieważ obserwowałam robaki, chodzące po ręce mojego przyjaciela. I byłam dość zazdrosna; zazdrościłam, że inne gatunki mogą przekroczyć granicę dotykową. A ja, jako człowiek, mogę komunikować się z drugą osobą tylko za pomocą głosu - dźwięków - lub obrazu - wizualności -. Nie mogę się porozumieć poprzez dotyk. Myślę, że właśnie ta kwestia skłoniła mnie do zrobienia materaca z trawy.

Połączenie ze zmysłem haptycznym: Jako przykład mogę podać sposób, w jaki kupuję ubrania w sklepie. Nigdy nie patrzę na ubrania (oglądam je, ale później). Najpierw jednak muszę je dotknąć i sprawdzić, czy dana tkanina jest dla mnie odpowiednia, czy też nie. Nawet jeśli jest wizualnie ładna, to nie założylabym jej, bo nie czułabym się w niej dobrze. Są te trzy główne grupy ludzi, ci którzy skupiają się na wizualności, ci którzy skupiają się na dźwiękach i ci którzy skupiają się na dotyku, a ja jestem w tej ostatniej grupie dotykowej. Na przykład, kiedy mówię, używam słów, które są związane z dotykowością. Jeśli rozmawiamy razem i jeśli cię rozumiem, nie powiem: "Och, widzę", ale raczej: "Och, czuję cię". Bardziej skupiam się na tym odczuciu, na dotyku i rzeczach dotykalnych. Więc może dlatego przekłada się to również na moją twórczość.

Innym przykładem był spacer na boso, który odbyliśmy. Chciałam podzielić się uczuciem chodzenia boso i dzielenia się tym uczuciem z innymi ludźmi. Zamiast dzielić się czymś wizualnym, wołałabym zaprosić ludzi do chodzenia boso po trawie. Zamiast iść i zobaczyć film lub wykonać jakąś inną wizualną czynność, wołałabym zaprosić kogoś do wypicia herbaty lub zjedzenia czegoś lub przygotowania czegoś razem, czegoś smacznego, czegoś w kuchni, niż do doświadczenia czegoś wizualnego lub czegoś do usłyszenia lub posłuchania. Więc, jeśli czytasz o tego typu grupach, związanych z sensorami, o ludziach, którzy skupiają się na dotykowości, to jest ich tak 5% w społeczeństwie. Bardzo mało.

Naturalne środowisko i zmysł dotykowy: *Po prostu czuję się bezpieczniej, gdy znam gatunki przyrodnicze wokół mnie. Na przykład, kiedy pojechałam do Hiszpanii, pamiętam, że po raz pierwszy poczułam, że jestem dalej od mojego kraju, ponieważ kiedy byłam w Niemczech, w Czechach lub na Litwie, były tam te same gatunki drzew i krzewów i podobna przyroda jak w Polsce. Ale jak byłam w Hiszpanii, to po raz pierwszy doświadczyłam tego uczucia, że jestem dalej, bo nie potrafiłam zidentyfikować gatunków, więc tak na poważnie to po raz pierwszy czułam się odległa, nie znałam przynajmniej 40% drzew, które tam były. Nie chodziło tylko o rzecz dotykową. Ja po prostu czuję się bezpieczniej, kiedy znam przyrodę wokół siebie (...)*

Odzyskanie znaczenia zmysłu dotykowego: *Jako społeczeństwo jesteśmy przytłoczeni wizualnością i dźwiękami. I są ludzie, którzy zaczęli szukać, że zmysł dotyku był wcześniej i że jest to właściwie jeden z głównych zmysłów. Czuję, że w tym momencie ludzie ponownie spoglądają w stronę natury i odzyskują podejście rzemieślnicze, wykonując rzeczy rękami, doceniając i odzyskując wrażenia dotykowe, których byliśmy pozbawieni w czasach pandemii.*

Stopy i czucie: *Ze względu na zmysł dotyku możemy pobudzić niektóre zakończenia nerwowe, a następnie wprowadzić lub uaktywnić pewne konkretne hormony lub konkretne substancje w organizmie, które sprawiają nam przyjemność. Tak jak te wykresy graficzne, kiedy pokazują, które części stopy są połączone z jakąś częścią ciała lub z jakimiś organami. To działa, bo są unerwione, są neurony, które przechodzą przez wszystkie połączenia nerwowe w ciele, łączące mózg i konkretne organy.*

Kinga Bartniak, 2020

KRAJOBRAZ WIZUALNY | Sceneria i czas

*Sztuka widzenia. Dla architekta niezbędna jest umiejętność widzenia: To znaczy widzieć w taki sposób, aby wizja nie została obezwładniona przez racjonalną analizę*¹⁰⁶

Luis Barragan

Temat ten koncentruje się na sposobie postrzegania krajobrazów. Jest on również związany z tym, jak cykliczne poczucie czasu i zmiany sezonowe sugerują czasowy proces obserwacji środowiska. Przybliżenie skupia się nie tylko na statycznym spojrzeniu, ale na wizualnym sensie, związanym z transformacją natury, krajobrazami czasowymi i ciągłą zmiennością, występującą w naturalnych cyklach. Uzupełnieniem tego tematu jest podejście wizualne, związane z przemieszczaniem się. Powolny i filozoficzny akt chodzenia. Wizualna podróż. Poprzez te refleksje, interakcja pomiędzy zmysłem wizualnym a środowiskiem jest ożywiona jako symbiotyczna relacja do zrozumienia scenariuszy krajobrazowych.

Doświadczenie jest ogólnym terminem określającym różne sposoby, za pomocą których człowiek poznaje swój świat. Doświadczenie konstruuje miejsce w różnych skalach

Yi-Fu Tuan

Według Karaniki Myrto, badaczki z Royal College of Art "doświadczenie przestrzenne jest syntezą wszystkich naszych zmysłów, a we współczesnej percepcji i w podejściu sensorycznym wzrok był zmysłem dominującym".¹⁰⁷ Z drugiej strony, dr Yi-Fu Tuan, profesor geografii na Uniwersytecie Minnesoty, uważa, że "w przypadku smaku, zapachu i dotyku mamy wrażenie, że po prostu rejestrujemy wrażenia wywołane przez zewnętrzne bodźce. W przypadku słuchu, a zwłaszcza wzroku, wydaje się, że aktywnie badamy świat poza nami i poznajemy go obiektywnie".¹⁰⁸ Widzenie jest dla niego myśleniem, w tym sensie, że jest czynnością selektywną i konstruktywną, tworzy modele rzeczywistości dostosowane do ludzkich dążeń.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Barragan, L. (1980). Pritzker Price Acceptance Letter. The Pritzker Architecture Prize, The Hyatt Foundation http://www.pritzkerprize.com/1980_Acceptance_Speech [15.11.2021]

¹⁰⁷ Myrto, K. (2009). Haptic Space and Bodily Expressions: A Bi-directional Relation of Affect. In: Symposium on Mental States, Emotions and their Embodiment The Society for the Study of Artificial Intelligence and Simulation of Behaviour (AISB) Convention, U.K.

¹⁰⁸ Yi-Fu, T. (1975). Place: an experiential perspective, The Geographical Review 65, 2, Wiley-Blackwell, U.S.A. p. 151

¹⁰⁹ Yi-Fu, T. Op. Cit.

Krajobraz i wizualne doświadczenie estetyczne

Postrzeganie i wzmocnienie krajobrazu jako naturalnej scenerii jest istotnym podejściem stale spotykanym w dziedzinie sztuk wizualnych. Jedno z najbardziej reprezentatywnych i zbadanych dzieł sztuki zachodniej w malarstwie pejzażowym, *Wanderer above the Sea of Fog* (1818), autorstwa niemieckiego artysty Caspara Davida Friedricha, przedstawia związek widza z krajobrazem, pomyślanym jako scena wzniosłej kontemplacji natury. Nowy sposób przedstawienia krajobrazu okiem widza. Obraz z epoki romantyzmu ukazuje obserwatora, stojącego plecami do pierwszego planu, wpatzonego w górski pejzaż spowity mgłą, który zlewa się linią horyzontu z niebem, dając jednocześnie wrażenie ogromu. Dzieło przedstawia moment, w którym człowiek jest poruszony pięknem scenerii, zarówno naturalnej, jak i duchowej.

Inna refleksja estetyczna, związana z krajobrazem wizualnym, pochodzi od artysty malarza Jona Schuelera (1916-1992), opisującego naturę własnymi słowami: "kiedy mówię o naturze, mówię o niebie, ponieważ niebo stało się dla mnie całą naturą". Określa on również naturalny krajobraz jako ciągły ruch, który można porównać do żywego obrazu:

Widzę dramat natury naładowany i skompresowany. Łądy się tworzą, morza znikają, światy się rozpadają, kolory się łączą lub rodzą płonące kształty, górskie śniegi ukazują szmaragdową zieleń. Albo, na dłuższą chwilę, życie zatrzymuje się w miejscu, gdy ustają wichry, a niebo oczyszcza się po długich dniach karkołomnych dźwięków i poziomego deszczu lub śniegu.¹¹⁰

---

¹¹⁰ Jon Schueler Foundation (1999-2022). [online] homepage: <https://www.jonschueler.com> [17-04.2020]

Człowiek ma nieskończoną zdolność do adaptacji i pozyskiwania informacji z własnego krajobrazu. W ten sposób ludzie mogą odczuwać wielką radość z analizy wszystkich rzeczy.

César Manrique

Pionierskim przykładem, który pojawił się w połowie ubiegłego wieku, w zakresie artystycznego podejścia do środowiska naturalnego, rozumianego jako wizualny scenariusz, należący do wyeksponowania, oraz jako podejście estetyczne, ściśle związane ze świadomością ekologiczną, jest przykład pracy artystycznej, stworzonej przez Césara Manrique (1919-1992) na wulkanicznej wyspie Lanzarote na Wyspach Kanaryjskich w Hiszpanii. Dla Césara Manrique, malarza, rzeźbiarza i ekologa, który na nowo wyobraził sobie i rekonfigurował swoją rodzinną wyspę w złożone i poetyckie living-artwork, "artysta ma kluczową rolę w uczeniu jak widzieć". Dzięki takiemu podejściu Manrique stworzył i udostępnił na tym endemicznym terytorium wrażliwe dzieło, składające się z nieinwazyjnych interwencji przestrzennych i krajobrazowych - *Jameos del Agua, The Cactus Garden, The Viewpoint of the River*-,¹¹¹ prace, w których łączył naturę, pejzaż wizualny, doświadczenie estetyczne i świadomość ekologiczną.

Spacer jako doświadczenie zmysłowo-wizualne

Wszystkie naprawdę wspaniałe myśli powstają podczas spaceru

Friedrich Nietzsche

Chodzenie jako metoda przybliżania krajobrazu jest eksploracją, która łączy pojęcia, ślady i narracje w celu rozpoznania środowiska naturalnego poprzez doświadczenie percepcyjne. Ta ludzka aktywność, poświęcona rozumieniu i postrzeganiu krajobrazu poprzez -sightseeing in movement-, łączy sytuacje i doświadczenia z konkretnymi miejscami.

W swojej książce *Walkscapes: walking as an aesthetic practice*, włoski architekt Francesco Careri bada akt chodzenia jako instrument percepcyjny i krytyczny. Proponuje tę czynność jako nowe spojrzenie na obserwację krajobrazu. Analizuje również akt chodzenia w różnych momentach historii sztuki, takich jak dadaizm, surrealizm, sytuacjonizm i land art.¹¹²

¹¹¹ César Manrique Fundación (2015). [online] homepage: www.fcmanrique.org [17-04.2020]

¹¹² Careri, F. (2013): *Walkspaces: walking as an aesthetic practice*. (ed.): Gustavo Gili, Barcelona, Spain

Uzupełniającą wizję relacji między percepcją i poznaniem a doświadczeniem chodzenia zawiera książka *A Philosophy of Walking* Frédérica Grosa, profesora filozofii na Uniwersytecie Paryskim, który w poszczególnych rozdziałach, takich jak *Outsides*, *Slowness*, *Solicitudes*, *Silences*, *Energy*, *Pilgrimage*, *Gravity* czy *Elemental*, odbywa osobistą podróż, opisując w pierwszej osobie akt chodzenia jako akt myślenia. Warto wspomnieć o publikacji *Notes on Walking, Dandelion has not Field*, autorstwa artysty-architekta Sepsa Sama. To wizualno-artystyczne badania edytorskie prowadzone w ramach Szkoły Doktorskiej Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu, które z fotograficznego spojrzenia łączą serię spacerowych podróży i myśli, przedstawionych w formie leksykonu.

W kontekście miejskim, amerykański teoretyk i urbanista Kevin Lynch w swojej pracy *The Image of the City* bada miasto z perspektywy psychologii środowiskowej. Twierdzi, że kontekst fizyczny determinuje percepcyjne rozumienie środowiska miejskiego oraz że mieszkańcy pojmują i kojarzą swoje otoczenie poprzez mapy mentalne.¹¹³

Spacerowanie | Widzenie poza widzeniem

Estetyczne doświadczenie spacerowe Richarda Longa

Spacer określa formę terenu w przestrzeni i czasie poza skalą rzeźby czy utrwalonego obrazu. Niektóre z moich spacerów są formalne (proste, koliste, rytmiczne), niemal rytualne. Wspinałem się wokół gór zamiast na ich szczyt; robiłem spacery o powolności, spacery o kamieniach i wodzie. Odbyłem spacery w obrębie miejsca, w przeciwieństwie do linearnej podróży; spacery bez podróżowania.

Richard Long

---

¹¹³ Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. (ed.): MIT Press, Harvard-MIT Joint Center for Urban Studies Series. Cambridge, Mass, U.S.A.

Kluczowy przykład zbliżenia do krajobrazu poprzez doświadczenie artystyczne pochodzi od brytyjskiego artysty Richarda Longa (1945). Jego land artwork, będący częścią szerszego ruchu konceptualnego lat 60. i 70. ubiegłego wieku, opiera się na jego własnych spacerach po różnych geografiach. Richard Long dokumentuje swoje podróże samotnych spacerów poprzez fotografię, mapy i teksty.¹¹⁴

W naturze rzeczy:

Sztuka o mobilności, lekkości i wolności.

*Proste akty twórcze polegające na chodzeniu i oznaczaniu
o miejscu, lokalności, czasie, odległości i pomiarze.*

*Prace wykorzystujące surowe materiały i moją ludzką skalę
w rzeczywistości krajobrazów.*

*Moja sztuka to praca w szerokim świecie,
gdziekolwiek, na powierzchni ziemi.
Moja twórczość nie jest miejska, ani romantyczna.
Jest to kładzenie nowoczesnych pomysłów
w jedynych praktycznych miejscach, gdzie można je zabrać*

Richard Long

Jego prace są definiowane jako odzwierciedlenie środowisk, po których chodził, a w niektórych z jego artystycznych site-doświadczeniach krajobraz został przekształcony przez akt chodzenia. Jego działanie udokumentowane w fotografii; *A Line Made by Walking* (1967), jest reprezentatywnym, pionierskim przykładem tego konceptualnego podejścia.

---

¹¹⁴ Tate Britain. Landart. In: Tate Britain. [online]: landart<https://www.tate.org.uk/art/art-terms/l/land-art> [03.04.2020]

Zmysł wzroku | Natura, krajobrazy czasowe i sezonowość

Przybliżenie skupia się na estetycznych zmianach krajobrazów poprzez cykle sezonowe i dynamikę natury. Zgodnie z tym podejściem, według francuskiego ogrodnika i pisarza Gillesa Clémenta, który jest profesorem w Krajowej Szkole Architektury Krajobrazu w Wersalu, głównym zadaniem ogrodnika jest kierowanie, utrzymywanie, wzmacnianie i interpretowanie spontanicznego wzrostu naturalnego procesu wegetacji, bez zmieniania jego naturalnych cykli i dynamiki. Od 1977 roku Gilles Clement nieprzerwanie stosuje swoją zasadę kształtowania krajobrazu - *Garden in Motion* - w swoim eksperymentalnym ogrodzie *La Vallée*, położonym w Creuse we Francji. Dla niego "*Garden in Motion* podlega procesowi ewolucji, wynikającemu z długotrwałej interakcji". Ta koncepcja ogrodu, oparta na sezonowej zmienności i ciągłej zmianie, wywodzi się zasadniczo z samosiewu i samomigracji gatunków roślinnych. Dla niego ruchome ogrody powinny być nie tylko wizualne, ale dotykowe, zapachowe i dynamiczne. To doświadczenie projektowania ogrodów zostało po raz pierwszy opisane przez Clementa w 1984 roku w jego artykule *Mastering Neglected Land*, a następnie rozwinięte jako teoria, która została rozszerzona na inne badania i konteksty miejsc.¹¹⁵

Piet Oulof | Ogródnik na czasie

Komplementarne, oparte na czasie podejście krajobrazowe i biologiczne pochodzi od holenderskiego ogrodnika i projektanta Pieta Oulofa, który w swoich kompozycjach ogrodowych podkreśla sezonowy cykl życia roślinności. Oulof do swoich projektów roślinnych wykorzystuje głównie wieloletnie rośliny zielne i odmiany ziół. Poprzez swoje ogrody podkreśla szeroką gamę kolorów, cechy strukturalne i zmieniające się interakcje, które rośliny generują w ciągu roku. W swojej książce *Planting Design: Gardens in Time and Space*, proponuje naturalistyczno-ekologiczne przybliżenie ogrodu jako główną zasadę projektowania ogrodów, w których czas i miejsce są podstawowymi czynnikami, tworzącymi zmieniające się rytmy i stałe przepływy sezonowe.¹¹⁶

---

¹¹⁵ Clement, G. (2012). *El jardín en movimiento*. (ed.): Gustavo Gili, Barcelona, Spain

¹¹⁶ Oudolf, P. Kingsbury Noel (2005). *Planting Design: Gardens in Time and Space*. (ed.): Timber Press, U.K.

Fundacja Łąka | Polska

Łąka | interwencja Fundacji Łąka w przestrzeni miejskiej Wrocławia
fotografia: Ivan Juarez

Przykładem na poziomie lokalnym w Polsce, gdzie wizualne doświadczenie krajobrazu miejskiego jest podkreślane poprzez związek z krajobrazem naturalnym i świadomość ekologiczną, są projekty i inicjatywy realizowane przez *Fundację Łąka*. Jest to organizacja non-profit, skupiająca się na promowaniu uprawiania łąk kwiatnych w publicznych przestrzeniach zielonych w różnych miastach na terenie Polski. Poprzez swoje interwencje generują przestrzenie dla zapylaczy, które w sezonie wiosennym i letnim prezentują szeroką gamę kolorów i faktur dzięki różnym gatunkom kwiatów.

Dominacja trawników w miastach nie sprzyja ochronie bioróżnorodności. Monokulturowe trawniki zostały nawet nazwane "zielonymi pustyniami". Są to obszary, na których rosną rośliny, ale tylko dwóch lub trzech gatunków. Nie mają więc nic wspólnego z naturalną bioróżnorodnością występującą przed interwencją człowieka.¹¹⁷

Organizacja prowadzi różne działania środowiskowe i angażujące społeczność, takie jak warsztaty, banki nasion kwiatów łąkowych, badania; ale przede wszystkim promuje działania edukacyjne, wspierające i upowszechniające, aby podnieść świadomość estetyczno-środowiskowego znaczenia kwiatu łąkowego, a także tego, jak zapewnia on usługi ekosystemowe i przyczynia się do różnorodności biologicznej i zdrowia miast.¹¹⁸ Niniejsze badania eksplorują i dokumentują, poprzez fotografię, kilka obszarów łąkowych, które ta fundacja zrealizowała w mieście Wrocław (rozdział: *On-Site Explorations-Visualscapes*).

¹¹⁷ Fundacja Łąka (2017). [online] homepage: www.laka.org.pl [23.08.2021]

¹¹⁸ Fundacja Łąka. Op. cit.

KRAJOBRAZY SMAKU

Foodscape jako metaforyczny krajobraz żywności i jej metod produkcji oraz skojarzeń kulturowych.¹¹⁹

Foodscapes to geograficzne elementy światowego systemu żywnościowego, połączenie systemu produkcji i miejsca, które reprezentuje światowy system żywnościowy w ujęciu przestrzennym.¹²⁰

Żywność jest wartością podstawową dla człowieka. Jest podstawowym dobrem dla zdrowia i dobrego samopoczucia ciała i umysłu. Jest podstawową potrzebą, źródłem pożywienia, dobrem wspólnym, tożsamością kulturową. Ponadto, główne kwestie, związane z żywnością, dotyczące produkcji, transportu, handlu i konsumpcji są ściśle powiązane ze zdrowiem środowiskowym naszej planety.

Ten temat bada interakcje pomiędzy ludźmi, żywnością i krajobrazami, a także skupia się na badaniu dialogów pomiędzy percepcją smakową a koncepcjami - krajobrazów gastronomicznych, produkcji żywności w danym miejscu, krajobrazów produkcyjnych, lokalnej gastronomii lub rolnictwa miejskiego. Podkreśla również wzajemne powiązania między jedzeniem a praktykami artystycznymi, które starają się na nowo zdefiniować problemy między krajobrazami żywnościowymi a społeczeństwem we współczesnym życiu.

---

¹¹⁹ Glosbe Dictionary (2001). Foodscape. In: Glosbe Dictionary. [online]: <https://glosbe.com/en/en/foodscape> [02.01.2022]

¹²⁰ European Union (2021). Foodscapes. In: European Union website. Global Food and Nutrition Security Global Food and Nutrition Security [online] homepage: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/foodscapes-toward-food-system-transition_en [04.05.2022]

Gastronomia i krajobrazy kulturowe

Gotowanie jest językiem, poprzez który społeczeństwo nieświadomie ujawnia swoją strukturę

Lévi-Strauss

Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) definiuje kulturę jako "zespół charakterystycznych cech duchowych, materialnych, intelektualnych i emocjonalnych, które charakteryzują społeczeństwo lub grupę społeczną i które obejmują, oprócz sztuki i literatury, style życia, sposoby wspólnego życia, systemy wartości, tradycje i wierzenia".¹²¹ W ramach tej definicji UNESCO uznaje gastronomię w szerokim znaczeniu jako kategorię w ramach niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Rozumiana jako "tradycyjna wiedza o gotowaniu, cyklach rolniczych, zielarstwie i tradycyjnej medycynie, jak również mity i koncepcje wszechświata i natury".¹²² Zgodnie z tym pojęciem, gastronomia jest uważana za niematerialne dziedzictwo o znaczącej wartości kulturowej dla człowieka. W tym kontekście Francesc Fusté, hiszpański profesor i badacz z Uniwersytetu w Gironie, specjalizujący się w wiejskiej turystyce gastronomicznej, definiuje dziedzictwo kulturowe jako "element komunikacji kulturowej, który przekazuje tradycje kulturowe i naturalną idiosynkrazję miejsca".¹²³ Dla niego "gastronomia jest symbolem terytorialnym, próbą zarówno kultury jak i natury, która określa nas jako istoty ludzkie z korzeniami w danym miejscu".¹²⁴ Dla Pauline Ademy, która wykłada w *Culinary Institute of America*, krajobrazy gastronomiczne definiowane są jako "społeczne, kulturowe, polityczne, ekonomiczne lub historyczne krajobrazy, które w taki czy inny sposób związane są z jedzeniem".¹²⁵

---

¹²¹ UNESCO (2001). Culture. In: UNESCO Universal Declaration on Cultural, Paris, France Diversity [online]: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/5_Cultural_Diversity_EN.pdf [05.04.2020]

¹²² UNESCO (2003). Intangible Landscape. In: Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, edition. UNESCO, Paris, France.

¹²³ Fusté-Forné, F. (2016) Landscapes of Culture: Gastronomy and Culinary Heritage, Dixit vol.24 no.1 Montevideo, Uruguay

¹²⁴ Fusté-Forné, F. Op. cit.

¹²⁵ Adema, P. (2006). Festive Foodscapes: Iconizing Food and the Shaping of Identity and Place. Austin: The University of Texas, U.S.A.

Dzięki temu gastronomia jest ściśle związana z terytorium i miejscem, w którym produkuje się lub spożywa żywność, co zapewnia więzi z kontekstem ekologicznym i tworzy związki historyczne, etnograficzne i społeczne. W tym sensie wzajemne powiązania między konkretnymi obszarami geograficznymi i ich gastronomią dają początek kulturowym krajobrazom żywnościowym.

National Park Service definiuje krajobraz kulturowy jako "obszar geograficzny, w tym zarówno zasoby kulturowe i naturalne, jak i dzikie zwierzęta lub zwierzęta domowe, związane z historycznym wydarzeniem, działalnością lub osobą, lub wykazujące inne wartości kulturowe lub estetyczne".¹²⁶ UNESCO wyróżnia i docenia znaczące krajobrazy kulturowe na całym świecie, a według tej organizacji termin krajobraz kulturowy "obejmuje różnorodność przejawów interakcji między ludzkością a jej środowiskiem naturalnym".¹²⁷ Dla tej organizacji "krajobrazy kulturowe często odzwierciedlają specyficzne techniki zrównoważonego użytkowania ziemi, uwzględniające cechy i ograniczenia środowiska naturalnego, w którym są ustanowione, oraz specyficzny duchowy związek z naturą".¹²⁸ *Cultural Landscape Foundation (CLF)* definiuje, że krajobrazy kulturowe mogą być stworzonymi przez człowieka wyrazami relacji wizualnych i przestrzennych, obejmującymi duże posiadłości, do których zalicza się również pola uprawne. Obok tego, krajobrazy kulturowe obejmują dzieła sztuki, teksty i narracje kulturowe oraz przejawy tożsamości regionalnej.¹²⁹

Dzięki temu podejściu gastronomia jest ściśle związana z konkretnymi krajobrazami, tworząc ważne dziedzictwo kulturowe właściwe dla społeczności. Jest to niematerialna wartość tożsamości, wyrażona poprzez praktyki produkcji żywności, rolnictwo, tradycyjne przepisy, produkty regionalne, potrawy, sposoby gotowania i jedzenia. Dodatkowo, gastronomia jest również związana z określonymi terytoriami, które zachowują znaczące niematerialne warstwy historii, tradycji lub interakcji społecznych.

---

¹²⁶ National Park Service (2021). Cultural Landscape. In: National Park Service. [online]: <https://www.nps.gov/subjects/culturallandscapes/understand-cl.htm> [04.10.2021]

¹²⁷ UNESCO (2019). Operational Guidelines for the Implementation of the World, Heritage Convention [online]: https://whc.unesco.org/en/compendium/action=list&id_faq_themes=1534 [04.10.2021]

¹²⁸ UNESCO. Op. cit.

¹²⁹ Cultural Landscape Foundation. Cultural Landscape. [online]: <https://www.tclf.org/places/about-cultural-landscapes> [04.10.2021]

W przeciwieństwie do modeli rolniczych i żywieniowych, skoncentrowanych na monokulturach na dużą skalę, standaryzowanej lub ekstraktywnej produkcji żywności oraz na konsumpcji żywności przetworzonej lub uprzemysłowionej, w społeczeństwie panuje obecnie niepokój o produkcję i konsumpcję żywności na skalę lokalną i zrównoważoną, zdrowszą dla ludzi i planety. Świadomość, która pojawia się zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich.

Obawy te koncentrują się na powrocie do gleby, waloryzacji tradycyjnych systemów rolniczych, odzyskiwaniu wiedzy o ziemi i wiedzy lokalnej, promowaniu zrównoważonych praktyk żywnościowych, wdrażaniu koncepcji takich jak *Slow Food* czy *Zero Km Food*,¹³⁰ jak również waloryzacja bioróżnorodnych praktyk produkcji i konsumpcji żywności. Lokalna żywność i lokalna gastronomia są również kluczowymi pojęciami w określaniu tożsamości krajobrazów żywnościowych, jak również dla zdrowia ludzkiego i zrównoważonego środowiska. Istnieją również znaczące praktyki żywnościowe, które są reprezentatywnym świadectwem historycznej i tradycyjnej interakcji pomiędzy ludzkością a ziemią. Są pozytywne przykłady koegzystencji jako dialogu pomiędzy ludźmi i terytorium.

W oparciu o szereg obaw i praktyk, poniższa część uzupełnia poprzednie rozważania, przedstawiając przegląd różnych myślicieli, badaczy i twórców związanych ze społecznymi, środowiskowymi, politycznymi i artystycznymi perspektywami związanymi z krajobrazami jedzenia i smaku.

---

¹³⁰ *Slow food* (powolna żywność) to pojęcie określające żywność uprawianą lokalnie, głównie organicznie i sezonowo, przez rolników i pracowników, którzy otrzymują godziwe wynagrodzenie
Zero kilometer to ekologiczna i ekonomiczna koncepcja związana z ruchem *Slow food*, która oznacza żywność produkowaną, sprzedawaną i spożywaną lokalnie. Odnosi się do żywności, która pokonuje niewielką odległość między miejscem konsumpcji a miejscem produkcji lub zbiorów i nie krąży w globalnych łańcuchach handlowych i transportowych.

Fundacja EAT, Sztokholmskie Centrum Odporności & Planowanie zrównoważonej żywności

W dziedzinie badań nad zrównoważoną żywnością warto wspomnieć o dr Line Gordon, dyrektor *Stockholm Resilience Center* i członkini zarządu *Fundacja EAT*, opartej na nauce platformy na rzecz transformacji systemu żywnościowego.¹³¹ Dr Gordon prowadzi badania skoncentrowane na krajobrazach gastronomicznych i myśleniu o odporności, wśród innych ekologicznych spostrzeżeń. W celu znalezienia powiązań w tych tematach Gordon bada lokalne praktyki żywieniowe, które podkreślają troskę o ekologię, modele zagospodarowania terenu i dziedzictwo biologiczno-kulturowe. Innym przykładem w dziedzinie badań nad żywnością jest *Sustainable Food Planning*, grupa koordynowana przez profesorów dr Arnolda van der Valk i Kevina Morgana, która jest częścią *Stowarzyszenia Europejskich Szkół Planowania* (AESOP). Grupa non-profit skupia pracowników akademickich, decydentów i praktyków oraz stanowi platformę dialogu i rozwoju zrównoważonych systemów żywnościowych.¹³²

Farmscapes (krajobraz rolniczy)

Phoebe Lickwar i Roxi Thoeren, dwie amerykańskie profesorki architektury krajobrazu, w swojej książce *Farmscape: The Design of Productive Landscapes*, badają praktykę projektowania produkcji żywności, przedstawiając ją przez serię studiów przypadków z różnych geografii, które podkreślają i kształtują procesy rolnicze. Książka podchodzi do tematu z perspektywy historycznej, poczynwszy od XVIII wieku aż po dzień dzisiejszy. Opisuje praktyki rolnicze, które generują produktywnie gospodarstwa, koncentrując się na estetyce, agro-projektowaniu, ochronie ekologicznej i remediacji, zarówno na obszarach wiejskich, jak i podmiejskich.¹³³

---

¹³¹ EAT (2018). [online]: homepage: www.eatforum.org [15.09.2021]

¹³² AESOP Sustainable Group Planning (2008). In: Sustainable Food Planning). [online]: <https://www.aesop-planning.eu/thematic-groups/sustainable-food-planning> [15.09.2021]

¹³³ Thoren, R. & Lickwar, P. (2020). *Farmscape: The Design of Productive Landscapes* (ed.): Routledge, New York, NY, U.S.A.

Produktywne krajobrazy miejskie

Jako podejście uzupełniające do *Farmscape*, które koncentruje się głównie na obszarach wiejskich, istotne jest również uwzględnienie rolnictwa miejskiego, czyli kwestii, skupiającej się na praktykach produkcji żywności w środowiskach miejskich. Ponieważ w ostatnich dziesięcioleciach większość ludności świata zamieszkuje obszary miejskie, stało się jasne, że miasta również powinny produkować własną żywność, wdrażając szereg działań środowiskowo-społecznych, które mogą przejawiać się w miejskich sadach, zarówno w skali domowej, jak i włączonych w społeczną i miejską tkankę miasta. W ramach tego podejścia architekci krajobrazu Andre Viljoen, Joe Howe i Katrin Bohn w swojej książce *Continuous Productive Urban Landscape* (CPUL) badają wartość miejskich upraw, podkreślając korzyści płynące z rolnictwa, zintegrowanego wewnątrz *edible city*. Ta koncepcja rozumiana jako zrównoważone podejście do włączenia miejskiego rolnictwa w planowanie zielonej infrastruktury miasta. Z tej perspektywy autorzy proponują szereg strategii, mających na celu wzmocnienie znaczenia tej działalności poprzez wdrożenie wspólnotowych modeli zrównoważonego życia w mieście.¹³⁴

¹³⁴ Viljoen, A., Bohn, K., & Howe, J. (2005). *Continuous Productive Urban Landscapes (CPUL): Designing Urban Agriculture for Sustainable Cities*. (ed.): Architectural Press, U.K.

Smakowe krajobrazy

Układ smakowy

Układ smakowy to układ sensoryczny odpowiedzialny za postrzeganie smaku i aromatu. U ludzi układ smakowy składa się z komórek smakowych w jamie ustnej (które wyczuwają pięć rodzajów smaku: słony, słodki, gorzki, kwaśny i umami), kilku nerwów czaszkowych oraz kory smakowej.¹³⁵

Smak

Smak czegoś lub zdolność osoby lub zwierzęcia do rozpoznawania różnych smaków. Wrażenie smaku odczuwane w ustach i gardle przy kontakcie z substancją.¹³⁶ Odczucie, które wynika z pobudzenia nerwu smakowego. Smak należy do układu zmysłów chemicznych. Smakowanie rozpoczyna się, gdy cząsteczki stymulują specjalne komórki w ustach lub gardle.¹³⁷

Smak i gastronomia

Indywidualne doświadczenie smaku konstrybuje się poprzez subiektywne doświadczenie i wzajemne oddziaływanie wewnętrznych zmysłów, zewnętrznego otoczenia i powtarzających się praktyk¹³⁸

Peter Barham

W ostatnich dziesięcioleciach wywyższenie smaku w jedzeniu, integrujące inne zmysły jako kompletne doświadczenie sensoryczne, rozprzestrzeniło się poprzez kreacje kulinarne kilku twórców żywności i szefów kuchni z różnych obszarów geograficznych. Twórcy ci zgłębili koncepcję gastronomii, łącząc tradycyjne i awangardowe techniki kulinarne, wiedzę gastronomiczną i zrównoważone myślenie, i jednocześnie włączając w to lokalne ekologiczne produkty, pochodzące z ekologicznych gospodarstw rolnych, lokalnych sadów lub rynków społecznościowych.

¹³⁵ Nature, multidisciplinary science journal (2012). Gustatory system. [online]: www.nature.com/subjects/gustatory-system [08.10.2021]

¹³⁶ Cambridge dictionary (2021) (last updated). Taste [online]: <https://dictionary.cambridge.org/es-LA/dictionary/english/taste> [08.10.2021]

¹³⁷ MedicineNet (2021). Taste [online]: <https://www.medicinenet.com/taste/definition.htm> [08.10.2021]

¹³⁸ Barham, P. (2010). Molecular Gastronomy: A New Emerging Scientific Discipline. In: Chemical Reviews 110 (4)

Równolegle twórcy żywności wzbogacili koncepcję gotowania i jedzenia, wyrażając ją poprzez dania, przepisy, inicjatywy performatywne lub rozpowszechniając poprzez projekty wydawnicze, wystawy lub inicjatywy pedagogiczne. Przykładem jest hiszpańska kuchnia awangardowa, której pionierem jest szef kuchni Ferrán Adrià (Fundacja elBulli). Ta scena kulinarna obejmuje również Can Rocca, w Gironie, Hiszpania; Juan Mari Azrak i Andoni Luis Aduriz z Mugaritz, oba w Kraju Basków, z uzupełnieniem The Basque Culinary Center-Foundation jako przestrzeń dla formacji, innowacji i badań.

Żywność i dziedziny artystyczne

Związek pomiędzy sztuką a jedzeniem ewoluował historycznie. Od początku był on reprezentowany przede wszystkim w formie malarstwa i rzeźby, ewoluując do obecnych form doświadczalnych, społecznych i ekologicznych praktyk artystycznych. Najwcześniejsze antecedencje można znaleźć w skalnych przykładach sztuki paleolitycznej, uwiecznionych na freskach lub płaskorzeźbach w jaskiniach, które reprezentowały symboliczne uniwersum istot ludzkich i ich związek ze światem przyrody, zwłaszcza z jego fauną - bykami, żubrami, końmi, jeleniami, niedźwiedziami, kozami - zwierzętami, które stanowiły główne źródło pożywienia, pozyskiwanego dzięki praktykom łowieckim.

Jako przykłady wzajemnych powiązań między człowiekiem a pożywieniem, rozumianym jako kosmogonia związana ze światem naturalnym i boskim, można znaleźć artystyczne manifestacje w różnych szerokościach geograficznych Afryki, Azji, Ameryki, Europy i Australii poprzez różne warstwy historycznych cywilizacji, czy to w Mezopotamii, Egipcie, Grecji i Rzymie, starożytnych Chinach, czy też w kulturach Inków lub mezoamerykańskich, w których społeczeństwa przedstawiały swoją kosmowizję i swoją koncepcję świata naturalnego, związaną z ich cyklami i praktykami rolniczymi. W większości przypadków koncepcje te są reprezentowane poprzez postacie bóstw, które są przedstawiane w rzeźbie, płaskorzeźbie, malarstwie, muralu lub ceramice. Wśród tych przykładów warto wymienić cywilizację mezoamerykańską, w której Chicomecóatl jest przedstawiana jako bogini kukurydzy, a także Tláloc i Chalchiuhtlicue, obie reprezentujące płodność poprzez wodę.

Na przestrzeni dziejów tradycja obrazowa przedstawiała również relacje człowieka z jego rolniczym krajobrazem. Znaczącym przykładem jest obraz *Des Glaneuses* (*The Gleaners*) (1857) Jean-François Milleta, który wieki później filmowiec Agnès Varda zreinterpretuje jako metaforę w osobistej i poetyckiej wizji filmowej poprzez dokument zatytułowany *The Gleaners and I* (*Les glaneurs et la glaneuse*) (2000).

Sztuka, przedstawiająca sceny społeczne i posiłki, jest również wyrażana w obrazach życia domowego, takich jak *Młeczarka* (1657-1658) holenderskiego artysty Johannes Vermeera, lub w obrazach symbolicznych, takich jak *Ostatnia Wieczerza*, najbardziej reprezentatywna ikonograficzna scena posiłku w historii sztuki, a której głównym przykładem jest włoski mural z okresu wysokiego renesansu *Ostatnia Wieczerza* (1495-1498) Leonarda da Vinci. Kolejnymi przykładami, integrującymi jedzenie i malarstwo, są przedstawienia posiłków - owoców, chleba, roślin, bankietów czy naczyń do jedzenia - w martwych naturach. Gatunek piktograficzny, obecny od starożytności i średniowiecza, zyskał znaczenie jako medium artystyczne w malarstwie zachodnim pod koniec XVI wieku, a następnie w XVII wieku za sprawą malarzy holenderskich.¹³⁹ Reprezentatywne obrazy tego gatunku to *Kosz z owocami* (1595) i *Owoce na kamiennym gzymsie* autorstwa Michelangelo Merisi da Caravaggio; *Owoce na porcelanie* (1630), autorstwa Jacoba Van Eşa; *Martwa natura z jabłkami* (1894) i *Martwa natura z czaszką* (1898) Paula Cézanne'a, a także seria obrazów martwych natur Picassa i Braque'a, powstałych w pierwszej połowie XX wieku.

Martwa natura z cytrynami w wiklinowym koszu (1643-169) hiszpańskiego malarza barokowego Juana de Zurbarána The National Gallery, Londyn, U.K. | zdjęcia: Ivan Juarez

¹³⁹ Getty Education (2021). Still Life. [online]: <https://www.getty.edu/news/what-is-a-still-life> [15.04.2022]

Smak i myślenie artystyczne

Relacje między sztuką a jedzeniem ewoluowały do dnia dzisiejszego, badając świat jedzenia i zmysł smaku z szerszej perspektywy. W dziedzinie sztuki współczesnej pojawiło się wielu twórców, badaczy, kolektywów, organizacji i instytucji eksplorujących aktualne problemy żywnościowe, które związane z produkcją, dystrybucją lub konsumpcją z różnych estetycznych, politycznych, zdrowotnych i środowiskowych punktów widzenia. Kreacje i inicjatywy obejmują różne media artystyczne, takie jak posiłki, spacerowe gastronomiczne, zbiorowe praktyki kulinarne, kultywacje, rozmowy, akcje, spektakle, edycje czy wystawy. Poniżej przedstawiamy kilka przykładów takich artystycznych praktyk żywieniowych.

Creative Food Cycles bada sposoby komunikacji, integracji społecznej i inicjatyw formatywnych, związanych z jedzeniem, sztuką i kreatywnością, które przejawiają się przez warsztaty, instalacje, wystawy, sympozja i publikacje. Przykładem jest *Food Interactions Catalogue*, zredagowany przez *Institute for Advanced Architecture of Catalonia* (IAAC), Hiszpania, wydanie, które zawiera serię projektów z całego świata związanych z praktykami jedzenia, projektowania i sztuki.^{140 141}

Foodcollective, z siedzibą w Singapurze, ma na celu współtworzenie sprawiedliwego i inkluzywnego, obiegowego systemu żywnościowego. Pracują jako grupa, której celem jest kształtowanie społeczności i gospodarstw rolnych poprzez wspólne praktyki.¹⁴² *Foodscapes* to platforma społecznościowa i przestrzeń redakcyjna związana z *Foodcollective*, która skupia się na wydarzeniach i publikacjach promujących dialog i wgląd w ekologię i kulturę jedzenia.¹⁴³

---

¹⁴⁰ Creative Food Cycles (2020). [online] homepage: <https://creativefoodcycles.org/about/objectives> [15.03.2022]

¹⁴¹ Markoupoulou, A., Farinea, Ch. & Ciccone, F. (2020). *Food Interactions Catalogue*. (ed.): Institut d'Arquitectura Avancada de Catalunya (IAAC), Barcelona, Spain

¹⁴² Food Collective (2015). [online] homepage: www.foodscapecollective.com [15.03.2022]

¹⁴³ Foodscapes Organization (2020). [online] homepage: www.foodscapepages.org [15.03.2022]

W Wiedniu w *Honey & Bunny*, założonym przez austriackich artystów performerów Sonję Stummerer i Martina Hablesreitera projekcie, badają kulturę kulinarną poprzez performans, design, architekturę, środowisko akademickie i publikacje.¹⁴⁴

Pochodzący z innej szerokości geograficznej *Colectivo Amasijo* to kolektyw meksykańskich kobiet z różnych pokoleń i środowisk, które pojmują wspólne gotowanie jako sieć wzajemnych powiązań, jako sposób dbania o terytorium, jak również o relacje społeczne, które dzięki niemu powstają. Działają na wielu płaszczyznach: spektakle, inicjatywy badawcze, warsztaty i akcje-celebracje w galeriach, muzeach i przestrzeniach kulturowych.¹⁴⁵

Polityka żywności

Delfina Foundation to organizacja non-profit z siedzibą w Londynie założona w 2007 roku, która promuje i ułatwia wymianę artystyczną oraz rozwój kreatywnych inicjatyw poprzez rezydencje, praktyki współpracy i programy publiczne. Jednym z kluczowych programów z Delfina Foundation jest Polityka żywności (*Politics of Food*), inicjatywa artystyczna, która pojawiła się w 2014 roku, skupiona na refleksji nad kulturami żywności poprzez różne działania, takie jak rezydencje i programy publiczne, które są wzbogacone poprzez wieloperspektywiczne punkty widzenia: artystów, aktywistów, agronomów, rzemieślników, piekarzy, rzeźników, szefów kuchni, ekonomistów, rolników, specjalistów od fermentacji, zbieraczy, historyków, naukowców, decydentów, dietetyków.¹⁴⁶

Wśród pojawiających się inicjatyw, pochodzących z *Politics of Food*, jest książka pod tym samym tytułem, autorstwa redaktorów Aarona Cezara, który jest dyrektorem założycielem *Fundacji Delfina*, oraz Daniego Burrowsa, badacza i kuratora. Książka śledzi wgląd w food-art, eksplorując różne tematy: Żywność i Podróże, Żywność i Przyszłość (agroekologia i żywność), Żywność i Tożsamość, Żywność I Gastronomia, m.in.¹⁴⁷

---

¹⁴⁴ Honey & bunny (2014). [online] homepage: <https://www.honeyandbunny.com> [15.03.2022]

¹⁴⁵ Colectivo Amasijo (2017). [online] homepage: <https://www.colectivoamasijo.org> [15.03.2022]

¹⁴⁶ Politics of Food (2014). In: Delfina Foundation [online]: <https://www.delfinafoundation.com/programmes/the-politics-of-food/> [15.03.2021]

¹⁴⁷ Cezar, A. & Burrows, D. (2020). Politics of Food.(ed.): Sternberg Press. U.K.

Globalny Skarbiec Nasion Svalbard i Inicjatywa Kultur Nasiennych

Globalny Skarbiec Nasion Svalbard (*The Svalbard Global Seed Vault*)

W głębokiej pieczarze wykutej wewnątrz zamarzniętej góry na wyspie położonej wysoko w Arktyce leży najbardziej bioróżnorodne pomieszczenie na świecie. Globalny Skarbiec Nasion na Svalbardzie przechowuje ponad milion próbek nasion z całego świata. Jednak Skarbiec Nasion nie zawiera żadnych informacji o kulturowym znaczeniu nasion; żadnych opowieści o tym, jak są one uprawiane, przez kogo, do jakich celów, przy użyciu jakich rytuałów itp. Nasiona są zamrożone w izolacji od wszystkich praktyk społecznych, relacji ekologicznych i historii kulturowych, które dają im życie.¹⁴⁸

Inicjatywa *Seed Cultures* to artystyczny, naukowy i środowiskowy projekt badawczy ujęty w ramy *Svalbard Global Seed Vault*, największego na świecie banku nasion. "Inicjatywa *Seed Cultures* ma na celu stworzenie archiwum dzieł sztuki wizualnej, aby pomóc zachować dziedzictwo kulturowe nasion".¹⁴⁹ Inicjatywa *Seed Cultures*, to projekt pod kuratorstwem dr Ferna Wicksona, ekolog, filozofa, naukowca i badacza z Arctic University of Norway. Dr Wickson łączy transdyscyplinarne wizje poprzez budowanie wiedzy naukowej i praktyk upowszechniania z jej dziedziny, związanej z naukami o środowisku. Koncepcja Wicksona dla Inicjatywy *Seed Cultures* polega na zaoferowaniu spojrzenia twórców, związanych z dyscyplinami artystycznymi i z ochroną środowiska, w celu wygenerowania archiwum prac wizualnych, które przyczynią się do zachowania dziedzictwa kulturowego nasion. Projekt ma na celu uhonorowanie tego, jak nasiona żyją w ramach szerokich sieci współzależności, a także połączeń generowanych z biologicznej i kulturowej różnorodności w systemach rolno-spożywczych. W 2018 i 2019 roku *Seed Cultures Initiative*, wraz z wyborem artystów, zdeponował kolekcję dzieł sztuki wewnątrz zamarzniętej góry na arktycznej wyspie Svalbard.¹⁵⁰

Svalbard Global Seed Vault | fotografia: Ivan Juarez

¹⁴⁸ Seed Cultures (2018). The Svalbard Global Seed Vault. [online]: <https://www.seedcultures.com/about>

¹⁴⁹ Seed Cultures. Op. cit.

¹⁵⁰ Seed Cultures. Idem.

Mestiza de Indias | Meksyk

Mestiza de Indias to projekt rolniczy, w którym doceniane są rodzime tradycje rolnicze i nasiona dziedziczne w tropikalnym lesie Jukatany w Meksyku.¹⁵¹ Rodzimy tradycyjny system rolniczy kultury Majów z tego regionu, to uprawa *La Milpa*, "tradycyjny system rolniczy złożony z polikultury, która stanowi dynamiczną przestrzeń zasobów genetycznych. Jej głównym gatunkiem jest kukurydza, której towarzyszą różne gatunki fasoli, dyni, papryki chili, pomidorów i wiele innych w zależności od regionu".¹⁵² Inicjatywa *Mestiza de Indias*, której współzałożycielem jest były dziennikarz Gonzalo Samaranch Granados, dąży do tego, aby poczucie wspólnoty, które powstaje na lokalnej farmie, było przeciwstawione szkodliwym praktykom rolniczym. Gospodarstwo produkuje owoce i warzywa wolne od agrochemii. Miejsce regeneracji środowiskowej i społecznej, korzyści medycznych, a przede wszystkim promowania wartości i szacunku dla natury.¹⁵³

Milpa Collaboratory | Od Meksyku do Polski

Zainspirowany bio-rolniczym systemem z Meksyku *La Milpa*, rozumianym jako ekologiczna, kulturowa i społeczna praktyka, w której różne gatunki rosną i wzajemnie się wspierają, kolektyw *Milpa Collaboratory* narodził się w 2020 roku w mieście Wrocław. Współtworzony przez grupę artystów, praktyków i myślicieli z różnych dyscyplin kolektyw, celem którego jest opracowanie otwartej platformy, na której wyłania się szereg inicjatyw, związanych z formami kolaboracyjnych praktyk artystycznych i edukacyjnych. W nadchodzącym rozdziale zatytułowanym *Eksploracje In-Situ*, różne inicjatywy opracowane przez ten kolektyw zostaną wyjaśnione bardziej szczegółowo.

---

¹⁵¹ Rigg, S. (2021). *Mestiza de Indias, Regenerating the Yucatán*. In: *Slowness Journal*. [online]: <https://slowness.com/journal/mestiza-de-indias/> [15.02.2022]

¹⁵² Lozada, A. M. & Ponce, M.A (2016). *La Milpa*. In: *Biodiversidad Mexicana*. [online]: <https://www.biodiversidad.gob.mx/diversidad/sistemas-productivos/milpa> [15.02.2021]

¹⁵³ Rigg, S. Op.cit.

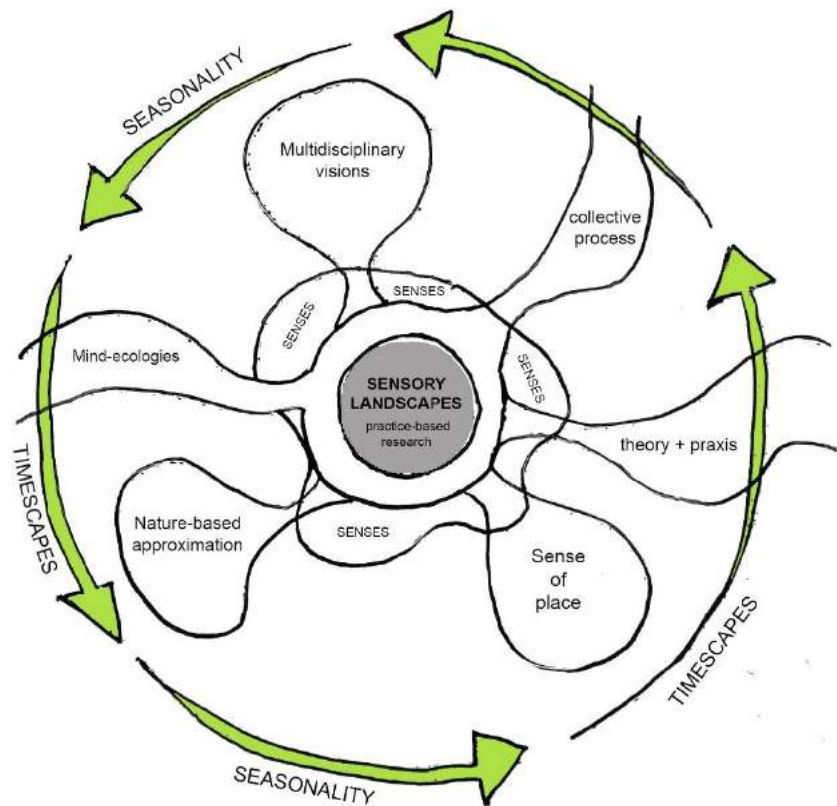
ROZDZIAŁ 4

PRZYBLIŻENIE KONTEKSTU

I

**OBAWY ZWIĄZANE Z KRAJOBRAZEM
W KIERUNKU
ARTYSTYCZNEGO
PROCESU PROJEKTOWANIA**

PRZYBLIŻENIE KONTEKSTU I OBAWY ZWIĄZANE Z KRAJOBRAZEM W KIERUNKU ARTYSTYCZNEGO PROCESU PROJEKTOWANIA

Jak postrzegać, doświadczać i wchodzić w interakcje z naszymi krajobrazami?

Jak odkrywać osobiste doświadczenia i troski o środowisko w procesie projektowania artystycznego?

Jak włączyć wrażliwość krajobrazową do procesu artystycznego?

Jak rozumieć kulturowe i naturalne krajobrazy w kierunku sensorycznej interwencji artystycznej?

W jaki sposób percepcja i doświadczenie są źródłem dla projektu krajobrazu sensorycznego?

Każde pytanie staje się otwartym poszukiwaniem.

*Każde nowe przybliżenie staje się oknem
do odkrywania i doświadczania nowych możliwości*

W trakcie procesu badań praktycznych eksplorowano różne przybliżenia i zamiast podkreślać jedynie wyniki i rezultaty, chciałbym zwrócić uwagę na badania-praksję jako ciągły proces i nieustanne poszukiwania, które zostały wzbogacone o wielość wizji, metod i podejść.

W oparciu o serię pytań, refleksji i spotkań, nić przewodnia procesu badawczego przeplata się z czasem, doświadczeniem miejsca, wiedzą kontekstową i mentalnością eko-społeczną. Badania zostały wzbogacone o interdyscyplinarne pomysły, badające wzajemne powiązania teorii, percepcji krajobrazu i praktyki. Główne spostrzeżenia, zebrane podczas procesu, zostały przełożone na połączone warstwy, które kształtują holistyczny wgląd. Eksplorując teoretyczne, koncepcyjne i praktyczne aspekty, badania zapewniają ramy dla integracji ekologicznych, społecznych i fenomenologicznych koncepcji w praktyce sztuki krajobrazu. Z tej perspektywy, ta część podkreśla kluczowe przybliżenia, metody i obawy, które zostały zastosowane dla rozwoju procesu badawczego.

- **Przybliżenie oparte na naturze**

Natura nie tylko jako wynik, ale jako proces, który podkreśla cykle życia.

Krajobrazy czasu, stany efemeryczne, świadomość przyrodnicza, eksploracja procesów biologicznych, zjawiska naturalne, stany efemeryczne obecne w przyrodzie, krajobrazy czasowe czy sezonowość jako pojęcia poszukiwane w ramach procesu badawczego.

Myśląc o tym, jak współdziałać i koegzystować z naturą oraz jak interweniować w konkretny krajobraz, niezbędne jest postrzeganie i rozumienie środowiska przyrodniczego w sensie holistycznym. Być empatycznym wobec jego naturalnej dynamiki i być wrażliwym na materialne i niematerialne czynniki, które są częścią jego istoty. Uczyć się z jej biologicznych i fizycznych procesów jako najlepszego medium do dialogu z nią, bez prób modyfikowania lub kontrolowania jej biologicznej dynamiki lub spontaniczności. Przeciwnie, starać się pozwolić naturze pełnić jej własną rolę, jako żywego i połączonego organizmu w ciągłej ewolucji, w której człowiek jest tylko częścią.

Zrozumieć jej naturalne cykle i jej samoregenerującą się istotę. Być wrażliwym na jej rytm, dźwięczność, plastyczność i czasowość. Rozumieć zjawiska przyrody jako część jej istoty i złożoności. Być spostrzegawczym na jej przemijające i sezonowe zmiany. Przyroda rośnie, odpoczywa i regeneruje się. Rozumieć temperament przyrody, który wyraża się w różny sposób, w momentach w całkowitym spokoju, a w innych wyrażając swoją siłę i żywiołowość. Zjawiska przyrodnicze uwidaczniają władzę natury nad człowiekiem.

Rozumieć ról i znaczenia każdego ekosystemu oraz tego, jak każdy z nich funkcjonuje jako część wzajemnie powiązanej i jednolitej całości. Zrozumieć, że każdy element lub organizm, który stanowi nasze środowisko, niezależnie od jego skali, mikro lub makro, jest fundamentalną częścią dla naturalnej równowagi, będąc częścią całości, i jak każdy z nich dostosowuje się i współdziała zgodnie z warunkami swojego środowiska.

- **Krajobrazy czasu (timescapes)**

Wielowymiarowe ujęcie czasu. Funkcja czasu, która jest zależna od położenia obserwatora¹⁵⁴

W przyrodzie nic nie jest statyczne. Proces jest dominujący nad rezultatem. Jedno z kluczowych przybliżeń badawczych związane jest z koncepcją krajobrazy czasu (*timescapes*), a zwłaszcza z koncepcją czasu w powiązaniu z naturą. W ramach tej koncepcji praktyka badawcza została opracowana w ciągu trzech lat, czyli w ramach czasowych, które dotyczą tego, jak krajobraz się zmienia i jak jest postrzegany, doświadczany i interpretowany z różnych *timescapes*, z naciskiem na cykle sezonowe, obecne w przyrodzie.

- **Efemeryczność**

Interesuje mnie zgłębianie pojęcia nietrwałości w procesie artystycznym, odwołując się do natury jako źródła inspiracji i jako żywego systemu w ciągłej transformacji. Żywy system, który nie musi mieć ściśle określonego początku i końca, ale jego istota związana jest z cykliczną koncepcją czasu. Dzięki takiemu podejściu, większość prac artystycznych i działań, realizowanych podczas badań, wpisuje się w koncepcję efemeryczności i nietrwałości. Dzieła sztuki, które nie pozostają fizycznie; dzieła sztuki, które wraz z upływem czasu ulegają transformacji, rozrzedzeniu, blakną lub znikają. Przejściowy moment obecności w konkretnym miejscu. Ponieważ dzieła sztuki mają charakter efemeryczny, większość z nich opiera się na doświadczeniu chwilowym, zawieszonym momencie. Dzieło sztuki, jako doświadczenie estetyczne, udokumentowane za pomocą fotografii, zapisu lub rysunku. Ślady te dokumentują działania lub prace, które miały miejsce w konkretnych miejscach w chwilowym przedziale czasowym.

---

¹⁵⁴ Glosbe Dictionary (n.d.) Timescape. [online]: <https://glosbe.com/en/en/timescape> [05.02.2022]

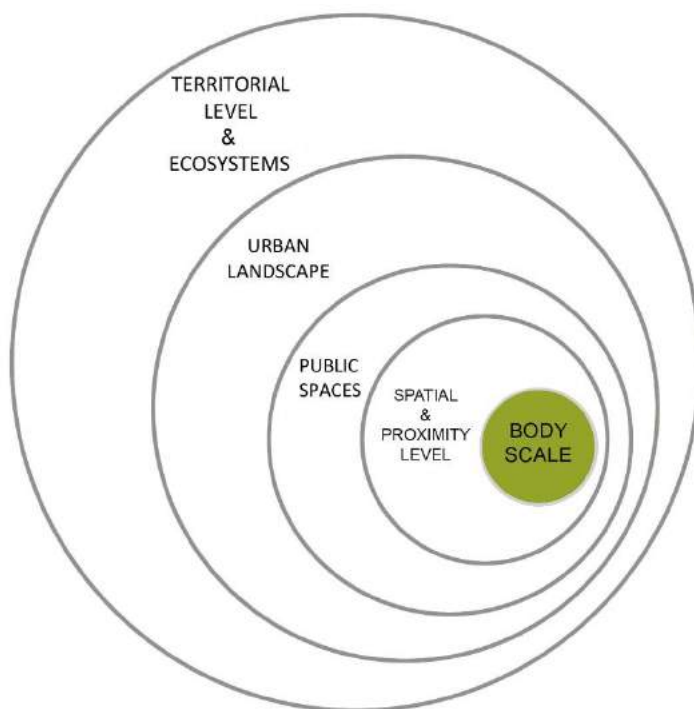
- **Poczucie miejsca: Przybliżenie kontekstu i podejście do miejsca**

Poczucie miejsca jako wielowymiarowe przybliżenie, podkreślające relacje między ludźmi a terytorium. Poczucie miejsca jako percepcyjne, mentalne i fizyczne site-notion, skoncentrowane na świadomym doświadczeniu materialnego i niematerialnego otoczenia.

Wsluchiwanie się w krajobraz: Interakcja między człowiekiem a miejscem, związana z pojęciami percepcji, tożsamości czy przynależności kulturowo-społecznej. Z tej perspektywy proces badawczy jest ściśle związany z lokalnym terytorium, ustanawiając dialog ze specyfiką miejsca geograficznego.

Z bliskiego dialogu ze środowiskiem naturalnym i kulturowym jako istotnego aspektu procesu badawczego, pracy i działania wyłaniają się z miejsca, w którym się znajdują, jako symbioza z nim związana. Od momentu powstania zamierzam, aby proces artystyczny był ściśle związany z otoczeniem, gdzie rozwijam dialog z miejscem, interpretując lokalne pojęcia i znaczenia. Kontekst historyczny, symboliczne konotacja krajobrazu, pamięć miejsca lub zachowana tradycja stanowią ramy dla rozwoju idei i poszukiwań. W ten sposób staram się generować przestrzeń spotkania z miejscem. Staram się zwiększyć nasze zrozumienie środowiska poprzez podkreślenie naszych zmysłów. W niektórych konkretnych projektach zamierzam rozszerzyć zakres krajobrazu poprzez ustanowienie poetyckich dialogów, rozszerzając przestrzeń wyobraźni poza fizyczne granice. W ten sposób site-work staje się instrumentem lub urządzeniem, które łączy charakter, identyfikujący lokalny krajobraz, w doświadczenia.

- **Wieloperspektywiczne i wieloskalowe**

Jednym z głównych zagadnień poruszanych w badaniach jest zapewnienie szerokiej skali i wieloperspektywicznego przybliżenia, które przebiega od szczegółu do kompleksu, od mikro do makro, od lokalnego do globalnego, od niematerialnego do materialnego.

W celu ustalenia szerokich przybliżeń środowiska, badania eksplorują krajobraz w różnych skalach. Od bliskości na poziomie szczegółowym do dużej skali, do poziomu terytorialnego. Z jednej strony, badania ustanawiają przybliżenie w bliższej skali, na poziomie szczegółowym, gdzie możliwe jest zbadanie i interakcja z czynnikami naturalnymi i kulturowymi w bliższej odległości, jak skala przedmiotowa lub intymna relacja z ludzkim ciałem. Z drugiej strony, ustanawiają przybliżenie w skali terytorialnej, podejście, które pozwala zrozumieć szersze współzależności, od wzorców krajobrazu do systemów przyrodniczych i kulturowych.

- **Żywe laboratorium badawcze**

Bazując na powyższych koncepcjach i inspirując się książką *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*,¹⁵⁵ napisanej przez francuskiego filozofa, antropologa i socjologa Bruno Latoura, badania proponują kontekst krajobrazu jako żywe laboratorium. Laboratorium badawcze, przestrzeń dla wiedzy, eksploracji, tworzenia, działania i rozpowszechniania. Living-lab jako miejsce geograficzne i czasowe, w którym wykonuje się serię działań w połączeniu z różnymi dynamicznymi scenariuszami krajobrazowymi.

- **Spotkanie, sytuacja, nieprzewidywalność i intuicja**

Spotkanie i nieprzewidywalność jako istotne pojęcia w procesie eksploracji i tworzenia. W trakcie procesu artystycznego badane były różne sposoby zbliżania się do miejsca i czasu, podkreślając spontaniczne i nieoczekiwane spotkania w ramach procesu. W tym sensie intuicja jest również istotna jako środek odkrycia, ponieważ jest otwarta na doświadczenie estetyczne w sposób nieprzewidywalny. Wynik poprzez spotkanie, gdzie nieprzewidywalność i intuicja są rozumiane niekoniecznie jako ostateczny rezultat, ale rozumiane jako sytuacja i doświadczenie w ramach procesu twórczego.

- **Przebudzenie jako doświadczenie zmysłowe**

Chodzenie jako kluczowa metoda zbliżania się do krajobrazu. Proces chodzenia jako aktywność doświadczalna, w którą zaangażowane jest ciało jako działanie w kierunku percepcji krajobrazu. Estetyczne i zmysłowe doświadczenie chodzenia jako źródło odkrywania, uczenia się i poznawania. W ramach ucieleśnionego dynamicznego procesu wszystkie zmysły są zaangażowane. Chodzenie, słuchanie, obserwowanie, wąchanie, dotykanie, odczuwanie. W jego ramach eksplorowano różne miejsca krajobrazowe, mając za epicentrum geograficzne obszar Dolnego Śląska. Las, góry, pola, rzeką. Ulice, drogi, chodniki, deptaki, środowiska miejskie, place, parki, mosty, wieże widokowe. Deszcz, śnieg, światło słoneczne, światła, cienie.

---

¹⁵⁵ Latour, B. & Woolgar, S. (1979). *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. (ed.): Princeton University Press, U.S.A.

- **Eksploracja materiałów i lokalna wiedza**

W trakcie procesu twórczego badałem wykorzystanie materiałów organicznych o niskim wpływie na środowisko i lokalnych, które odpowiadają kontekstowi. Równolegle, lokalne rzemiosło i wiedza rączna społeczności zostały zintegrowane. W trakcie procesu twórczego badałem również wykorzystanie natury, zapewniając bliski dialog z - ziemią, wodą, ziemią, śniegiem, liśćmi, drewnem, roślinami, ale także wiatrem, dźwiękiem, temperaturą, deszczem, światłem, cieniem, zapachem i teksturą.

- **Ekologie umysłu i troska o środowisko naturalne**

Innym ważnym aspektem badań jest zaangażowanie w aktualne wyzwania środowiskowe. Jak ponownie wyobrazić sobie nasze siedliska z biokulturowych i socjokulturowych interakcji, a nie tylko z antropocentrycznych perspektyw. Tematy, o których mowa, obejmują różnorodność biologiczną, zrównoważone systemy żywnościowe, produktywnie krajobrazy miejskie, zbiorniki wodne, lokalne ekosystemy, wykorzystanie zrównoważonych materiałów, świadomość ekologiczną.

- **Wielokierunkowy i dynamiczny proces badawczy**

Podczas rozwoju badań proponuje się przeprowadzenie procesu, który nie musi być liniowy, ale wielokierunkowy, intuicyjny i dynamiczny, w którym każde pytanie rozgałęzia się na różne eksploracje lub narracje. Początkowy wgląd lub punkt wyjścia badań jest rozszerzany poprzez otwieranie różnych możliwości. Z każdego pytania wyłaniają się nowe ścieżki budujące całość pracy. Badanie jest uzupełniane przez wiele źródeł, odniesień, studiów przypadków i konkretnych scenariuszy. W tym sensie proces badawczy jest prowadzony poprzez nieliniowy proces, jako dynamiczne i wielokierunkowe poszukiwania, które pozwalają odnaleźć serię koncepcji i eksploracji, które są stale i stopniowo rozszerzane.

- **Przybliżenie interdyscyplinarne**

W całym procesie twórczym i badawczym rozwijano multidyscyplinarne zbliżenie, kładąc nacisk na cross thinking, który łączy transversalne tematy poprzez wymianę wiedzy. Eksplorowano różne dziedziny, w tym sensie proces badawczy został wzbogacony z wielu perspektyw, badając znaczące dyskursy, związane z głównymi kwestiami poruszonymi w badaniu. Połączono multidyscyplinarne wizje, integrując wiedzę z przeszłości i współczesną, łącząc teorię z praktyką i włączając uzupełniające dziedziny wiedzy, takie jak ekologia, socjologia, biologia fenomenologiczna czy rolnictwo.

- **Proces zbiorowy**

Wierzę, że współpraca w zespole prowadzi do inspirujących pytań, które uzupełniają się z różnych perspektyw i doświadczeń. Wierzę również, że wspólne cele wyłaniają się z ciągłych dialogów i wzajemnych zakresów, gdzie wiedza, pomysły i zrozumienie innych wzmacniają procesy zbiorowe.

W niektórych konkretnych działaniach projekt został uzupełniony i wzbogacony z różnych kolaboracji, ściślejszej współpracy z różnymi ludźmi i społecznościami z rozmaitych kultur i grup społecznych. Jednocześnie, dzięki współpracy z wieloma instytucjami, organizacjami, aktorami i praktykami, powstało wiele działań i inicjatyw artystycznych. Badania zapewniły przestrzeń do wymiany, wzajemnego uczenia się, zbiorowego myślenia, współtworzenia i uczestnictwa, zachęcając do interdyscyplinarności i pracy zespołowej. W tym sensie badania stworzyły środowiska współpracy, oparte na sposobach dzielenia się i uczenia, promujące różnorodność, ciekawość, wzajemność i plastyczność.

- **Interakcja społeczności i dzieła sztuki**

Proponuję podkreślać, w jaki sposób społeczność może odkrywać, uczestniczyć i współdziałać oraz jak ludzie mogą zastanowić się nad swoim kontekstem poprzez nowe postrzeganie własnego miejsca. W ten sposób niektóre konkretne dzieła sztuki i działania badają idee, skoncentrowane na udziale publiczności, zapewniając otwarte przestrzenie dla interakcji publicznych i doświadczeń edukacyjnych.

- **Wysiew i rozpowszechnianie**

W trakcie badań-praktyk miałem okazję rozprzestrzeniać i kiełkować nasiona w postaci idei, refleksji, eksperymentów i ćwiczeń wśród nowych pokoleń, uczonych w przestrzeni akademickiej. Przestrzeń akademicka jest rozumiana jako laboratorium do badania i rozpowszechniania nowych sposobów myślenia, wyobrażania i tworzenia.

Udało mi się również rozpowszechnić proces badawczy, doświadczenia, ustalenia, wyniki i osiągnięcia z szerszą społecznością, współpracując z organizacjami, interesariuszami i / lub społecznościami, łącząc w ten sposób kwestie międzykulturowe poprzez wymianę wiedzy poprzez różne formy rozpowszechniania w kilku kulturalnych i artystycznych miejscach publicznych (m.in. muzea, galerie, przestrzenie kulturalne i akademickie). Zagadnienia te obejmują też publikacje, wystawy, warsztaty, wykłady i konferencje.

ROZDZIAŁ 5

IN-SITU
EKSPLORACJE
badania oparte na sztuce

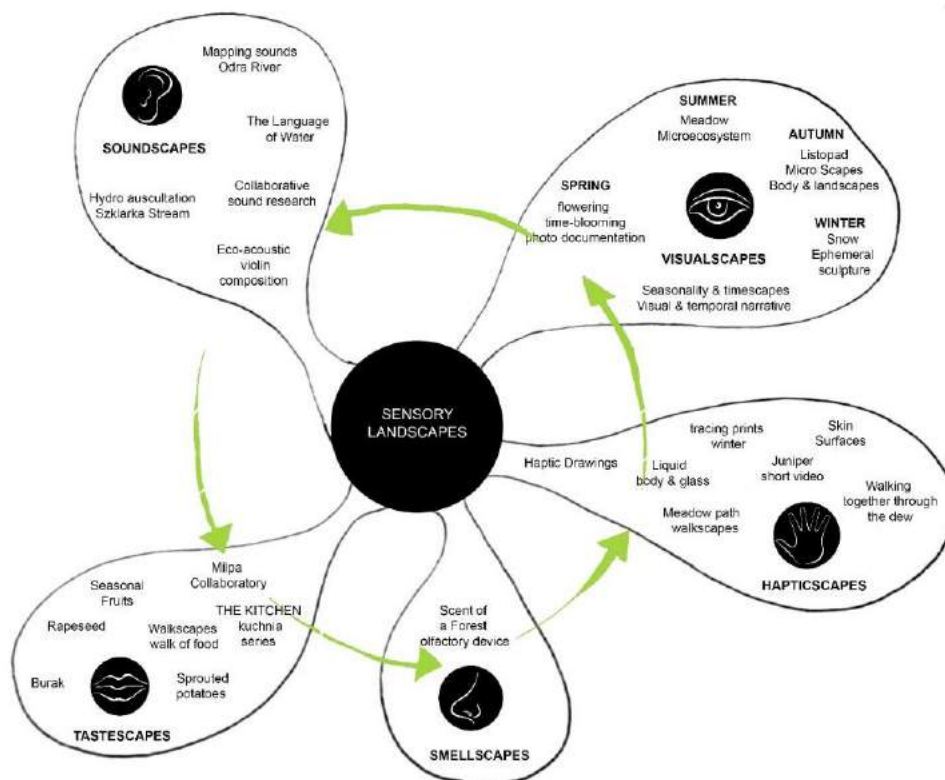
Serie dzieł sztuki
interwencje na miejscu
&
działania

EKSPLORACJE IN-SITU

Dzieła sztuki, interwencje i działania specyficzne dla danego miejsca

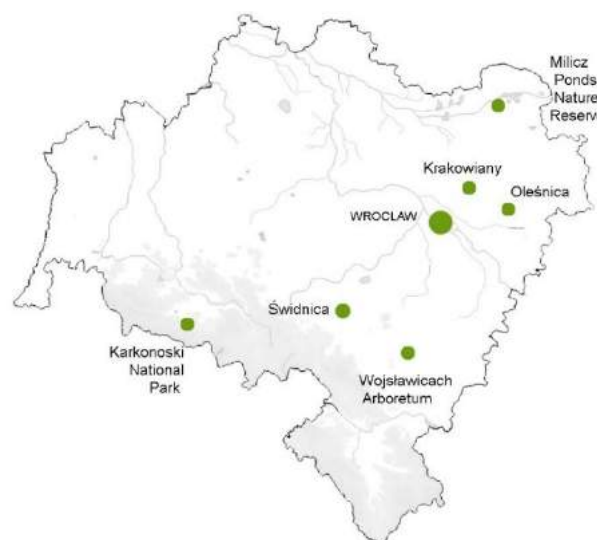

Obecny rozdział *Eksploracje In-Situ* wnosi i materializuje poprzednie pomysły w twórczą praktykę badawczą, przemierzając trasę przez różne krajobrazy Dolnego Śląska i Wrocławia, terytorium zaproponowane jako epicentrum i zakres geograficzny. Pomyślane jako żywe laboratorium, oparte na podejściu czasowo-przestrzennym, wzdłuż tej trasy powstaje dzieło w formie archipelagu działań, prac i interwencji. Jest to propozycja otwartego, procesualnego badania, które łączy doświadczenia zmysłowe i eksploracje terenu. Badania oparte na sztuce przeplatają wizualne, dźwiękowe, dotykowe, zapachowe i smakowe krajobrazy.

In-Situ | Kontekst koncepcyjny i geograficzny

Polska | Dolny Śląsk | Wrocław

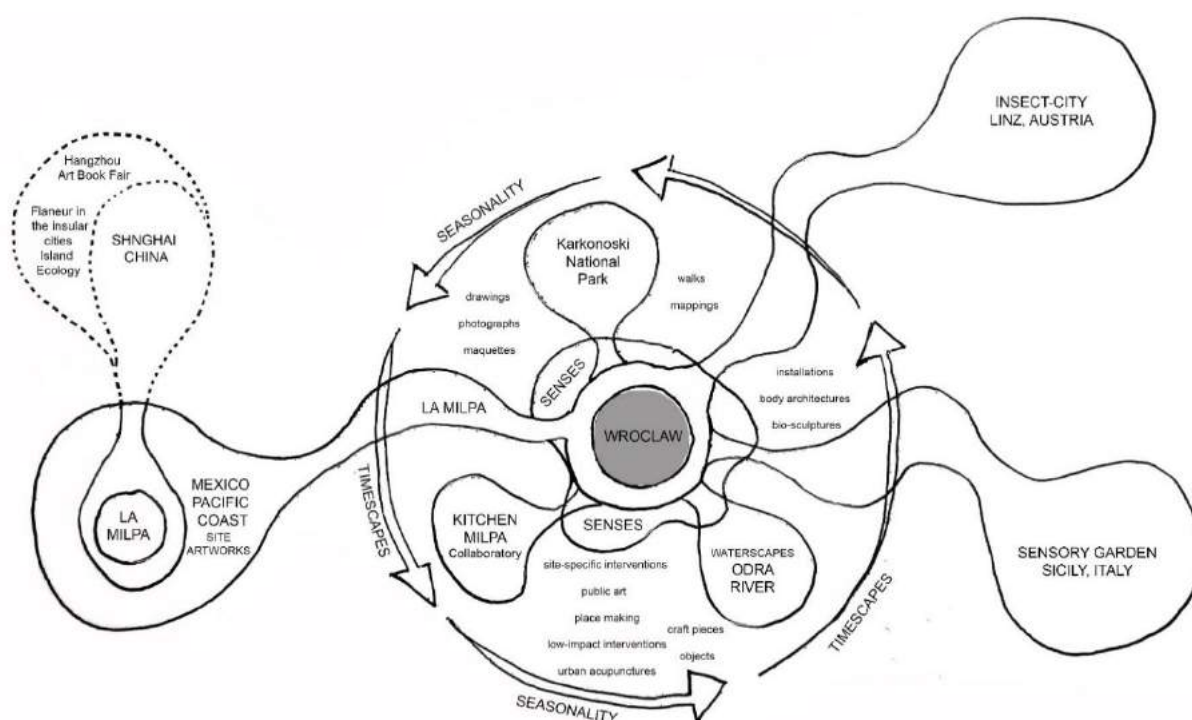
W procesie badawczo-twórczym eksplorowane były różnorodne krajobrazy - krajobrazy wodne, leśne, górskie, rolnicze, a także szereg krajobrazów miejskich. Wśród konkretnych miejsc na Dolnym Śląsku, które zostały zbadane, zmapowane i poddane interwencji, znalazły się: Karkonoski Park Narodowy (krajobrazy dźwiękowe i zapachowe), Rezerwat Stawy Milickie (krajobrazy smakowe), Arboretum w Wojślawicach (krajobrazy wizualne), historyczne miejsce w Świdnicy (krajobrazy smakowe), a także krajobrazy rolne w Oleśnicy i Krakowianach (krajobrazy smakowe i zapachowe). Wśród miejskich krajobrazów eksplorowanych w różnych lokalizacjach Wrocławia znajdują się płynne i nadrzeczne krajobrazy Odry i Potoku Oławskiego (krajobrazy dźwiękowe, wizualne i haptyczne), a także różne zielone krajobrazy w mieście, takie jak miejskie łąki, podwórka i parki publiczne, takie jak Park Grabiszyński (haptyczne i smakowe), Park Wschodni (smakowe) i Park Juliusza Słowackiego (dźwiękowe i wizualne), między innymi. Przestrzenie, takie jak targowisko miejskie Hala Targowa (smakowe), Dworzec Główny (dźwiękowe) czy przestrzeń kuchenna Akademii Sztuki i Projektowania we Wrocławiu (smakowe), przestrzeń proponowana jako laboratorium smaku dla zbiorowych i pedagogicznych eksploracji sztuki.

In-Situ | Eksploracje Mediów Sztuki

W ramach badań opartych na praktyce, eksplorowano różne media, począwszy od ekologicznych i specyficznych dla danego miejsca interwencji, interwencji o niskim wpływie na środowisko, miejskich akupunktów, ogrodów, bio-architektur, tworzenia miejsc i projektów krajobrazowych, po efemeryczne instalacje, architektury ciała, bio-rzeźby, bio-architektury, urządzenia sensoryczne, efemeryczne rzeźby, dzieła rzemieślnicze i obiekty. Zakres artystyczny został uzupełniony przez różnorodne media wizualne i trójwymiarowe, takie jak kartografie, kolaże, filmy wideo, szkice, rozbudowane grafiki, obrazy, makiety i modele 3d, jako ślady prac site-specific. W trakcie tego procesu powstały niematerialne eksploracje, takie jak mapy sensoryczne, mapowania akustyczne, nagrania dźwiękowe, kompozycje akustyczne, eksploracje węchowe, a także różnorodne efemeryczne działania i poszukiwania artystyczno-percepcyjne, takie jak spacer, eksploracje fluwialne, spacer dźwiękowy, spacer z jedzeniem i działania performatywne. Równolegle, badania eksplorują wspólne procesy i działania artystyczne, takie jak rozmowy grupowe, wspólne gotowanie, wspólne szycie, opowiadanie historii i wizyty w terenie.

Podejście badawcze zostało opracowane zarówno indywidualnie, jak i zbiorowo, skupiając się na aspektach naturalistycznych i humanistycznych, opartych na interdyscyplinarnym i praktycznym dochodzeniu, w którym łączy się uzupełniająca wiedza z zakresu ekologii, socjologii, biologii, sztuki, fenomenologii lub rolnictwa.

W celu uzupełnienia i upowszechnienia procesu, badania zostały wzbogacone o szereg inicjatyw dydaktycznych, akademickich i międzykulturowych, wywołanych wykładami, publikacjami, warsztatami, wystawami, biennale, konferencjami, sympozjami, rezydencjami artystycznymi, działaniami kuratorskimi i jurorskimi, współpracującymi z różnymi instytucjami sztuki, muzeami, miejscami publicznymi, organizacjami i grupami społecznymi.

W celu wdrożenia pomysłów i koncepcji, które pojawiły się w trakcie badania, ważne jest, aby wspomnieć, że kontekst badawczy rozszerzył się na inne obszary geograficzne, w Europie (Austria - Miasto Owadów - i Włochy - Ogród Sensoryczny -), Azji (Chiny, Szanghaj - Ekologia na wyspie - zdalnie) i Ameryce (Wybrzeże Pacyfiku w Meksyku), pokazane poprzez szereg konkretnych interwencji, które zostaną przedstawione i opisane dalej.

Równolegle nawiązano współpracę z Polską w odniesieniu do Meksyku, opartą na koncepcji mezoamerykańskiego systemu rolniczego znanego jako La Milpa. Z tej metafory wyłonił się kolektyw Milpa Collaboratory we Wrocławiu, który rozwija kilka artystycznych, społecznych i pedagogicznych praktyk.

KRAJOBRAZY WIZUALNE

krajobrazy sezonowe

Są to wizualne przybliżenia oparte na związku pomiędzy percepcją wzroku a środowiskiem naturalnym. Związek, który bada cykliczne poczucie czasu i natury, uzupełnione o pojęcie scenerii i widoku z bliska; od skali terytorialnej do poziomu szczegółowego, gdzie krajobrazy pełnią rolę zmieniającego się płótna w różnych miejscach i porach roku. Fotografie, rysunki, działania, cielesne architektury, efemeryczne interwencje.

Narracja wizualna podkreśla zmienność roślinności i krajobrazu, przedstawioną według czterech pór roku - *wiosny, lata, jesieni i zimy*. Wiosną rośliny kielkują, rozwijają się liście i kwitną kwiaty. Latem, w najcieplejszy okres i jest najwięcej światła dziennego, rośliny szybko rosną. Jesienią temperatura spada, a wiele drzew zrzuca liście, przyczyniając się do poprawy stanu gleby. Jest to czas plonów i zbiorów, a zimą, przy chłodnej pogodzie i małej ilości światła dziennego, czas uśpienia i ograniczonego wzrostu roślin.¹⁵⁶ A następnie, wiosną uśpione rośliny zaczynają ponownie rosnąć.

Dzięki takiemu podejściu, wizualna narracja jest przedstawiona z naciskiem na sezonowe zjawiska roślin *fenologię* podkreślając ich cykliczne i okresowe zmiany w zależności od ich rocznego wzrostu, w tym: pączkowanie, rozgałęzianie, rozwijanie liści, kwitnienie, owocowanie, defoliację i uśpienie.

---

¹⁵⁶ National Geographic Education (2022). Season. In: National Geographic.org. [online]: <https://education.nationalgeographic.org/resource/season>

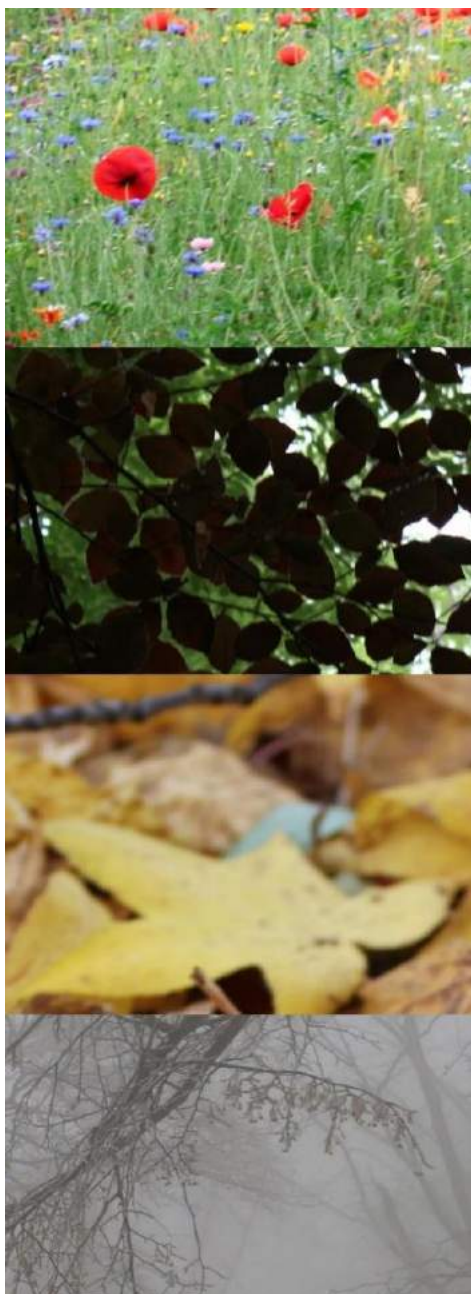

Sezonowość i krajobraz czasowy

Narracja wizualna i czasowa

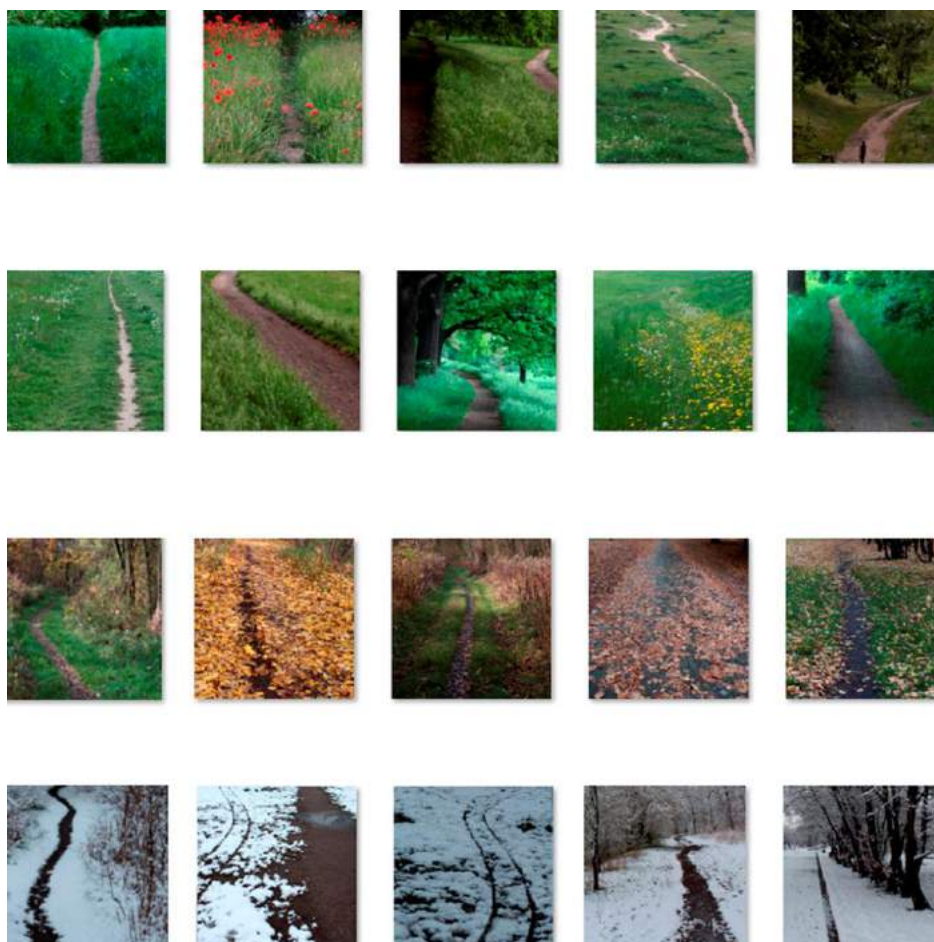
Dokumentacja fotograficzna | seria

Wrocław, Polska

Tymczasowe krajobrazy, w których natura kontynuuje swój własny cykl, proces i dynamikę. Powolny i progresywny czas, który przejawia się w minimalnych wydarzeniach, dziejących się w każdej chwili. Krajobrazy w ciągłej transformacji, którą manifestują jak życie trwa, odradza się i staje się obecne. Sezonowość i timescapes, które badają fenologiczne cechy konkretnych miejsc.

Krajobrazowa narracja temporalna | Wrocław

Krajobrazowa narracja temporalna | Linie: Desire Paths | Wrocław

Seria zdjęć wykonanych w różnych porach roku,
przedstawiające cykliczne zmiany krajobrazu w czasie

Krajobrazowa narracja temporalna | Wrocław

Krajobrazowa narracja temporalna | Potok Oławski | Wrocław

KRAJOBRAZY WIZUALNE

WIOSNA | SEZONOWOŚĆ

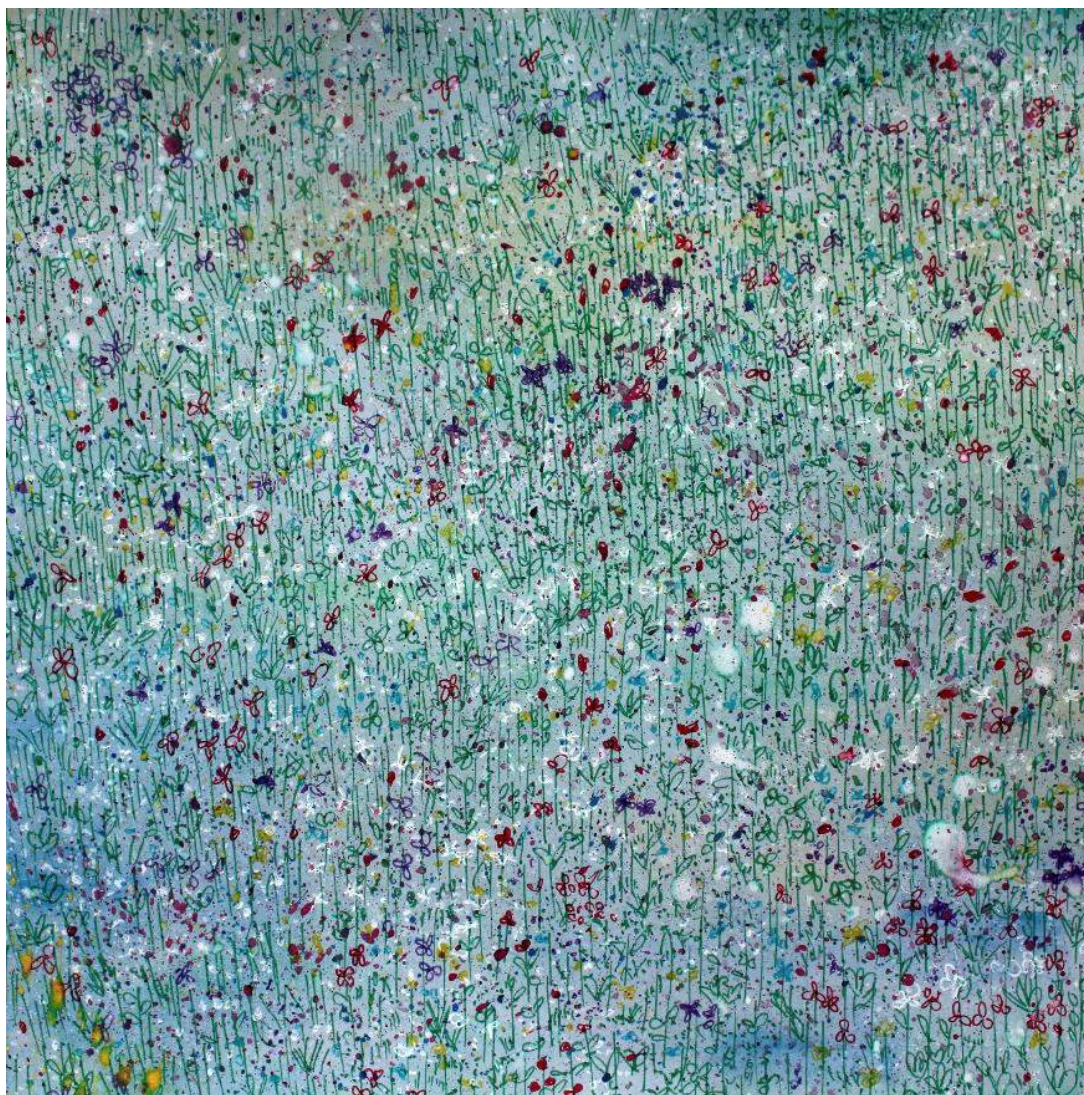

WIOSNA | NARRACJA WIZUALNA

Kwitnące łąki

Wrocław, Polska

Wiosenne łąki | kwitnące | rysunek

WIOSNA | NARRACJA WIZUALNA

Kwitnące łąki

Dokumentacja fotograficzna

Wrocław, Polska

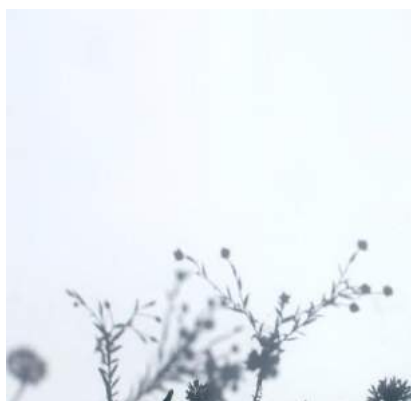
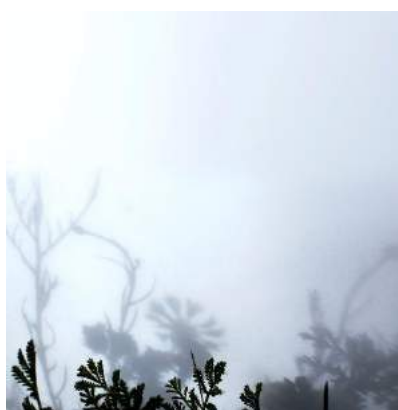
Łąka wiosenna | czas kwitnienia | Wrocław

Wiosenna łąka | martwa natura | Wrocław

Cień kwitnącej łąki | zdjęcia

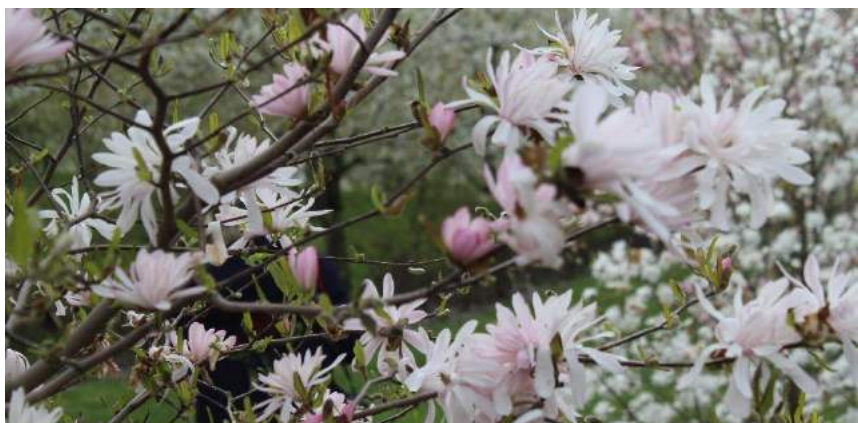

WIOSNA | NARRACJA WIZUALNA

Drzewa kwitnące | *Rhododendron* & *Prunus*

Dokumentacja fotograficzna

Arboretum Wojsławice | Dolny Śląsk, Polska

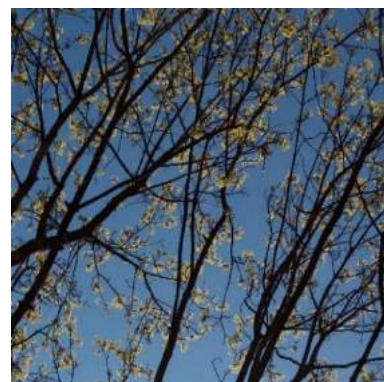
Wiosna | kwitnące drzewa | *Rhododendron* & *Prunus* | Arboretum Wojsławice

WIOSNA | NARRACJA WIZUALNA

Miejskie drzewa kwitnące

Dokumentacja fotograficzna

Wrocław, Polska

Wiosna | Czas kwitnienia

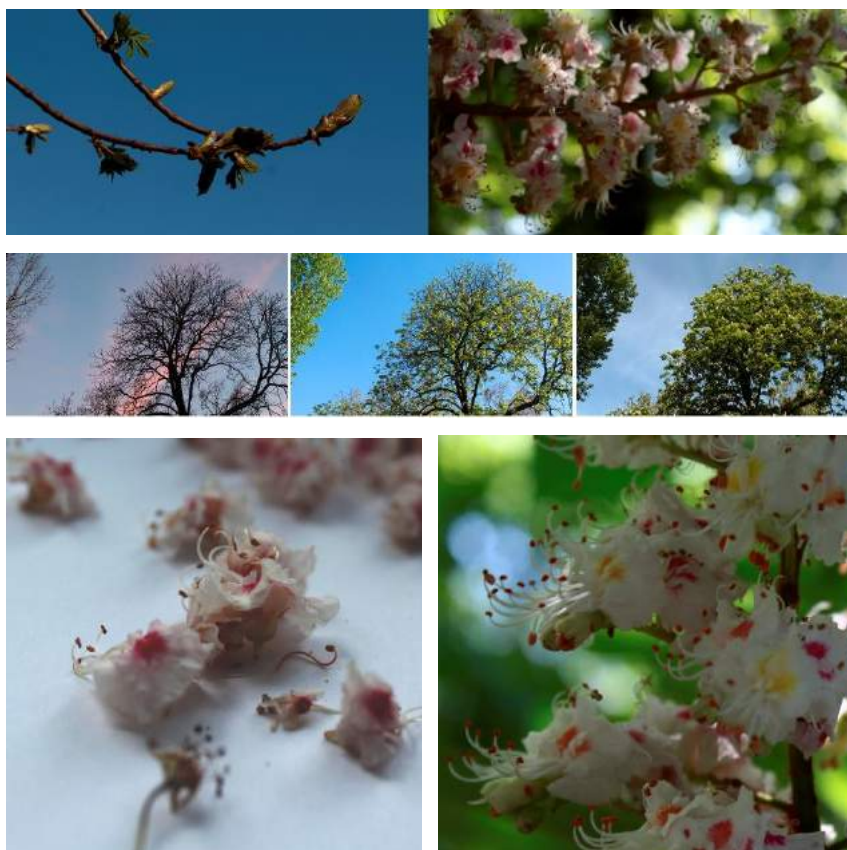

WIOSNA | NARRACJA WIZUALNA

Castanea Sativa | Drzewa kwitnące w mieście

Dokumentacja fotograficzna

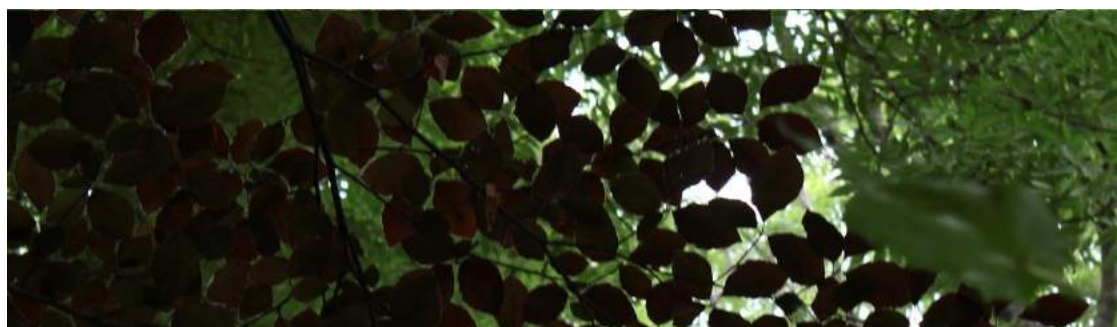
Wrocław, Polska

Castanea Sativa | narracja temporalna | kwitnienie wiosenne | Wrocław

KRAJOBRAZY WIZUALNE

LATO | SEZONOWOŚĆ

Łąka | Mikroekosystemów

Wyspy dzikich kwiatów | sezonowe przycinanie

Interwencja efemeryczna specyficzna dla danego miejsca

Brzegi Odry | Wrocław, Polska

Łąka | Mikroekosystem | Wyspy dzikich kwiatów | Efemeryczna interwencja typu site-specific

Seria efemerycznych interwencji site-specific wykonanych na nadodrzańskich łąkach, pomyślanych jako seria botanicznych wysp, podkreślających znaczącą bioróżnorodność, w której współlistnieje kilka endemicznych gatunków flory i fauny. Interwencje zostały wykonane w okresie przejściowym między latem a jesienią, czyli w porze sezonu, kiedy miejskie łąki zaczynają być przycinane.

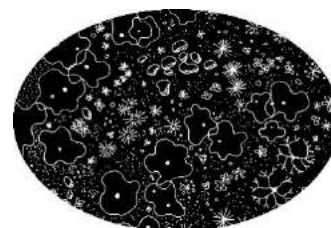

Łąka | Mikroekosystemow

Wyspy dzikich kwiatów | sezonowe przycinanie

Interwencja efemeryczna specyficzna dla danego miejsca

Brzegi Odry | Wrocław, Polska

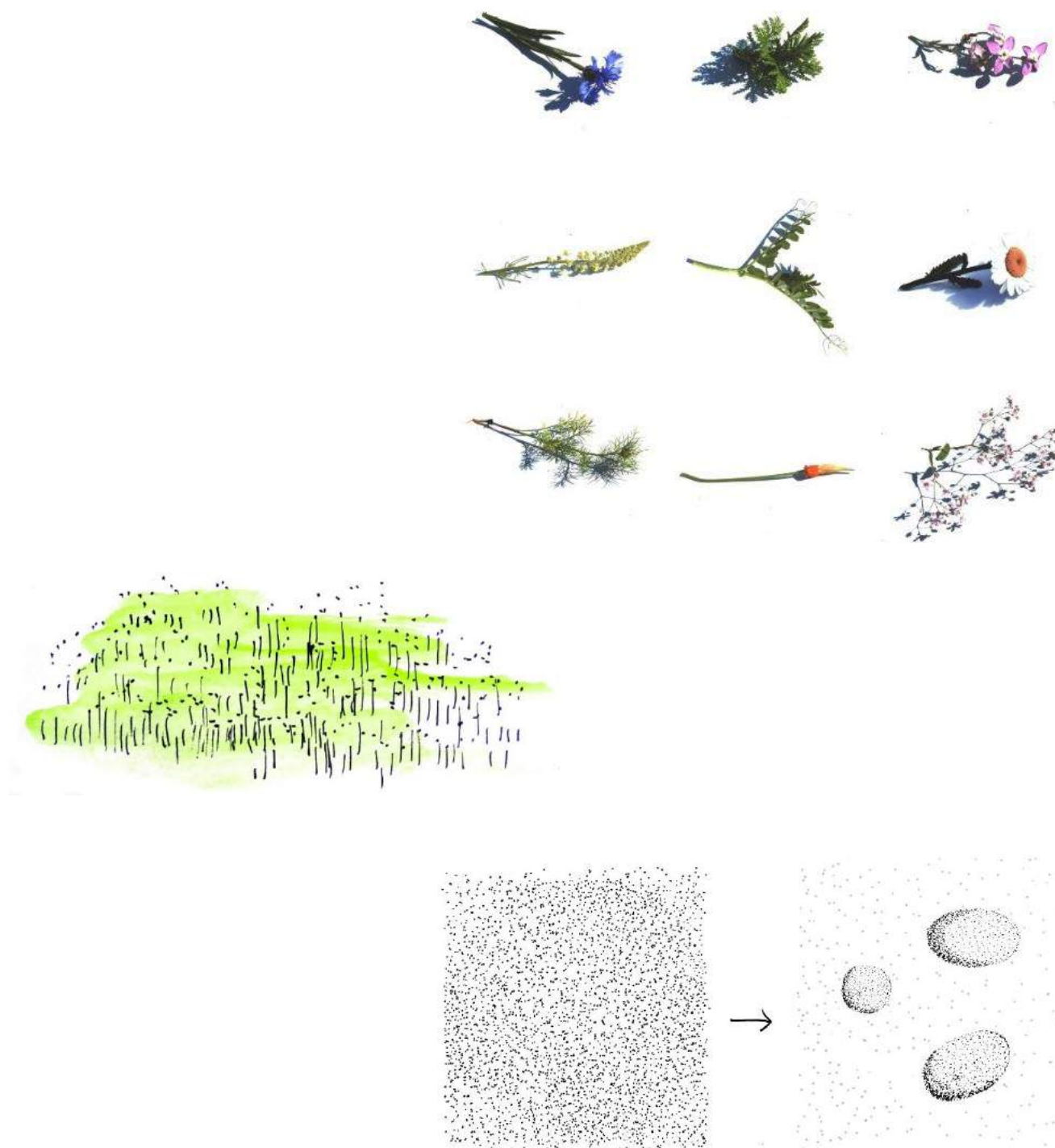
Łąka | Mikroekosystem | efemeryczna interwencja typu site-specific

Łąka | Mikroekosystemow

Wyspy dzikich kwiatów | sezonowe przycinanie

Interwencja efemeryczna specyficzna dla danego miejsca

Brzegi Odry | Wrocław, Polska

Łąka | Mikroekosystem | Wyspy dzikich kwiatów | zdjęcia i szkice

KRAJOBRAZY WIZUALNE

JESIEŃ | SEZONOWOŚĆ

JESIEŃ | NARRACJA WIZUALNA

Jesienny krajobraz leśny | Śnieżnicki Park Krajobrazowy | Dolny Śląsk

JESIEŃ | NARRACJA WIZUALNA

Dokumentacja fotograficzna i rysunki

Seria dokumentuje cykliczny proces natury w jesiennym listowiu. Zjawisko naturalne, kiedy liście nabierają złotych, czerwonych, fioletowych i brązowych odcieni i zaczynają opadać. Czas natury, czas na jej zrozumienie, spojrzenie i obserwację.

Liście

Liść rośliny funkcjonuje głównie w celu produkcji cukrów i węglowodanów. Substancje, które są źródłem energii dla jej procesów metabolicznych: wzrostu, rozwoju korzeni, produkcji kwiatów i nasion. Liście zapewniają również korzyści, takie jak wydzielanie tlenu, filtrowanie cząstek stałych i zanieczyszczeń powietrza, przechwytywanie opadów w celu zminimalizowania erozji, a także zacienianie podłoża w celu umiarkowania temperatury powierzchni.¹⁵⁷

Jesienne liście: kolory

Gdy zieleń zanika, w liściach wielu gatunków ujawniają się żółte i pomarańczowe pigmenty zwane karotenoidami. U innych roślin w tym czasie gromadzą się w liściach pigmenty zwane antocyjanami, które nadają im odcienie czerwieni i purpury. Bez obecności chlorofilu w liściach, kolory różnych drzew i krzewów liściastych zmieniają swoje odcienie jako naturalna strategia samoochrony i oszczędzania energii przed zimą.¹⁵⁸

Symbioza liści i gleby

Jesień jako ważna pora roku dla poprawy jakości gleby. Czas, w którym symbioza między liśćmi a glebą odgrywa ważną rolę w naturalnym cyklu. Gdy liście tracą swoje kolory i odcienie, opadają i rozkładają się w glebie jako materia organiczna, -gąbka-, zapewniając jej wspaniałe źródło składników odżywczych, odżywiając dżdżownice i mikroorganizmy, zatrzymując wilgoć i dodając azot.

---

¹⁵⁷ Smiley, T. (2016). Defoliation on Shade Trees: Urban Forest. In: Bartlett Tree Experts. Resource Library. [online]: <https://www.bartlett.com/resources/defoliation-and-tree-vitality.pdf>. [18.03.2022]

¹⁵⁸ Petruzzello, M. (n.d.). Why Do Leaves Change Colour in the Fall?. In: Encyclopedia Britannica. [online]: <https://www.britannica.com/story/why-do-leaves-change-colour-in-the-fall>. [18.03.2022]

Microscapes | Listopad

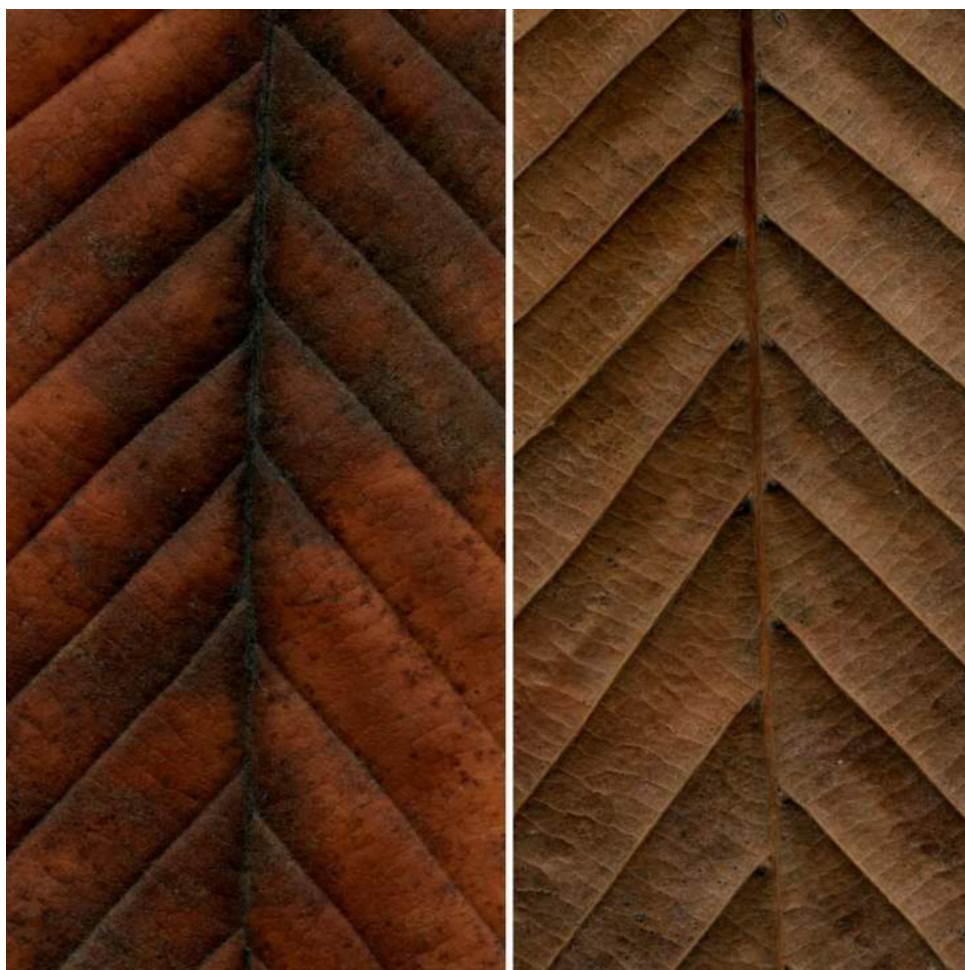
Jesień Jesienne liście | Dokumentacja fotograficzna

Wrocław, Polska

Microscapes | Listopad | Jesienne liście | skanowanie zdjęć | wysoka rozdzielczość | rozdzielczość optyczna 6400 dpi

Wgląd w jesienny krajobraz -fall foliage- poprzez zbliżenie jako skala detalu dla badań wizualnych. Wgląd podkreśla wartość pojedynczej części uwypuklonej w mikrowzorach.

Microscapes | Listopad | Jesienne liście | skanowanie zdjęć | wysoka rozdzielczość |
rozdzielczość optyczna 6400 dpi

Eksploracja wizualna została przeprowadzona za pomocą skanera wysokiej rozdzielczości w Pracowni Druku Cyfrowego i Technik Eksperymentalnych Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu.

Microscapes | Listopad

Jesień Jesienne liście | Dokumentacja fotograficzna

Wrocław, Polska

Microscapes | Listopad | Jesienne liście | skanowanie zdjęć | wysoka rozdzielczość |
rozdzielczość optyczna 6400 dpi

Listopad | Ciało i krajobraz

Wrocław, Polska

Listopad | Jesienne liście | ciało & krajobraz

Listopad | Ciało i krajobraz

Wrocław, Polska

Listopad | Jesienne liście | ciało & krajobraz

Polskie słowo *Listopad* oznacza porę roku, w której spadają liście.

Ciało & krajobraz: Metafora efemerycznej natury, w której ciało łączy się z cyklicznym procesem jesiennych liści, a liście stają się częścią ciała. Cykl bada związek ludzkiego ciała z naturą poprzez uhonorowanie fenomenu jesiennych liści. Czas natury, czas na jej zrozumienie, na jej obserwację. Przemyślenie innych sposobów współistnienia z nią jako częścią naszej obecności.

Specjalne podziękowania dla Elizaveta Razmyshlyeva i Evghenia Gritscu

Listopad | Jesienne liście | ciało & krajobraz

Listopad | Jesienne liście | ciało & krajobraz

Listopad | Jesienne liście | liście + światło + szkło

Listopad | Ciało i krajobraz

Wrocław, Polska

Listopad | Ciało i krajobraz

KRAJOBRAZY WIZUALNE

ZIMA | SEZONOWOŚĆ

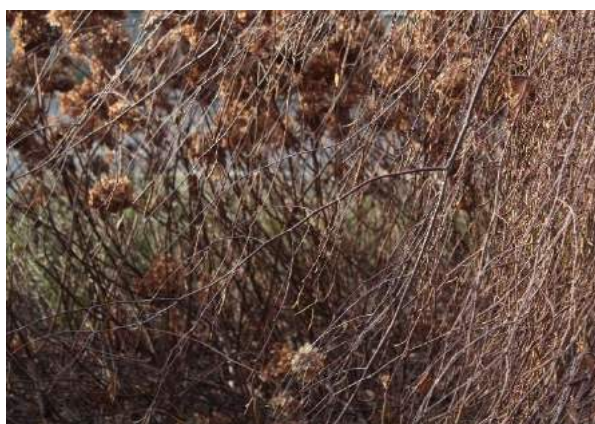
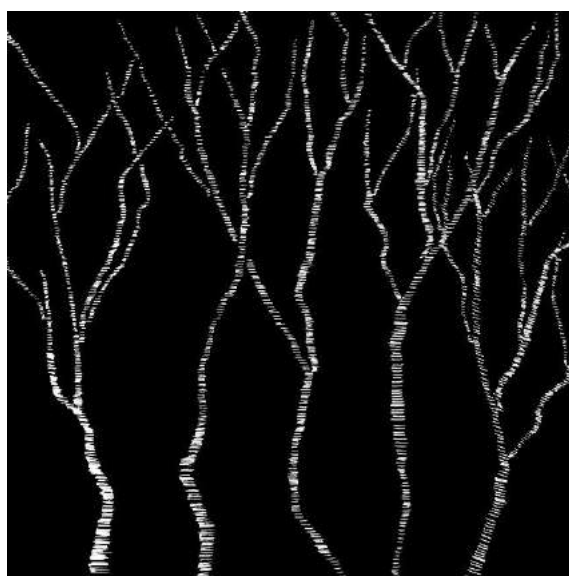
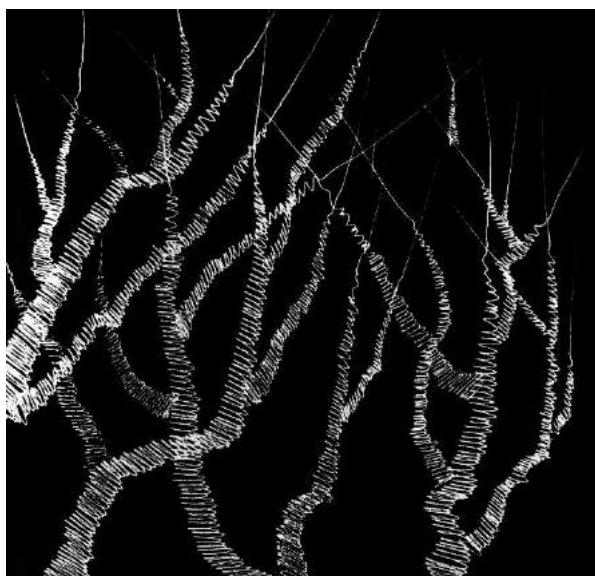

ZIMA | NARRACJA WIZUALNA

Rysunki i fotografie

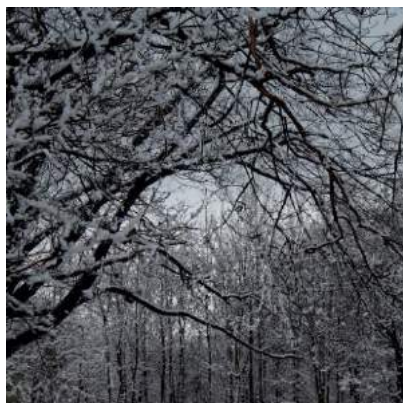
Zakładowe struktury branżowe

Wrocław, Polska

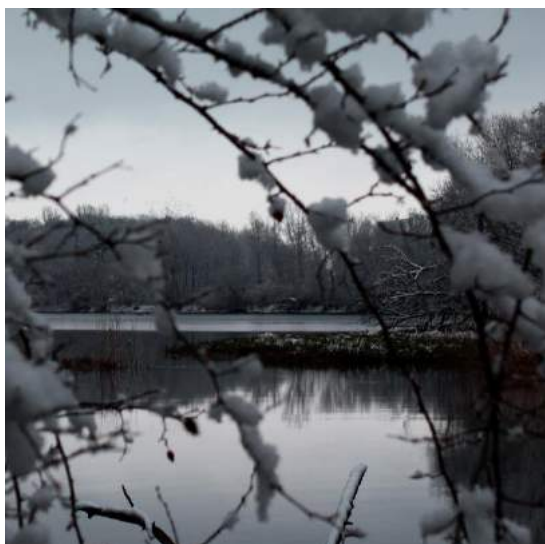

Zima | czas spoczynku | struktury gałęziowe roślin | narracja wizualna

Zima | czas spoczynku | struktury gałęziowe roślin | narracja wizualna

Zima | czas na uśpienie | narracja wizualna

Zima | Interwencja świetlna Site-specific
Wrocław, Polska

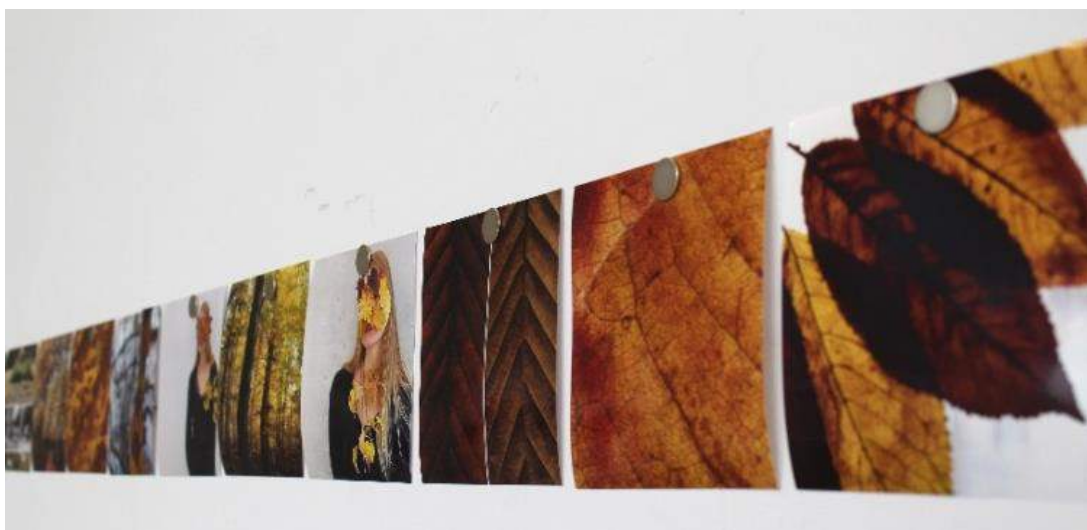
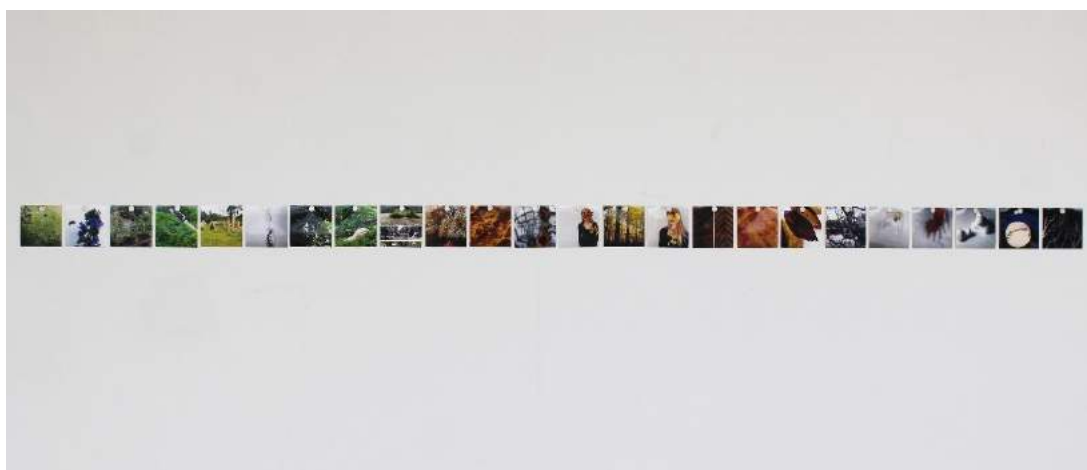
Mikrokrajobraz i pejzaże czasowe | Zima

KRAJOBRAZY WIZUALNE | NARRACJA WIZUALNA

Wystawa zbiorowa | Ciała w procesie

Galeria Neon | Centrum Sztuk Użytkowych | Centrum Innowacji

Akademia Sztuki i Projektowania we Wrocławiu

Pejzaże wizualne | Wystawa Ciała w procesie | Galeria Neon | Wrocław | Wiosna 2022

PEJZAŻE DŹWIĘKOWE

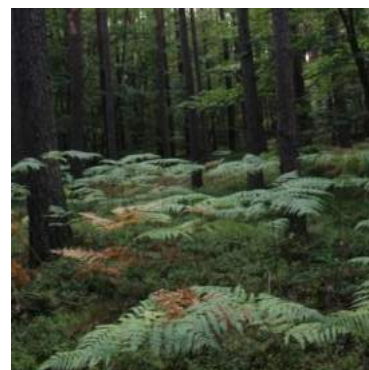
Seria mapowań dźwiękowych, kompozycji dźwiękowych, hydroosłuchań i akcji akustycznych w różnych krajobrazach naturalnych Dolnego Śląska, Karkonoskiego Parku Narodowego i Parku Krajobrazowego Doliny Baryczy oraz w miejskim krajobrazie dźwiękowym miasta Wrocławia. Badania eksplorują i podkreślają naturalną i kulturową różnorodność dźwiękową, gdzie woda, jako jeden z głównych bohaterów, manifestuje się w różnych scenariuszach krajobrazowych. Eksploracje były prowadzone indywidualnie i poprzez procesy współpracy.

KRAJOBRAZY DŹWIĘKOWE | Symfonia lasu

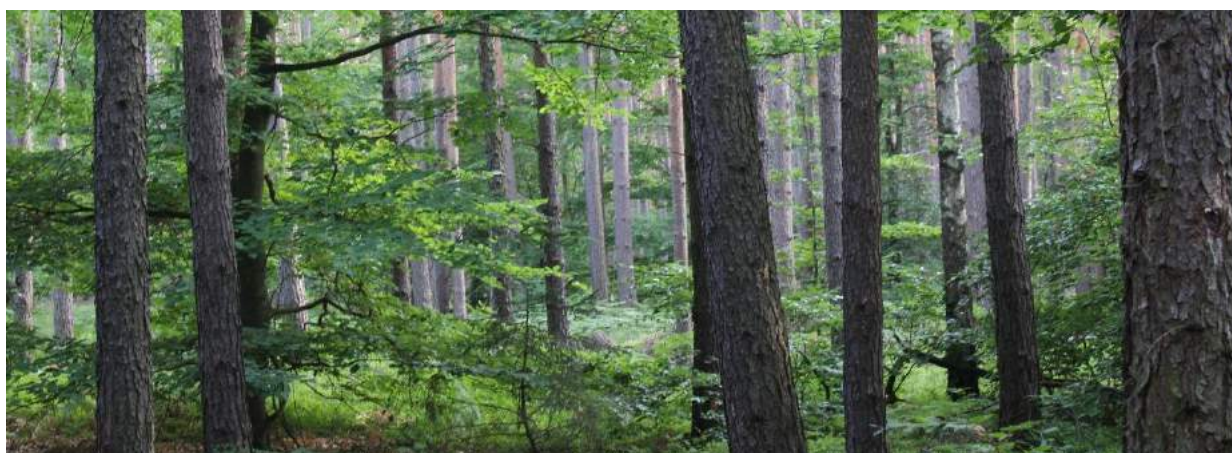
Park Krajobrazowy Dolina Baryczy

Milicz, Dolny Śląsk

jak krajobraz wyraża się poprzez dźwięki?

Chodząc po lesie lub będąc z zamkniętymi oczami, można odbierać i identyfikować symfonię otaczającego nas krajobrazu. Cichą i głośną jednocześnie. Podczas spaceru można usłyszeć szelest liści pod stopami lub delikatny dźwięk kroków poprzez naturalne faktury - ziemię, krzewy, paprocie. Można również usłyszeć świergot ptaków, które włączają pejzaże dźwiękowe do otoczenia. Kapanie deszczu, szept wiatru wśród drzew lub szelest ich gałęzi i pni, jakby rozmawiały ze sobą. Pejzaże dźwiękowe, które zapewniają relaksującą atmosferę dla naturalnej scenerii.

Krajobrazy dźwiękowe | Park Krajobrazowy Dolina Baryczy

Śpiewające ptaki: Ponieważ większość ptaków komunikuje się głosowo za pomocą sygnałów wywoławczych, w siedlisku leśnym wydają one różne dźwięki, takie jak ćwierkanie i gaworzenie, dając poczucie dynamizmu lub relaksu. Obecność ptaków, głównie małych ptaków śpiewających (zwanych również wróblami lub oskrzelami), podkreśla atmosferę poprzez liczne dźwięki. Często wyczuwalne są również odgłosy różnych gatunków dzięciołów, gnieźdzących się w dziuplach drzew. Dzięcioły wyróżniają się głośnym dźwiękiem, jaki wydają o korę drzew. Jest to ciągły dźwięk dziobania, który rozbrzmiewa i odbija się echem w lesie.

Owady: Owady porozumiewają się również za pomocą dźwięku. Podczas wiosennego kwitnienia wabią je kwitnące rośliny, a na terenach trawiastych brzęczenie pszczoł i niektórych innych owadów słychać jak naturalną orkiestrę.

Wiele wiatr: Sugestywne jest również odczuwanie wiatru i jego dźwięku. Liście drzew wydają różne rodzaje dźwięków związanych z wiatrem. Na przykład, łodygi płaskich liści wytwarzają na wietrze falujący dźwięk. Podczas gdy inne drzewa, takie jak dęby (*Quercus*), wytwarzają szeleszczący dźwięk. Drzewa wiecznie zielone, takie jak sosny (*Pinus spp.*), w zależności od długości igieł wydają dźwięk, przypominający oddychanie. Niektóre wiszące strąki nasion mogą wydawać różne rodzaje dźwięków klaskania, gdy są stukane razem na wietrze.

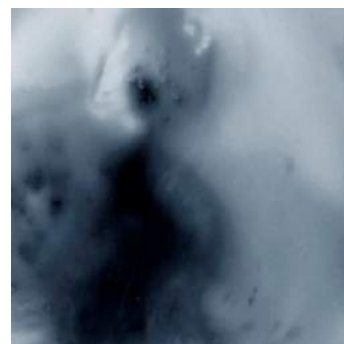
Odgłosy kapania deszczu: Odgłosy wody, a zwłaszcza kapiącego deszczu, wywołują w człowieku określone uczucia. Odmiany kapiącego deszczu w lesie niosą ze sobą muzyczny przekaz dla uszu.

PEJZAŻE DŹWIĘKOWE

Język wody

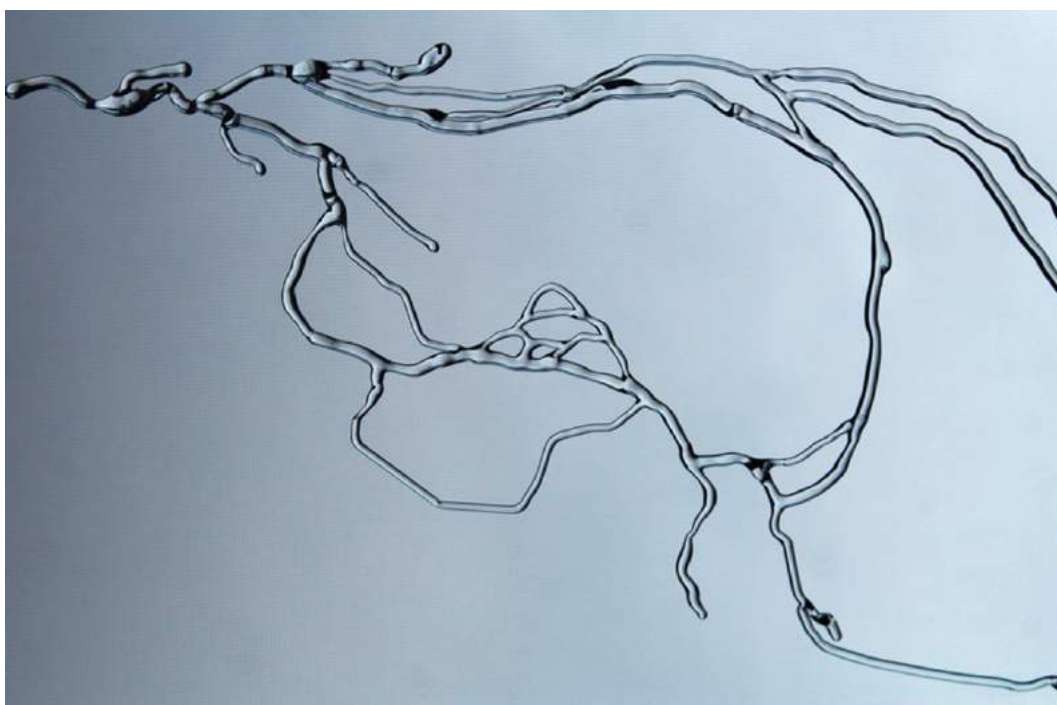

Co wyraża rzeka?

Co wyłania się, gdy słuchamy dźwięki z powierzchni i spod wody, podążając za rzeką?

Co szemrze i jaki rezonans wytwarza się na jej drodze?

Co wyraża krajobraz dźwiękowy w odniesieniu do wody?

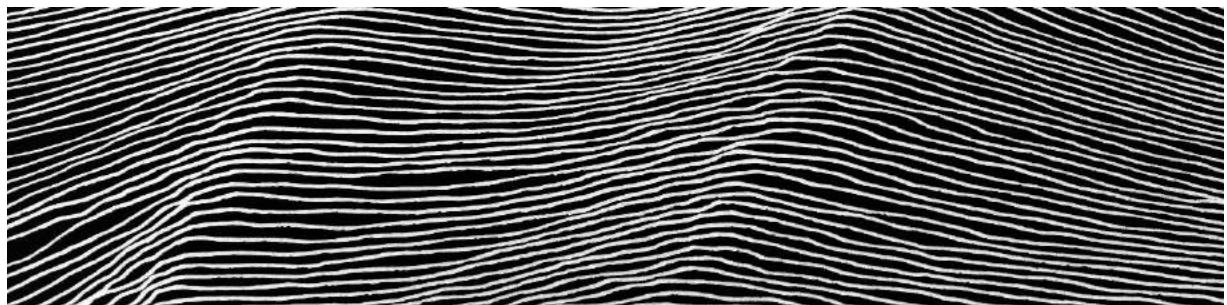
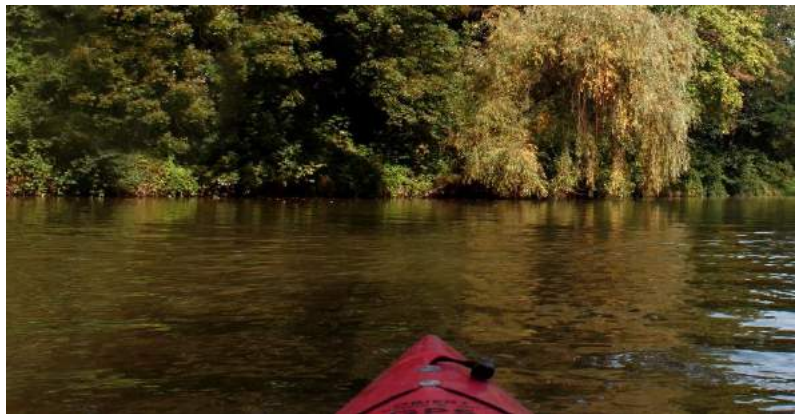
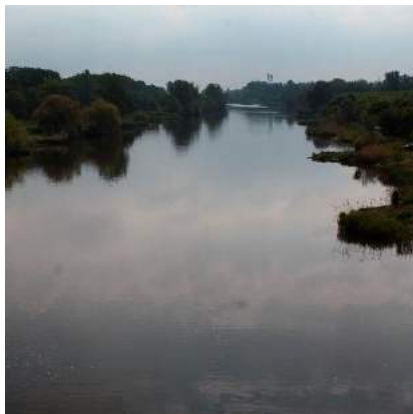

Rzeka Odra | szklany model, Wrocław, Polska

Język wody | Mapowanie środowiska dźwiękowego

Rzeka Odra i Potok Oława | Wrocław

Narracja rzeki poprzez serię mapek dźwiękowych. Soundscape jako niematerialne pojęcie, które opisuje scenariusze krajobrazu. Działania dźwiękowe identyfikują, mapują i rejestrują zróżnicowane krajobrazy wodne, badając relacje pomiędzy dźwiękiem a ekosystemem wodnym, jego dynamiką i otaczającym krajobrazem.

Rzeki, lasy i drogi też miały swoje istnienie - były żywymi istotami, które wyznaczały naszą przestrzeń i budowały poczucie przynależności, enigmatyczny Raumgeist. Otaczający nas krajobraz również był żywy, podobnie jak Słońce i Księżyc oraz wszystkie ciała niebieskie - cały widzialny i niewidzialny świat.¹⁵⁹

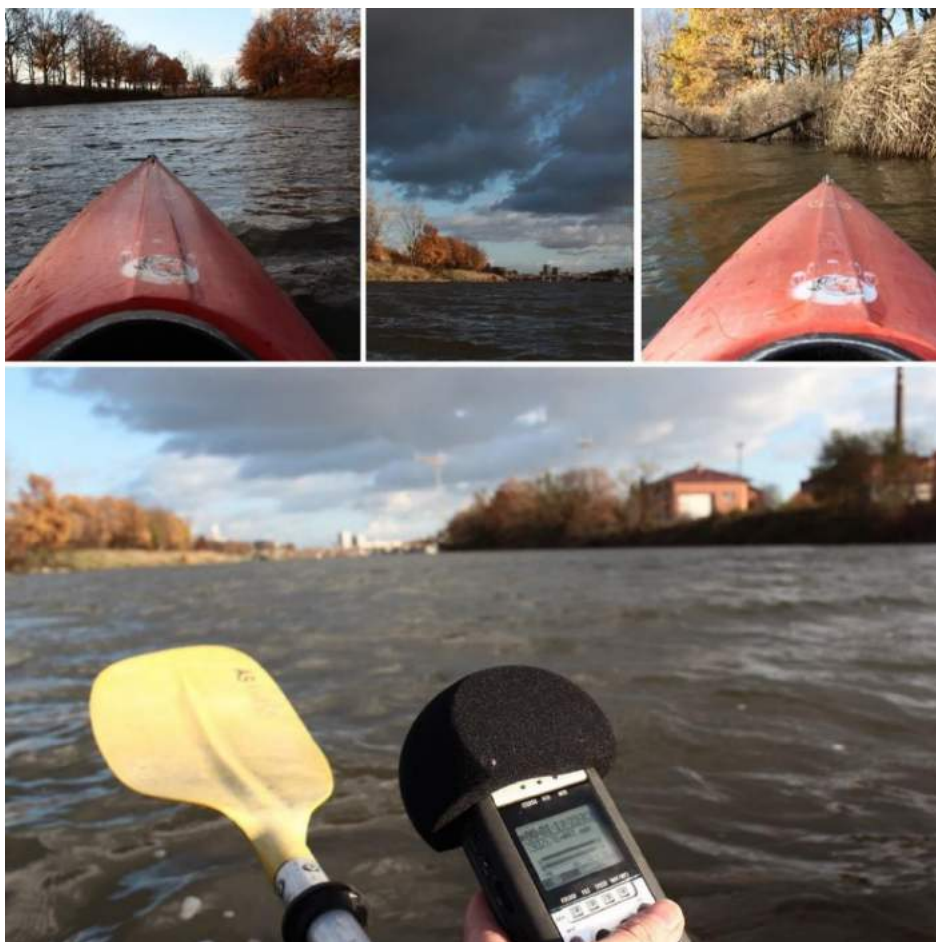
Olga Tokarczuk

¹⁵⁹ Tokarczuk Olga (2019). The Tender Narrator, Nobel Lecture, The Nobel Foundation, Stockholm, Sweden. pp.15-16

Język wody | Mapowanie środowiska dźwiękowego

Rzeka Odra | Wrocław

We współpracy z Diego Valladaresem

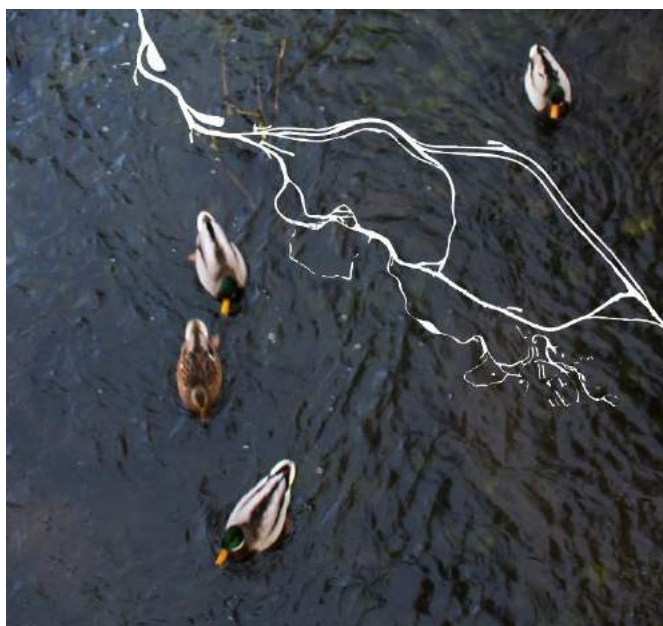
Słuchanie wody i mapowanie akustyczne z pływającej tratwy, gdzie dokumentowane są dźwięki Odry i jej otoczenia. Wykonano mapowanie rzeki za pomocą nagrań na miejscu i hydrofonów, uzupełnione o media wizualne w celu poszukiwania powiązań między dźwiękiem a krajobrazami wodnymi wzdłuż biegu rzeki. Zawdzięczając temu materiałowi, wybraliśmy konkretne miejsca wzdłuż rzeki aby postrzegać wodne krajobrazy poprzez doświadczenia akustyczne.

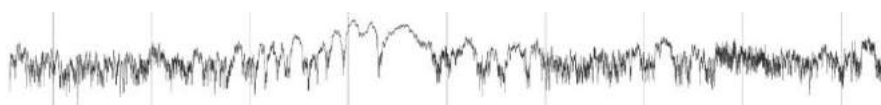

Język wody | Mapowanie środowiska dźwiękowego

Potok Oława | Wrocław

Język wody | Mapping Sonic Environment | Potok Oławski

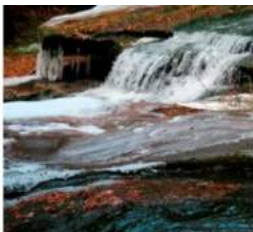

SoundCloud | Oława stream recordings: <https://soundcloud.com/user-828937664-655569251/waterscapes-odra-river-wroclaw-poland>

Język wody | Hydroosłuchiwanie

Potok i Wodospad Szklarki | Karkonoski Park Narodowy

We współpracy z Kingą Bartniak i Diego Valladares

Hydroosłuchiwanie przy potoku Szklarka i wodospadzie

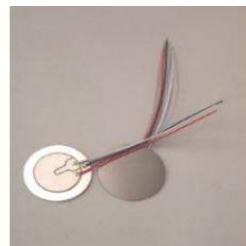
Zimą 2020 roku przeprowadziliśmy serię eksploracji dźwiękowych w potoku Szklarka. Potok położony w *Karkonoskim Parku Narodowym*, województwo dolnośląskie, który znajduje się w najwyższym obszarze Sudetów w Karkonoszach wzdłuż granicy z Czechami.¹⁶⁰ Potok spływa po wzgórzach wraz z wodami roztopowymi, tworząc kilka kaskad, m.in. wodospad Szklarki. Mapowanie dźwięków odbywało się w formie podwodnych osłuchów przy użyciu wykonanego przez nas wcześniej hydrofonu. Przeprowadziliśmy kilka osłuchów w różnych punktach wzdłuż strumienia, aż do wodospadu.

¹⁶⁰ Karkonosze National Park. [online]: <https://kpnmab.pl/a-bit-of-geography>

Język wody | Procesy

Urządzenia dźwiękowe

Urządzenia dźwiękowe: Drewniany stetoskop dźwiękowy i wykonanie hydrofonu. Hydrofon to urządzenie podwodne, które wykrywa i rejestruje różne dźwięki wody w ruchu

Szklana makieta Odra

Makieta została wykonana techniką wytopu szkła w pracowniach Wydziału Artystycznego we Wrocławiu. Z jednej strony model oddaje hołd Odrze jako ważnemu krajobrazowi kulturowemu i przyrodniczemu miasta Wrocławia, a z drugiej strony dzieło jest hołdem dla tradycji rzemiosła szklarskiego Dolnego Śląska, który odegrał ważną rolę w historii rzemiosła w Polsce, posiadając od średniowiecza kilka hut i warsztatów szklarskich.

Modele szklane | proces

Język wody | Pawilony dźwiękowe i wizualne

Ścieżka wodna | Projekt krajobrazu

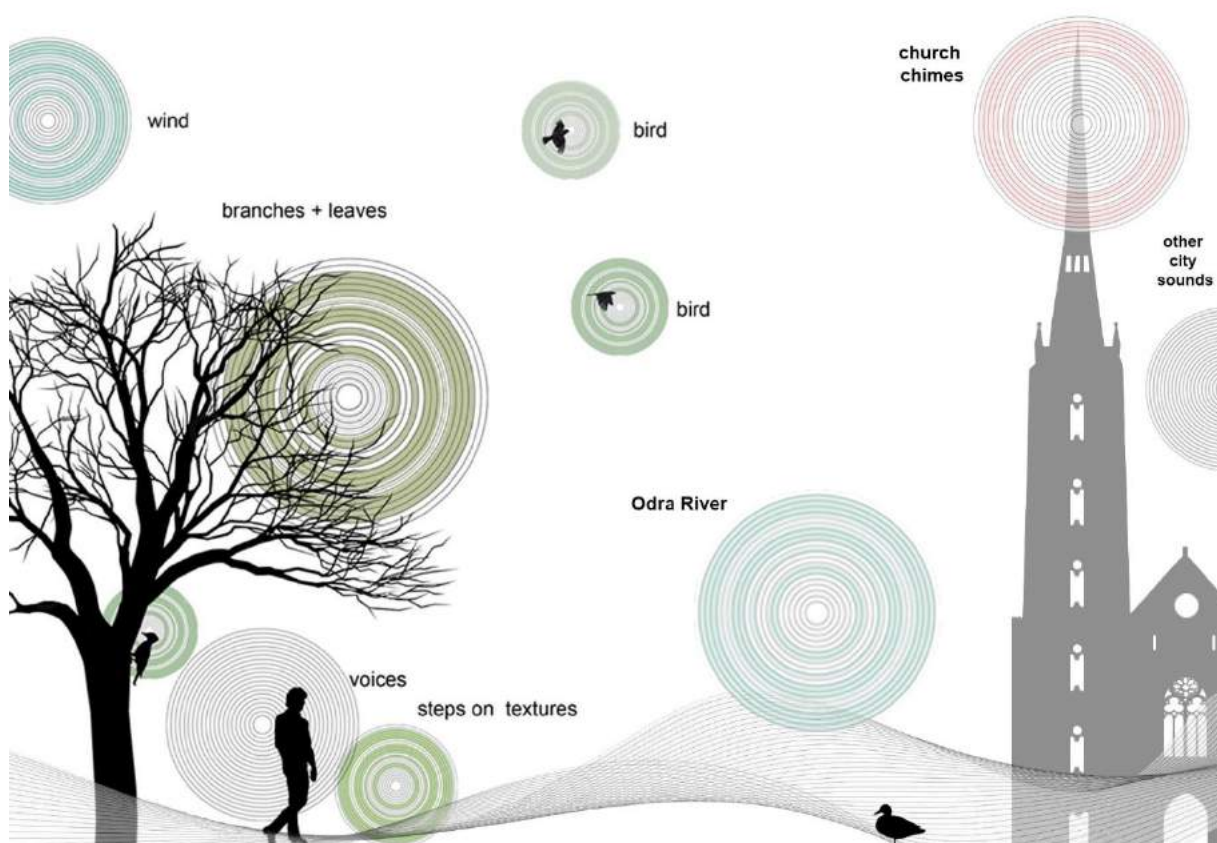
Potok Oławski, Wrocław

Projekt krajobrazu proponuje konceptualizację i projekt ścieżki wzdłuż rzeki, która łączy serię pawilonów stworzonych do słuchania i kontemplacji krajobrazu wodnego Oławy w mieście Wrocław.

PEJZAŻE DŹWIĘKOWE

Krajobrazy miejskie | Wrocław

Promenada nad Odrą | Diagram dźwięku | Wrocław, Polska

Identyfikacja dźwięków: Wiosną i latem dźwięki miejskie są bardziej intensywne, zwłaszcza te, pochodzące z działalności człowieka: szmery, śmiechy, szczekanie, kroki czy pojazdy. Natomiast jesienią, a zwłaszcza w sezonach zimowych, środowisko dźwiękowe staje się miejscem cichym, gdzie dźwięk jest pochłaniany. W tych porach roku percepcja dźwięków staje się intymna i ekspresyjna.

Pliki audio:

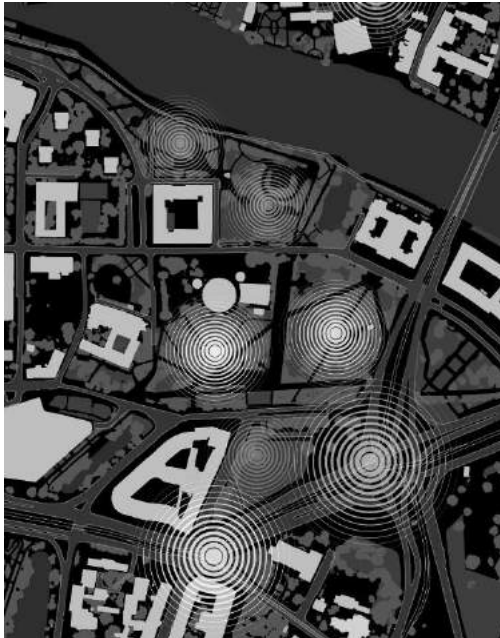
SoundCloud | Wrocław sound recordings:

<https://soundcloud.com/user-828937664-655569251>

Pejzaż miejski | Ekoakustyczna kompozycja skrzypcowa oparta na spacerze słuchowym

We współpracy z Martą Kluba | Projektantką i Muzykiem | Wrocław

Ekoakustyczna kompozycja skrzypcowa inspirowana spacerem słuchowym wzdłuż fragmentu miejskiego krajobrazu Wrocławia

Proces

- spacer dźwiękowy: identyfikacja dźwięku i szkicowanie dźwięku
- kompozycja skrzypiec oparta na scenariuszach miejscowych w miarę upływu czasu miejskiego

Scenariusze miejskie jako czas dźwięków

Od miejskiego głośnego scenariusza do spokojnego naturalnego scenariusza (rzeka)

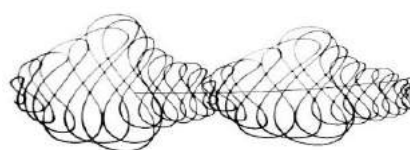
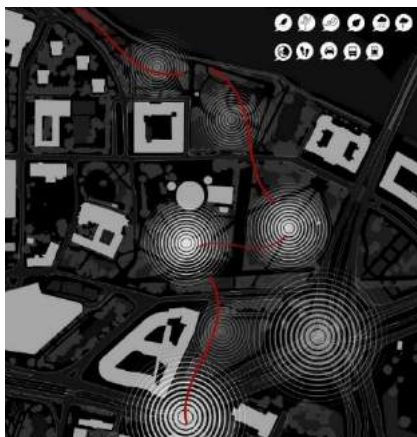
- Pierwszy time-lapse: Skrzyżowanie na ul. Tragutta
- Drugi time-lapse: Park Juliusza Słowackiego
- Trzeci time-lapse: Promenada nad Odrą

Wrocławskie scenariusze urbanistyczne | mapowanie dźwiękowe wykonane jesienią 2019 roku w porze zachodu słońca

Pejzaż miejski | Ekoakustyczna kompozycja skrzypcowa oparta na spacerze słuchowym

Pierwszy time-lapse: Skrzyżowanie ulic na Tragutta i placu Powstańców Warszawy

Sygnalizacja świetlna: jak dyrygent orkiestry, światło i dźwięk są zsynchronizowane w zaprogramowanej sekwencji, aby kierować ruchem sceny miejskiej. W cyklicznych okresach czasu, czerwone i zielone światło przeplatają się, instruując współrzedne o nabytych konotacjach, aby aktywować lub wstrzymać ruch ludzi krążących po mieście różnymi sposobami: pieszo, rowerem, motocyklem, samochodem, autobusem lub tramwajem.

Rytmiczny, cykliczny dźwięk zwiększa swoją prędkość w poszczególnych okresach czasu. Światło i dźwięk, wytwarzane przez sygnalizację świetlną, pochodzą z równoległych dźwięków miejskich wytwarzanych przez ruch. Cykliczne dźwięki: hamowanie samochodu, dźwięk silnika, dźwięk tramwaju ostrzegający o jego przejeździe po torach. Seria miejskich dźwięków, które tworzą cykliczną symfonię we fragmencie miasta.

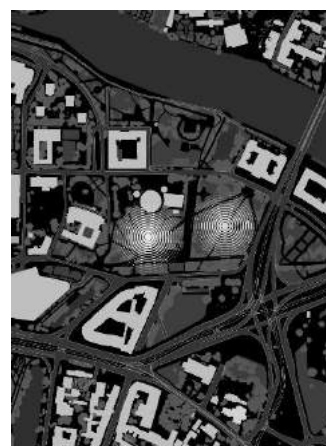
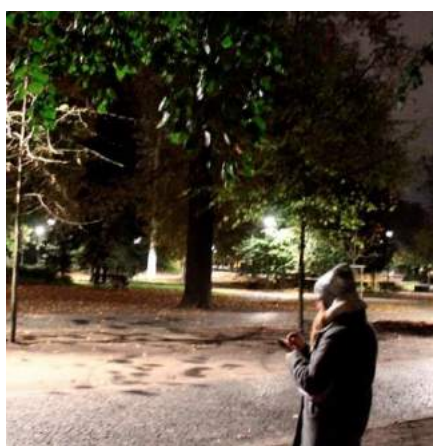
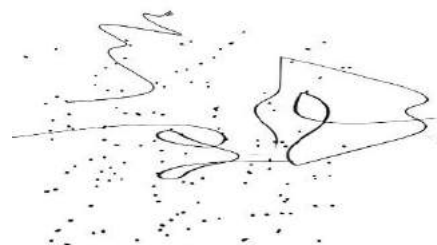

Pejzaż miejski | Ekoakustyczna kompozycja skrzypcowa oparta na spacerze słuchowym

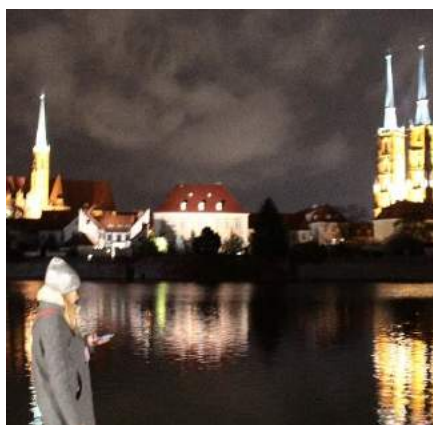
Drugi time-lapse: Park Juliusza Słowackiego

Zachód słońca i ptaki

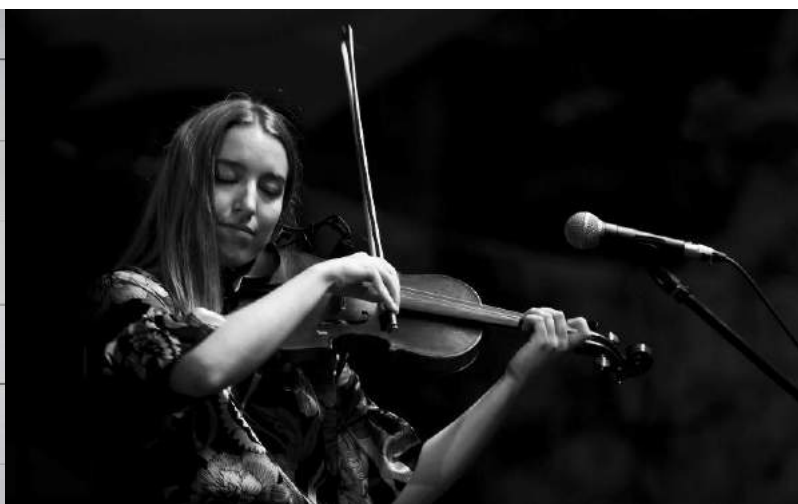
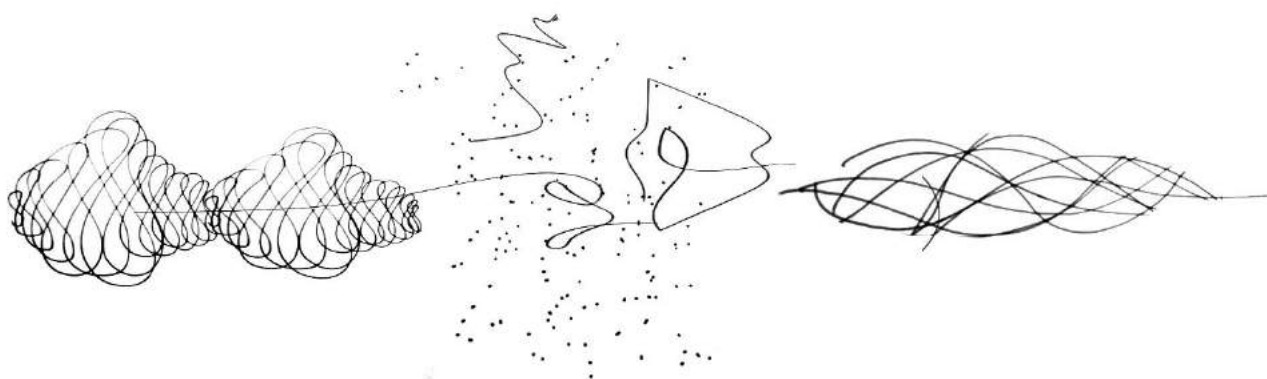

Trzeci time-lapse: Promenada nad Odrą

Ogólnomiejska otwarta przestrzeń, cisza ekologiczna

Pejzaż miejski | Ekoakustyczna kompozycja skrzypcowa oparta na spacerze słuchowym

Kompozycja skrzypcowa autorstwa muzyka Marty Kluby | zdjęcia: Rafał Bąldysz i Marta Kluba

SoundCloud | kompozycja skrzypcowa: <https://soundcloud.com/user-828937664-655569251/wroclaw-soundscape-violin-composition>

Miasto-krajobrazy

Wspólne badania dźwiękowe w kierunku grafiki zbiorowej

w ramach La Milpa Collaboratory | Wrocław

Warsztaty Collective Graphics zostały zrealizowane we współpracy z Diego Valladaresem (koordynator), Emilią Gręziak, Vinicio Libardoni, Varvarą Tokarewą, Dagmarą Świątek przy wsparciu Mutant Letterpress.

Wspólne badania dźwiękowe w kierunku grafiki zbiorowej | Nadodrze we Wrocławiu

Zdjęcia: Diego Valladares

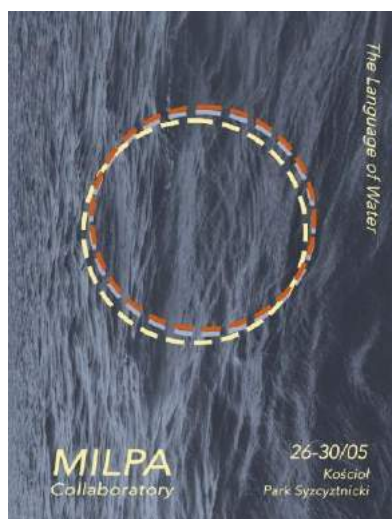
W ramach warsztatów Grafiki Kolektywnej, inicjatywy Kolektywu *Milpa*, eksplorowano rozszerzone procesy graficzne i grawerskie w oparciu o różnorodne poszukiwania artystyczno-percepcyjne, takie jak rysunek haptyczny, chodzenie po mieście i słuchanie miasta, a także tworzone kartografie dźwiękowe. Warsztaty odbyły się w *Mutant Letterpress*, typograficznej pracowni drukarskiej w historycznej dzielnicy Nadodrze we Wrocławiu. W oparciu o to miejsce powstała seria walkcapów, mapujących dźwięki przestrzenne w obrębie dzielnicy w takich miejscach jak lokalny targ *Targowisko na Ptasiej* czy *Skwer Sybiraków*.

Kolektywne badania dźwięku w kierunku kolektywnych praktyk artystycznych

Wystawa jako laboratorium do eksperymentowania | w ramach La Milpa Collaboratory

Park Szczytnicki i kaplica św. Jana Nepomucena | Wrocław

Język wody | Wystawa i działania społeczne | zdjęcia: Diego Valladares

Milpa-The Language of Water to grupa poszukiwaczy podejść na temat wody i praktyk słuchania. Badanie i zbieranie narracji związanych z wodą, takich jak problemy, utowarowienie wody oraz budowanie archiwum dźwiękowego z nagraniami terenowymi z różnych zbiorników wodnych.¹⁶¹

W maju 2021 roku grupa zorganizowała i zaprojektowała opartą na serii działań partycypacyjnych wystawę we wnętrzu zabytkowej kaplicy z XIV wieku pw. św. Jana Nepomucena w Parku Szczytnickim, jako miejscu akcji. Dawna drewniana kaplica, która została przeniesiona do parku z Opola na początku XX wieku, pełni obecnie funkcję przestrzeni społeczno-wystawienniczej otwartej dla odwiedzających park.

¹⁶¹ Milpa Collaboratory, The Language of Water, <https://makingmilpa.net/Camp-2>

Nagrania terenowe z różnych zbiorników wodnych: Ocean Spokojny, Kostaryka przez Diego Valladaresa (powyżej)
Wybrzeże Karaibskie - morze i cenotes-, Meksyk przez Ivan Juarez (na dole)

Główną osią praktyk było badanie i zbieranie narracji, związanych z wodą, oraz montaż archiwum dźwiękowego z nagraniami terenowymi różnych zbiorników wodnych z różnych obszarów geograficznych -Morza Karaibskiego i wybrzeża Pacyfiku w Kostaryce i Meksyku oraz zbiorników wodnych z Wrocławia (Polska) i Berlina (Niemcy).

Nasza interwencja polegała na wykorzystaniu wystawy jako tymczasowego laboratorium do eksperymentowania ze wspólnymi praktykami artystycznymi. Inicjatywy artystyczne obejmowały serię warsztatów i działań, takich jak mapowanie nieużywanych przestrzeni, nasłuchy środowiskowe, improwizacje dźwiękowe z wykorzystaniem miejsca jako instrumentu, wykłady performatywne wraz z utworem dźwiękowym, wykorzystującym archiwum dźwiękowe zbiorników wodnych, oraz drukowaną dokumentację, dotyczącą głównej koncepcji i procesu współpracy.

Woda i pejzaże dźwiękowe | Wrocław
Ivan Juarez i Diego Valladares

Improwizacja dźwiękowa z wykorzystaniem przestrzeni kaplicy jako instrumentu muzycznego

Diego Gutierrez Valladares, Vassilis Theodorou i Kinga Bartniak.

Wykład o ślinie i sztuce "Co ślina na język..." Agnieszki Bandury i Pawła Drabarczyka.

Zdjęcia: Diego Valladares

Przestrzeń wystawowa pokazująca dokumentację druku i proces | zdjęcia: Diego Valladares

Wystawa gościła w Centrum Rozwoju Społecznego we Wrocławiu i powstała we współpracy z Agnieszka Bandurą (filozofką, edukatorką), Pawłem Drabarczykiem (teoretykiem sztuki i edukatorem), Diego Valladaresem (artystą i badaczem), Ivanem Juarezem (artystą, architektem, badaczem), Urszulą Lisowską (filozofką i edukatorką), Sepa Sama (artystem, architektem, badaczem, edukatorem), Chiara Sgaramella (artystką, badaczką, edukatorką), Thomasem Tajo (artystą, niewidomym aktywistą), Vassilisem Theodorou (artystą dźwiękowym).

KRAJOBRAZY ZAPACHOWE

Eksploracja percepcji olfaktorycznej z dwóch przybliżeń krajobrazów zapachowych. Z jednej strony, zapach lawendy, akcja zbierania w sezonie letnim w okresie jej aromatycznego kwitnienia, a następnie tworzenie zapachu olejku eterycznego. Z drugiej strony, podejście do krajobrazu leśnego, poprzez urządzenie zapachowe, które zawiera zapachy i wspomnienia lasu: wilgotność, mgła, dzikie owoce, drewno, sosny, paprocie, mech, mokra ziemia, strumienie.

Zapach lawendy

Krajobraz rolniczy | Zbiory

Krakowiany | Dolny Śląsk

Lawenda Pachnąca | Farmscape | Krakowiany | Dolny Śląsk

Gatunki lawendy: *Lavandula angustifolia* 'Hidcote', *Lavandula x intermedia* 'Grosso'
i *Lavandula x intermedia* 'Niko' | Sezon letni

Zapach lawendy

Olejek eteryczny | Zapach kwiatowy

Zapach lawendy | Olejek eteryczny

Oddech: Zapach lasu | Urządzenie olfaktoryczne

Szklana rzeźba, zapach i mikro las

Nadleśnictwo Milicz

Jak pachnie las?

Zmysł zapachu jako sugestywny związek związany
z pamięcią, doświadczeniem i miejscem

Las | Nadleśnictwo Milicz

Krajobrazy niematerialne są szczególnie definiowane przez zapachy, dostarczając istotnych informacji o mikro i makro aspektach naszego środowiska. Szklana praca zawiera fragment lasu. Gdy ludzie zbliżają się do urządzenia, eteryczna sceneria wzmacnia doznania zapachowe. Urządzenie zapachowe proponuje zbadanie ludzkiego zmysłu węchu jako niematerialnego połączenia z leśnym krajobrazem.

Oddech: Zapach lasu | Urządzenie olfaktoryczne

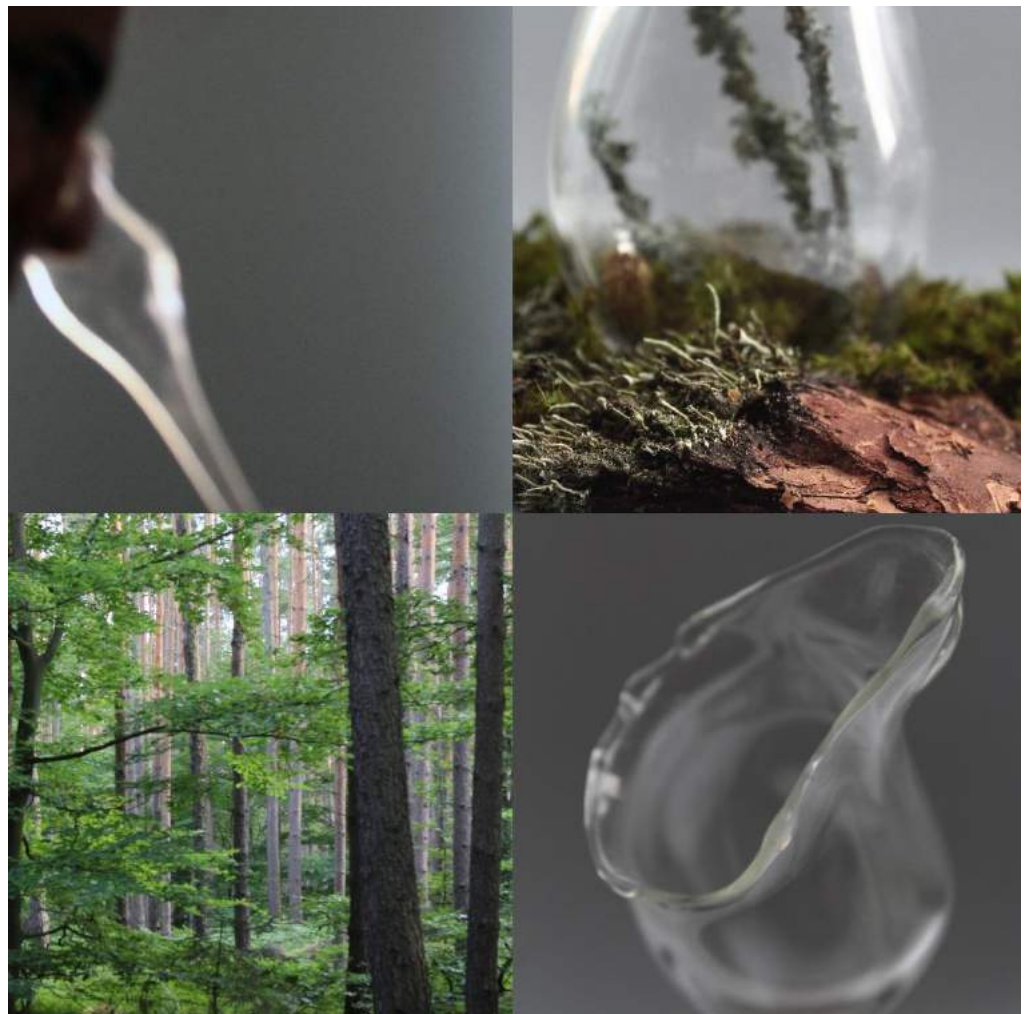
Szklana rzeźba, zapach i mikro las

Zapach lasu | Urządzenie węchowe | szklana rzeźba, zapach & mikro las

Oddech: Zapach lasu | Urządzenie olfaktoryczne

Szklana rzeźba, zapach i mikro las

Oddech: Zapach lasu | Urządzenie węchowe | szklana rzeźba, zapach & mikro las | Nadleśnictwo Milicz

Eksploracja szkła: Praca została wykonana technikami dmuchania szkła w pracowniach Wydziału Artystycznego we Wrocławiu. Miasto Wrocław, oprócz naturalnych otaczających go krajobrazów, uznawane jest również za centrum kulturalne Dolnego Śląska, odgrywające ważną rolę w historii rzemiosła szklarskiego w Polsce.

HAPTYCZNE KRAJOBRAZY

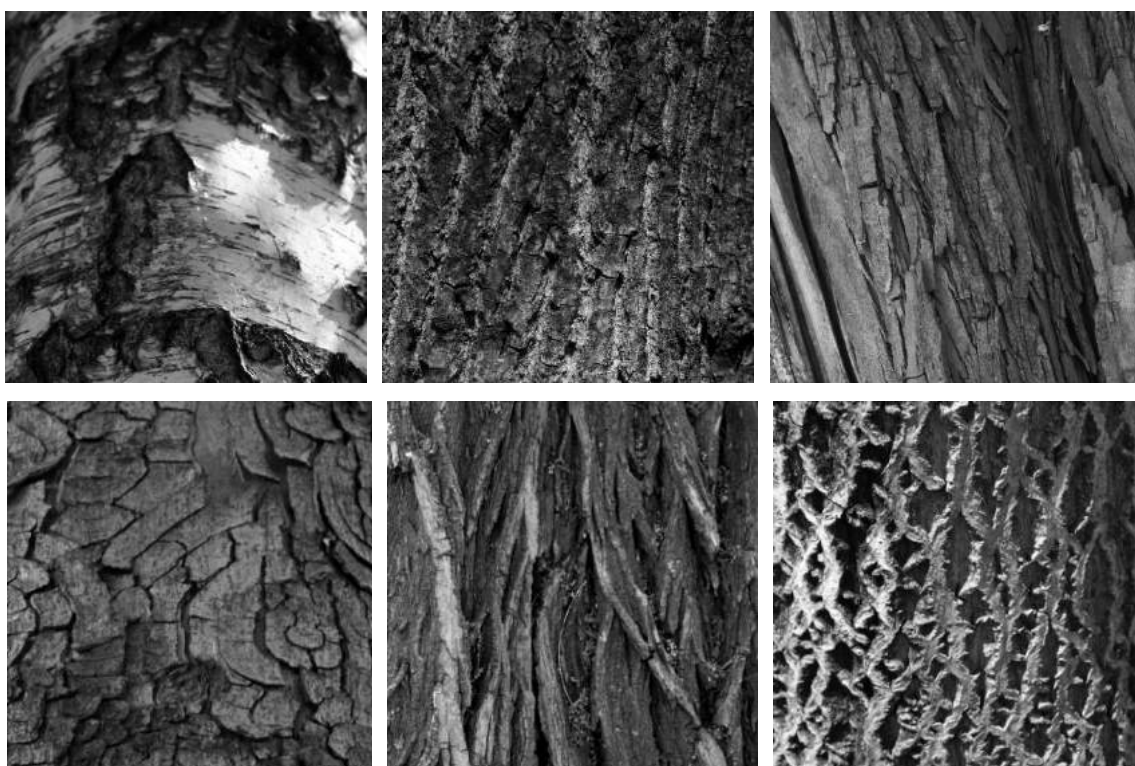
Powierzchnie, skóry, tekstury. Dotykane rękami, odczuwanie stopami. Seria działań, interwencji, wideo, rysunków, fotografii i śladów rysunkowych, które badają znaczenie postrzegania krajobrazów poprzez doświadczenia dotykowe. Powierzchnie haptyczne jako język poetycki, który przekazuje upływ czasu i starzenie się skóry spowodowane ekspozycją na środowisko. Dialog pomiędzy czasem, materią i krajobrazami jako doświadczenie odsłaniające różnorodne jakości dotykowe. Deszcz, wiatr lub światło słoneczne; temperatura i klimat; czynniki naturalne, które zapewniają wrażliwą materialność - wzory, ubytki, zanieczyszczenia.

Skóra | Powierzchnie

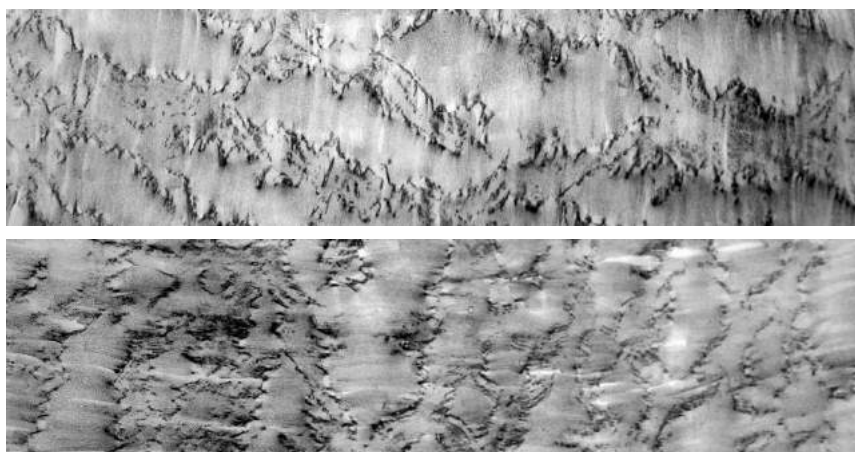
Kora drzew | Dokumentacja fotograficzna

Wrocław, Polska

Seria fotografii i rysunków występują jako teksturalne transkrypcje, w których dłonie i obserwacja badają naturalne powierzchnie, wyrażone przez różne stany - gładkie, szorstkie, miękkie, ostre, wilgotne. Powierzchnie kory wyrażają kilka przejawów czasu i otaczającego środowiska, gdzie każde pojedyncze drzewo wyraża unikalną pamięć skóry. Są to pory, szczeliny, pęknięcia. Powierzchnie, które przekazują wrażenia haptyczne. Serie rysunkowe zostały wykonane przy użyciu kilku mediów, takich jak grafit.

Kory drzew | ślady rysunkowe

Skóra | Powierzchnie

Kora drzew | Dokumentacja graficzna

Kory drzew | szkice rysunkowe

Termin kora drzewa odnosi się do tkanek znajdujących się poza kambium naczyniowym.¹⁶² Kora zewnętrzna stanowi ochronę drzewa przed światem zewnętrznym. Nieustannie odnawiana od wewnątrz, pomaga utrzymać wilgoć podczas deszczu i zapobiega utracie wilgoci przez drzewo, gdy powietrze jest suche. Izoluje przed zimnem i gorącem oraz odstrasza owady.¹⁶³

¹⁶² Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2020). Bark. Encyclopedia Britannica. [online]: <https://www.britannica.com/plant/tree/Tree-bark>. [20.05.2022]

¹⁶³ Arbor Foundation (n.d.) Anatomy of a Tree. [online]: <https://www.arborday.org/trees/ringstreenatomy.cfm> [20.05.2022]

Juniper | Krótkie wideo

Wrocław, Polska

Ivan Juarez & Kinga Bartniak

Juniper | krótkie wideo | fragment

Zbliżenie do natury poprzez doświadczenie haptyczne. Wzajemne podejście, w którym ciało ludzkie staje się częścią natury, a roślinność przyjmuje kształt ciała. Refleksja nad powierzchnią cielesną i granicami ciała (człowiek-natura). Podejście dotykowe zostało uzupełnione o narrację wizualno-dźwiękową w postaci krótkich filmów wideo.

Juniper - *Jałowiec* (rodzaj *Juniperus*), rodzaj gatunków aromatycznych wiecznie zielonych drzew lub krzewów z rodziny cyprysowatych (*Cupressaceae*), rozpowszechnionych na półkuli północnej¹⁶⁴

---

¹⁶⁴ Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2020) Juniper. Encyclopedia Britannica. [online]: <https://www.britannica.com/plant/juniper>. [18.03.2021]

Juniper | Krótkie wideo

Geumgang Nature Art Biennale | Nature Art Video Exhibition | Korea

Ivan Juarez & Kinga Bartniak

Nature Art Video Exhibition, Korea | zdjęcia powyżej i na dole po lewej stronie od Nature Art Biennale Organization
Juniper | krótki fragment wideo

Krótkie wideo Juniper było częścią wystawy -Geumgang Nature Art Biennale 2020 | Nature Art Video Exhibition-, która odbyła się w Yeonmisan Natural Art Park, Republika Korei, inicjatywa Stowarzyszenia Artystów Przyrody Yattoo.

Wspólny spacer po rosie w parku

Park Grabiszyński | Wrocław | Polska

Kinga Bartniak (koordynator), Ivan Juarez i Patrycja Mastej

Wspólny spacer po rosie w parku | Park Grabiszyński | Wrocław | Polska
Zdjęcia: Ivan Juarez i Kinga Bartniak | 17.09.2020-30.09.2020

Ścieżka łąkowa | Krajobrazy spacerowe

Naturalne przejście

Interwencja na miejscu | sezonowe przycinanie

Brzeg rzeki Odry

Efemeryczna interwencja, która wyznacza ścieżkę do chodzenia po łące. Spacer jako aktywność doświadczalna, w której ciało jest zaangażowane poprzez działanie łączące się z krajobrazem.

HAPTYCZNE KRAJOBRAZY

Druki Śladowe | Zima

Wrocław

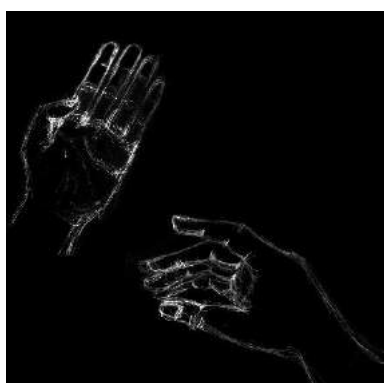

Śledzenie naturalnych odcisków | Zima

HAPTYCZNE KRAJOBRAZY

Druki Śladowe | Zima

Wrocław

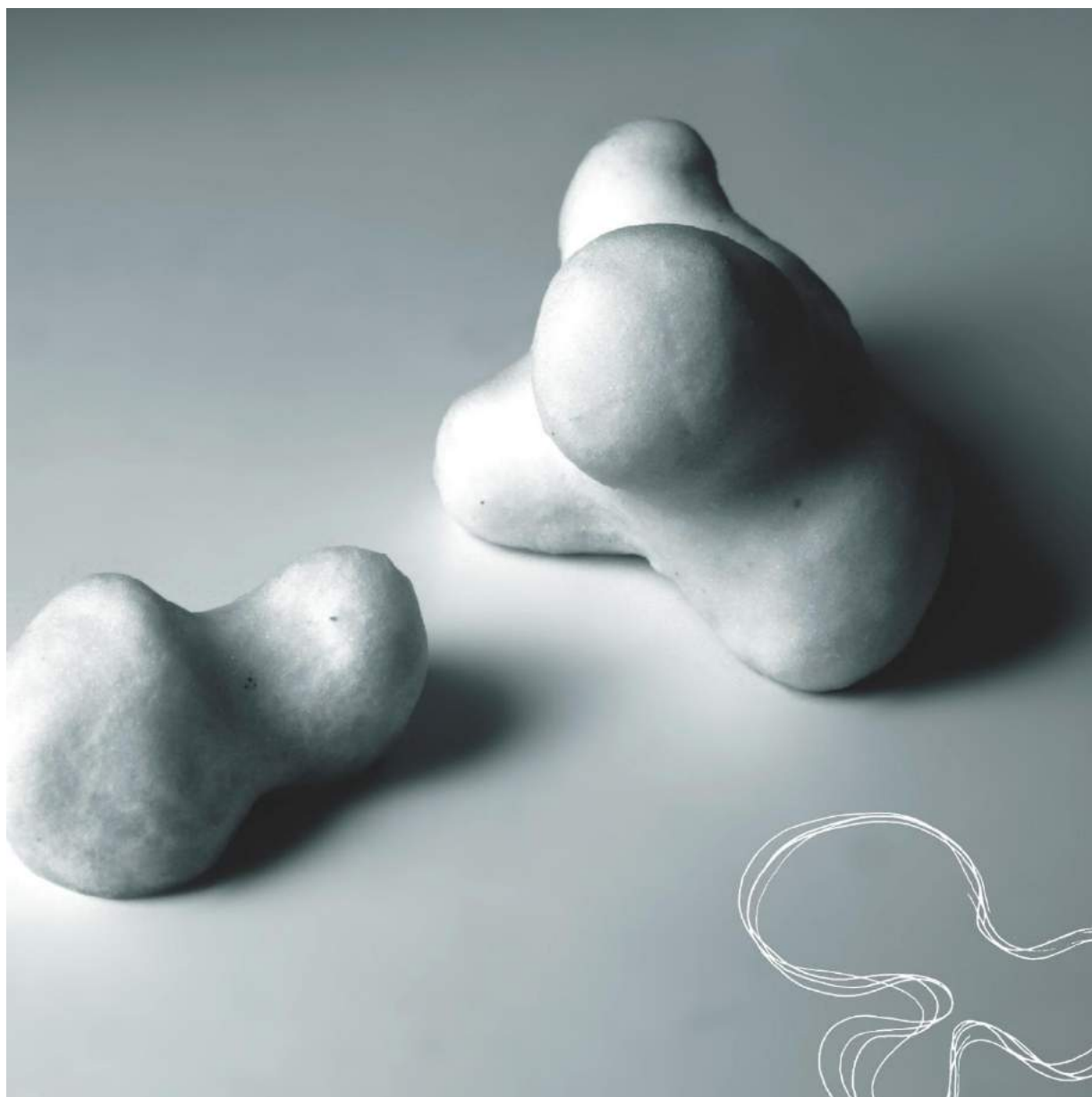
Ślady zimy | odciski ciała ludzi i zwierząt | Wrocław

HAPTYCZNE KRAJOBRAZY

Krajobrazy zimowe | Śnieg

Rzeźba efemeryczna

Wrocław

Zima | krajobrazy czasowe | efemeryczne rzeźby śnieżne

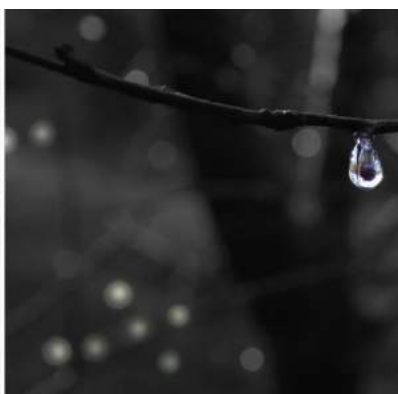
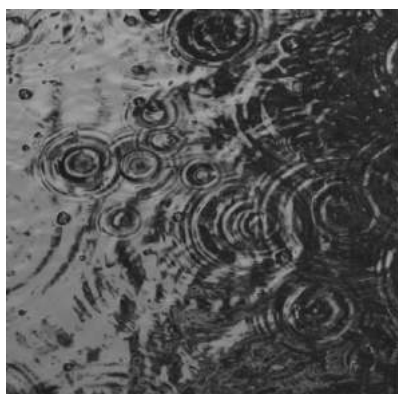
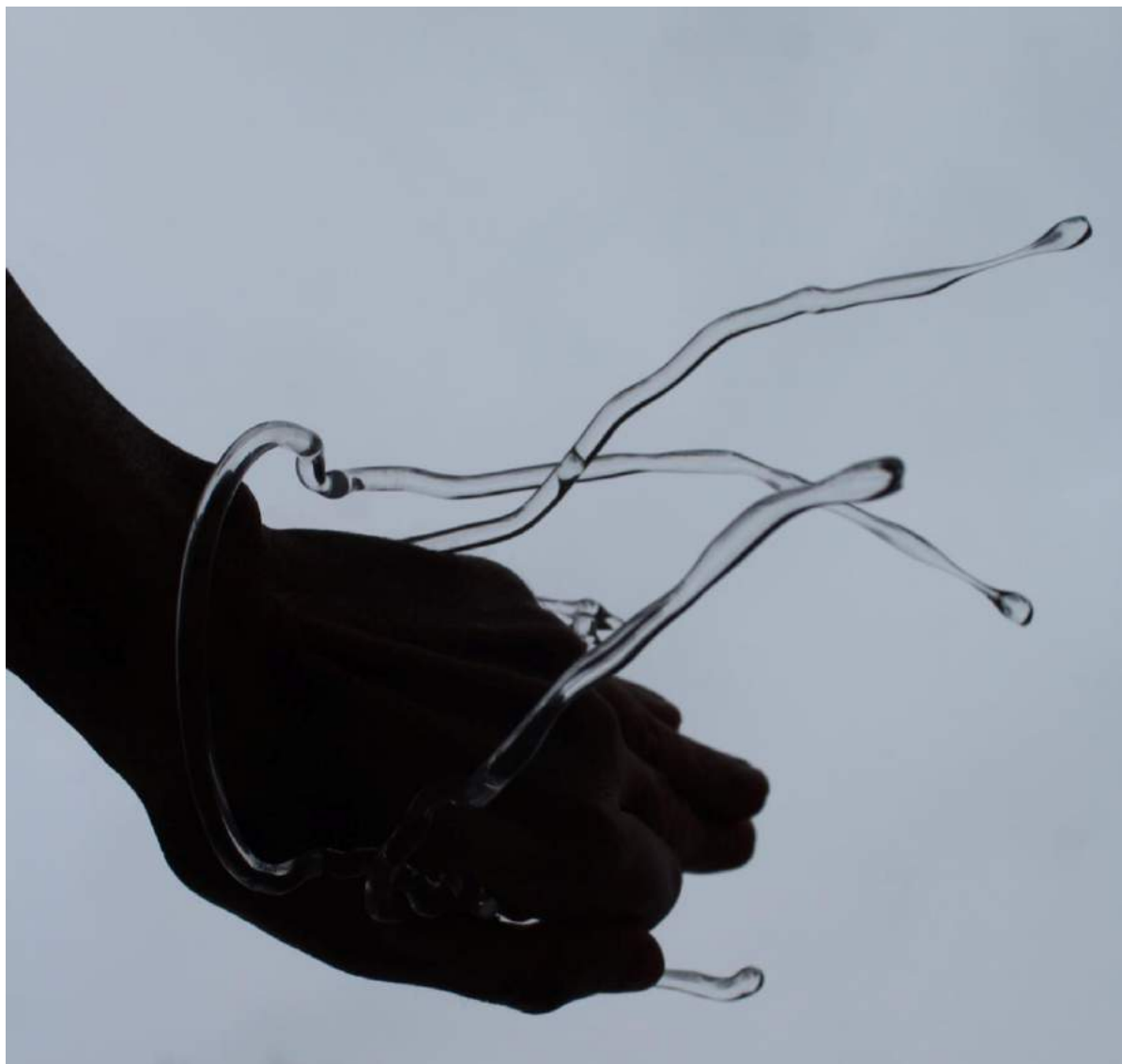

Krajobrazy czasu
rzeźba efemeryczna
Wrocław, Polska

Płyn | ciało i szkło

Krajobrazy wodne | Wrocław

Płyn | ciało i szkło | Krajobrazy wodne | Wrocław

Płyn | ciało i szkło

Krajobrazy wodne | Wrocław

Praca integruje ciało i rzeźbę, jako szklane urządzenie, które łączy się z ciałem, nabierając kształtu wody. Płynne kształty wytwarzane przez krople, które w stanie płynnym objawiają się w naturze: deszcz, rosa czy wodospady. Praca wykonana ręcznie techniką topienia szkła w pracowniach Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu.

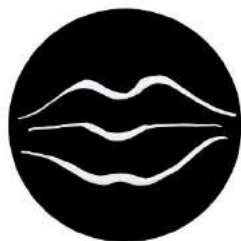
Płyn | ciało i szkło | Krajobrazy wodne | Wrocław

Rysunki haptyczne

Kolaboracyjna eksploracja dotykowo-ciałowa w kierunku grafiki zbiorowej
w ramach La Milpa Collaboratory | Wrocław

Warsztaty Collective Graphics zostały zrealizowane we współpracy z Diego Valladaresem (koordynator), Emilią Gręziak, Vinicio Libardoni, Varvarą Tokarewą, Dagmarą Swietek przy wsparciu Mutant Letterpress.

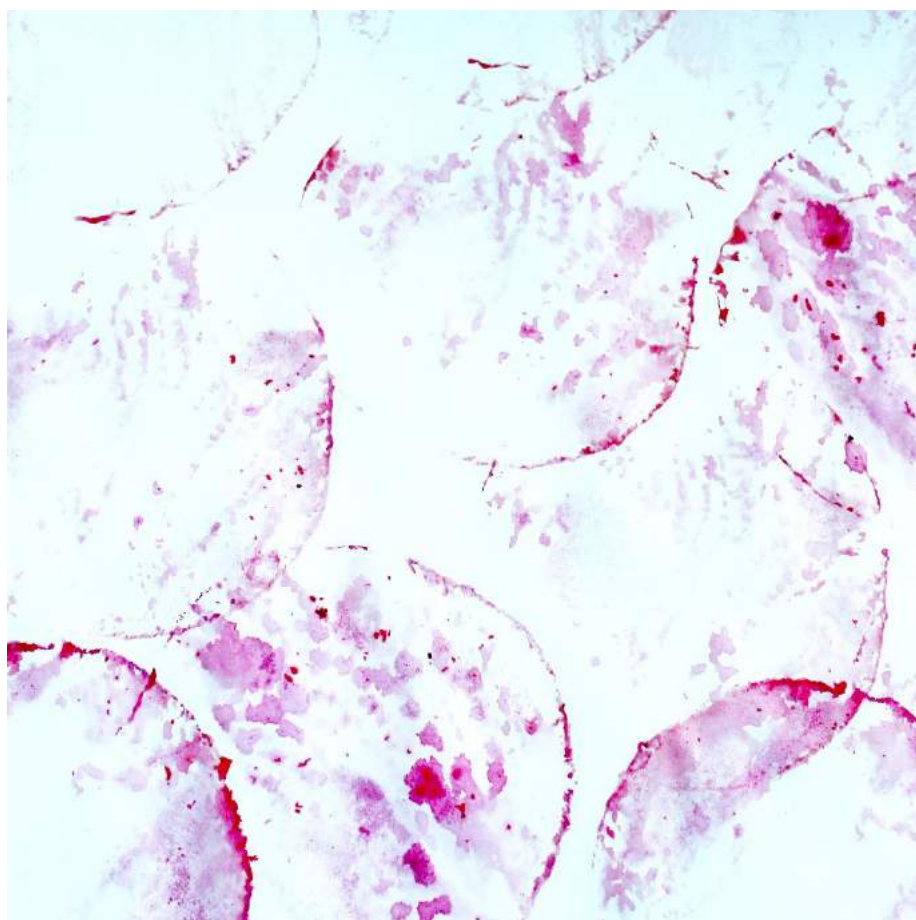
KRAJOBRAZY SMAKOWE

Interakcja pomiędzy ludźmi, jedzeniem i krajobrazami. Seria eksploracji, prac artystycznych i działań, które poszukują dialogu pomiędzy percepcją smakową a krajobrazami smakowymi. Cykle żywnościowe, lokalna gastronomia, farma-krajobraz, gastronomiczne krajobrazy. Zrozumienie lokalnego terytorium Dolnego Śląska i Wrocławia poprzez jego produkcję żywności i praktyki gastronomiczne. Badania integrują serię artystyczno-spożywczych eksploracji, kreacji smakowych i działań terenowych, takich jak mapowanie terenu, zbieranie plonów, spacer z żywnością czy gotowanie. Równolegle, badania te zostały uzupełnione o interpretację, połączenie i przeniesienie praktyki rolniczej przodków z Meksyku, La Milpa, w formie zbiorowych inicjatyw w Polsce -Milpa Collaboratory-, co podkreśla kooperacyjne formy praktyk artystycznych i kluczową rolę kuchni jako przestrzeni laboratoryjnej do badania praktyk artystycznych. Akt gotowania i dzielenia się jedzeniem jako środek do generowania procesów twórczych i wspólnych form uczenia się.

Burak

Eksploracje naturalnych pigmentów | Media malarskie

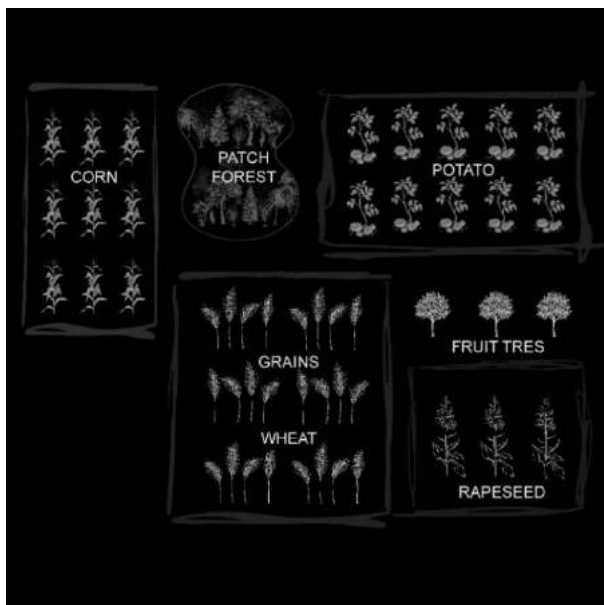

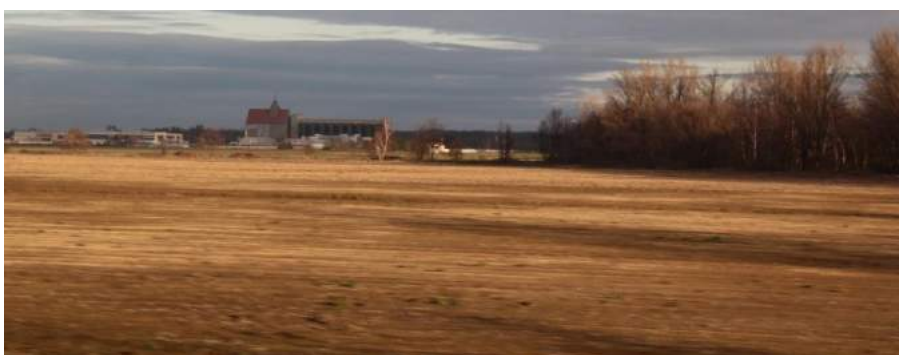
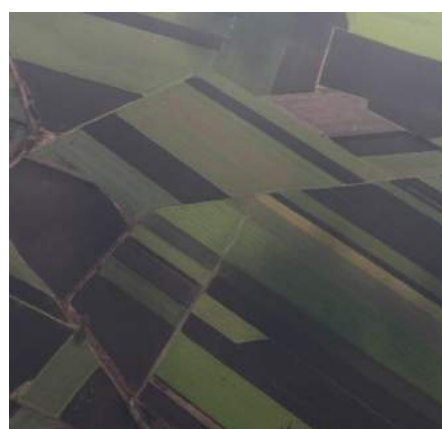
Mapowanie krajobrazów rolniczych

Dokumentacja fotograficzna | Dolny Śląsk

Jak krajobrazy produkcyjne kształtują
i określają terytorium?

Krajobrazy rolnicze | główne odmiany | diagram | Dolny Śląsk

Mapowanie krajobrazów rolniczych | płyty rolne | zdjęcia lotnicze i terenowe | Dolny Śląsk | Polska. Obszar Dolnego Śląska charakteryzuje się głównie jako żyzna kraina rozległych niskich równin i dużych zgeometryzowanych upraw, na których uprawia się różne gatunki zbóż, takie jak pszenica, proso, kukurydza i rzepak, a także rośliny strączkowe i ziemniaki.

Mapowanie krajobrazów rolniczych | Rzepak

Dokumentacja fotograficzna | Dolny Śląsk

Rzepak | Farmscapes | Dolny Śląsk | Polska

Rzepak (*Brassica napus*), roślina z rodziny gorczycowatych uprawiana dla swoich nasion. Uzyskuje się z niej olej rzepakowy lub canola ¹⁶⁵ jako rafinowany jadalny olej roślinny.¹⁶⁶ Uprawa roślin oleistych odgrywa ważną rolę w polskim rolnictwie, co najbardziej widoczne jest w krajobrazie w sezonie wiosennym i jesiennym, kiedy pola pokryte są wzorami ziemi, tworzonymi przez dywany żółtych kwiatów.

¹⁶⁵ Britannica Encyclopaedia. (2021). Rapeseed. Encyclopedia Britannica. [online]: <https://www.britannica.com/plant/rapeseed-plant>. [03.07.2022].

¹⁶⁶ Jahreis, U. & Schäfer, U. (2011) Rapeseed (*Brassica napus*) Oil and its Benefits for Human Health, Chapter 114. [online]: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780123756886101148>

Mapowanie krajobrazów rolniczych | Upraw pszenicy

Dokumentacja fotograficzna | Dolny Śląsk

Odmiany pszenicy | Krajobrazy rolne | Dolny Śląsk | Polska

Mapowanie krajobrazów rolniczych | Ziemniak

Dokumentacja fotograficzna | Dolny Śląsk

Kartofla

Czy czujesz to? Pogańskie lata pachnące ogniskiem,
tłące się drewno jałowca trzaskające iskrami,
Wełniany dym dryfujący z wiatrem,
I surowe ziemniaki wijące się od gorąca.

...I nigdy żaden ziemniak podany na stół
Był tak kuszący jak ten o zapachu spalenizny, zwęglony,
Żarłocznie wzięty za pomocą kija do zaciskania
Z szarej, gorącej mąki leśnego popiołu.

Podrzucaj go z ręki do ręki! Dmuchajcie na nią! Uważaj! Jest gorąca!
Jego duszona skórka parzy cię przy obieraniu!
Wrzuć go do soli z kartki papieru! Włóż go do swoich dmuchanych ust i pożeraj!
Niech się rozpułynie na twoim skaczącym języku!....

Adam Mickiewicz, 1821 r.

Ziemniak (*Solanum tuberosum*) uprawiany dla swoich jadalnych bulw.¹⁶⁷ Podstawowa żywność w kulturze kulinarnej Polski, stosowana w wielu polskich potrawach i szeroko wykorzystywana ze względu na swoją uniwersalność, koszt i wartość odżywczą. Udomowiona bulwa pochodząca z cywilizacji Inków, Andów peruwiańsko-boliwijskich, a od momentu przybycia do Europy, głównie od XVIII wieku, zajęła istotne miejsce. Eksploracja kielków. Seria została wykonana w czasie trwania pandemii, oddając hołd temu korzeniowi i upływowi czasu w przyrodzie.

¹⁶⁷ Britannica Encyclopaedia (2022). Potato. Encyclopedia Britannica. [online]: www.britannica.com/plant/potato. [03.15.2022]

Mapowanie krajobrazów rolniczych

Ekologiczne, bioróżnorodne i małe gospodarstwa rolne

Dokumentacja fotograficzna | Dolny Śląsk

Gospodarstwa rolne | Dolny Śląsk | Polska

Krajobrazy spacerowe | Spacery z jedzeniem

Wspólna identyfikacja, zbieranie, kolekcjonowanie i piknik

Grabiszyński Park | Wrocław

Kinga Bartniak, Ivan Juarez i Patrycja Mastej

Krajobrazy spacerowe | Spacery z jedzeniem | Grabiszyński Park | Wrocław

Krajobrazy spacerowe | Spacerzy z jedzeniem

Dziki maliny (Malina Właściwa) | Rozpoznawanie, zbieranie i kolekcjonowanie

Rezerwat przyrody Stawy Milickie | Dolny Śląsk

Krajobrazy spacerowe | Spacerzy z jedzeniem | Rezerwat przyrody Stawy Milickie | Dolny Śląsk

Krajobrazy spacerowe | Spacery z jedzeniem

Lipa (Tilia) | Delikatny kwiat i liść lipy & Herbata

Park Wschodni, Wrocław & Świdnicki Ogród Historyczny | Sezon letni

W języku polskim, podobnie jak w innych językach słowiańskich, miesiąc **lipiec** nosi nazwę lipy (lipa) jako miesiąc, w którym w polskim klimacie kwitły te święte drzewa.¹⁶⁸

Lipy należały do najświętszych drzew w tradycji słowiańskiej. W Polsce, w dawnych czasach wierzono, że lipa ma symboliczne właściwości ochronne.¹⁶⁹ Herbata lipowa jest herbatą ziołową, sporządzona z liści i kwiatów drzew z rodzaju *Tilia*, pochodzących z Europy. Ich kwiaty są również ważnym źródłem nektaru dla pszczoł.

¹⁶⁸ Lamus Dworski (2017). Linden Tree: Trees in the Polish (Slavic). [online]: lamusdworski.wordpress.com. [12.05.2022]

¹⁶⁹ Lamus Dworski. Op.cit.

Zbieranie | Truskawki

Oleśnica | Dolny Śląsk | Sezon letni

Działanie żniwne opracowane w gospodarstwie Truskawki od Karola, Oleśnica

Zbieranie | Drzewa wiśniowe

Krakowiany | Dolny Śląsk | Sezon letni

Akcja zbierania plonów opracowana w gospodarstwie ekologicznym Krakowiany

Czereśnie i dżem jagodowy
Tworzenie smaków i szklane rzeźby
Produkty z akcji zbierania plonów

Wiśnie i dżem jagodowy | Kreacja smaku i kosz Szklana rzeźba

Owoce i warzywa sezonowe

Dokumentacja fotograficzna

Wiosna i lato | Targowisko Miejskie Hala Targowa | Wrocław

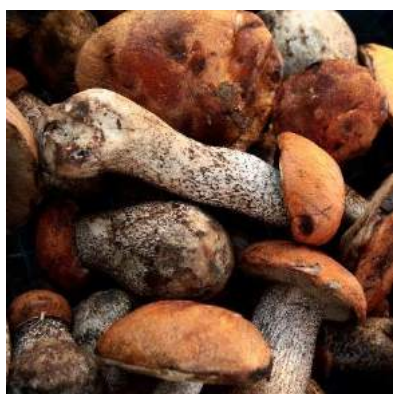

Owoce i warzywa sezonowe

Dokumentacja fotograficzna

Jesień | Targowisko Miejskie Hala Targowa | Wrocław

KRAJOBRAZY SMAKU
MILPA COLLABORATORY
Meksyk-Polska

MILPA COLLABORATORY

Od Meksyku do Polski

Środowiska współpracy w kierunku praktyk artystycznych i edukacyjnych

Od Meksyku do Polski | Milpa Collaboratory jako metafora i model dla wspólnych form praktyki artystycznej/badań i tworzenia środowisk edukacyjnych

La Milpa to pochodzący z Meksyku system rolniczy, oparty na współpracy, różnorodności i interakcji pomiędzy różnymi gatunkami roślin i grupami społecznymi. La Milpa składa się z niewielkiej działki z mieszanymi uprawami, gdzie różne rośliny - między innymi kukurydza, fasola, kabaczek i chile - rosną razem, dzieląc wspólną przestrzeń biologiczną. Działka ta tworzy wiele form współpracy między sobą, opartych na wzajemnych cechach szczególnych. W ten sposób Milpa utrzymuje stałe nawożenie gleby przez cały cykl. Otwarty bio system, który pielęgnuje to, co nieoczekiwane, ułatwiając nowe skojarzenia. Jeden element łączy się z innymi i ku nim.

LUDZIE KUKURYDZY | La Milpa

Ona | On

Meksyk

Rzeźby wykonane z ciasta kukurydzianego-nixtamal & fotografie upraw Milpa w Meksyku

Seria efemerycznych rzeźb wykonanych z ciasta kukurydziano-nixtamalskiego, które honorują biologiczne i społeczne skojarzenia, wyłaniające się z La Milpa. Seria ta dokumentuje również, poprzez fotografię, działki Milpa w rejonie Majów w Meksyku.

LUDZIE KUKURYDZY | La Milpa**Ona | On****Meksyk**

Rzeźby oddają hołd symbolowi kukurydzy w świętej księdze - Popol Vuh-, najbardziej znaczącym przykładzie literatury Majów, która opisuje historię stworzenia: *Xmucane ukształtował z kukurydzy ludzkie ciała, co wiąże ludzkie życie z bogami.*

MILPA COLLABORATORY | Kolektyw

Od Meksyku do Polski

Środowiska współpracy w kierunku praktyk artystycznych i edukacyjnych

W celu stworzenia multidyscyplinarnej praktyki badawczej poprzez sieć artystów, twórców, mediatorów, studentów i różnorodnych współpracowników o wspólnych zainteresowaniach, utworzyliśmy *Milpa Collaboratory*, z którego powstają różne inicjatywy artystyczne. Inicjatywy te inspirowane rolniczym konceptem -La Milpa-, badające formy współpracy, sposoby zamieszkiwania przestrzeni i tworzenia środowisk edukacyjnych dla różnorodności i

niehegemonicznych sposobów myślenia.

Milpa Skalowana makieta Milpa wykonana z trzech gatunków nasion i liści kukurydzy & zdjęcia upraw Milpa w Meksyku

MILPA COLLABORATORY | Kolektyw

Środowiska współpracy w kierunku praktyk artystycznych i edukacyjnych

Oświadczenie kuratorskie | Diego Valladares i Ivan Juarez

MILPA COLLABORATORY (KOLABORATORIUM MILPA) jest próbą różnorodności i plastyczności. Zajmujemy się badaniem form wyobraźni, ekologią opieki, alternatywnymi środowiskami edukacyjnymi, przestrzeniami i praktykami, które sprzyjają temu, co nieprzewidywalne, myśleniem i tworzeniem z innymi, badaniem niehegemonicznych form wiedzy, tworzeniem miejsca i różnych czasów, badaniem tego, co wspólne i pojęciami dobrostanu, między innymi.

Milpa Collaboratory to nomadyczna i translokalna sieć artystów, myślicieli, twórców, uczących się i wielu innych, dążących do wspólnych praktyk artystycznych, badań i mikropolityki. Jesteśmy zainspirowani metaforą systemu rolniczego La Milpa, który oznacza zrównoważony rozwój i bioróżnorodność, zapewniając żywność i wielokrotne zbiory w ciągu roku bez degradacji gleby, w przeciwieństwie do wydobywczych i kapitalistycznych form monokultury.

Interesuje nas badanie różnorodności poprzez ekologie opieki, radykalne środowiska edukacyjne, przestrzenie i praktyki, które sprzyjają myśleniu i tworzeniu z innymi, eksplorując niehegemoniczne formy wiedzy i tworzenia miejsca.

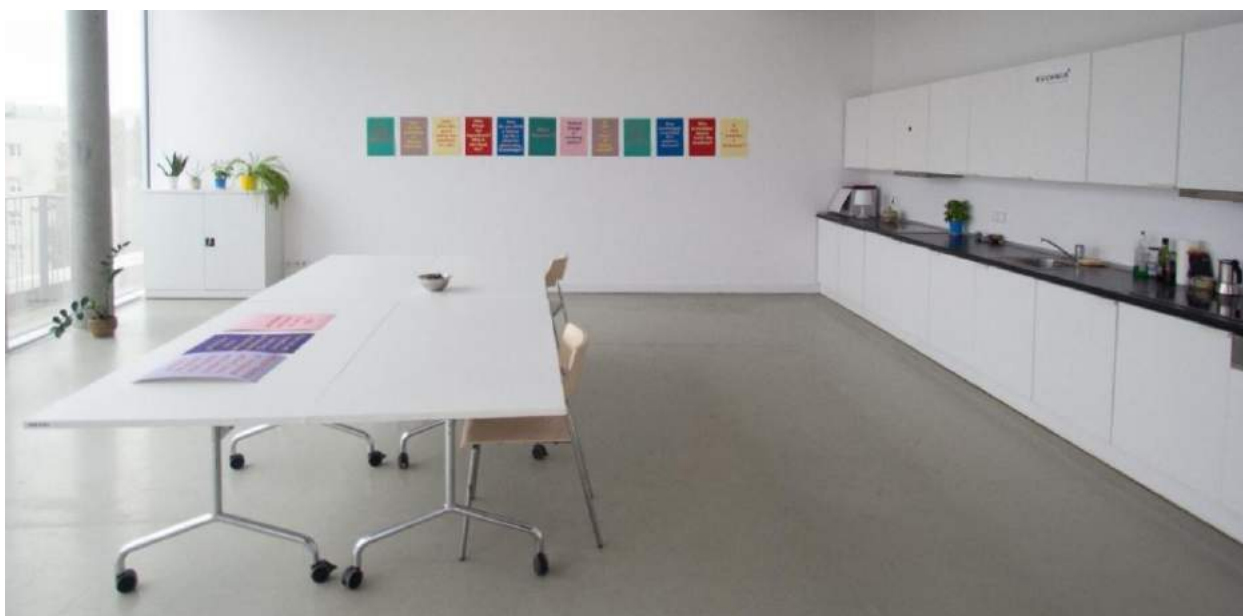
KUCHNIA

Milpa Collaboratory

Kuchnia jako Art-Lab w Akademii Sztuki i Projektowania we Wrocławiu

Partycypacyjne inicjatywy żywieniowe w kierunku współpracy artystycznej i procesu uczenia się | Seria wspólnych praktyk artystyczno-żywieniowych

- *Jak praktyki artystyczno-designerskie stwarzają możliwości dla środowisk edukacyjnych?*
- *W jaki sposób praktyki artystyczne mogą ułatwić pedagogiczne podejście do kwestii środowiskowych?*
- *Jak inicjatywa artystyczna i społeczno-środowiskowa poprawia teksturę lub tożsamość społeczności?*
- *Jak grupy społeczne mogą określić, co stworzyć jako wspólne dzieło artystyczno-projektowe?*
- *Jak strategie twórcze mogą kształtować uczestnictwo społeczności?*

Kuchnia jako Laboratorium Kolaboracyjne Milpa w Akademii Sztuki i Projektowania we Wrocławiu | Lato 2021

Kuchnia, jako laboratorium kolaboracyjne Milpy, zaistniała w Akademii Sztuki i Projektowania we Wrocławiu. Kuchnia-Lab skupia się na wspólnym tworzeniu środowiska uczenia się z przestrzeni kuchennej jako miejsca obejmowania, dzielenia się, wzajemności, odkrywania form współpracy z różnymi społecznościami i formami poznania. Zaczynamy od zastanowienia się, jak otworzyć akademię poprzez zaproszenie/dzielenie się kuchnią z różnymi odbiorcami, którzy są niewidoczni, nieobecni lub nawet wykluczeni z akademii.

KUCHNIA

Milpa Collaboratory

Kuchnia jako Art-Lab

Partycypacyjne inicjatywy żywieniowe w kierunku współpracy artystycznej i procesu uczenia się | Seria wspólnych praktyk artystyczno-żywieniowych

Jak kuchnia może stać się laboratorium badawczym i środowiskiem uczenia się?

Jak możemy na nowo wyobrazić sobie przestrzeń edukacyjną z przestrzeni wspólnego gotowania?

Jakie formy współpracy, tworzenia i uczenia się są możliwe w przestrzeni dzielenia się gotowaniem?

Seria plakatów umieszczonych w Kuchni i w różnych przestrzeniach Akademii Sztuki i Projektowania we Wrocławiu

KUCHNIA

Milpa Collaboratory

Kuchnia jako Art-Lab

Partycypacyjne inicjatywy żywieniowe w kierunku współpracy artystycznej i procesu uczenia się | Seria wspólnych praktyk artystyczno-żywieniowych

Terminy: Od 10 lipca 2021 r. do 10 października 2021 r.

Miejsce: Przestrzeń kuchenna w Akademii Sztuki i Projektowania, Wrocław, Polska

Warsztat 1: Opowiadanie i twórcze pisanie dla migrantów

Prowadzony przez Volha Martynenka

Warsztat 2: Kompostowanie w kierunku (bardziej) wspólnych praktyk

Gerardo Gomez Tonda 22-24.09.2021

Warsztat | Wykład 3#01: Słuchanie i smakowanie inności w polityce

Urszula Lisowska 30.09.2021

Warsztat | Wykład 3#02: Prehistoryczne fundamenty globalnej kultury wizualnej

Tomasz Tajo 30.09.2021

Warsztat 4: Oddech + Improwizacje dźwiękowe

Vassilis Theodorou 07-08.10.2021

Warsztat 5: Art and Mycelium. Warsztaty

Yuri Selivanov & Valentina biolab 26-30.11.2021

Sieć współpracowników

Agnieszka Bandura: Profesor w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Wrocławskiego oraz starszy wykładowca w Akademii Sztuk Pięknych im. E. Gepperta we Wrocławiu.

Paweł Drabarczyk: Historyk sztuki i profesor akademicki.

Diego Gutierrez Valladares: Interdyscyplinarny artysta, badacz pracujący.

Ivan Juarez: Architekt, architekt krajobrazu, praktykujący artysta i edukator.

Urszula Lisowska: Doktor filozofii i pracownik wydziału w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Volha Martynenka: Dziennikarka, fotografka i artystka medialna.

Sepa Sama: Artysta, architekt, badacz i edukator.

Thomas Tajo: Ślepy myśliciel, badacz, artysta integracyjny, aktywista integracyjny i edukator.

Vassilis Theodorou: Analityk badawczy, artysta dźwięku i trener ruchu.

KUCHNIA

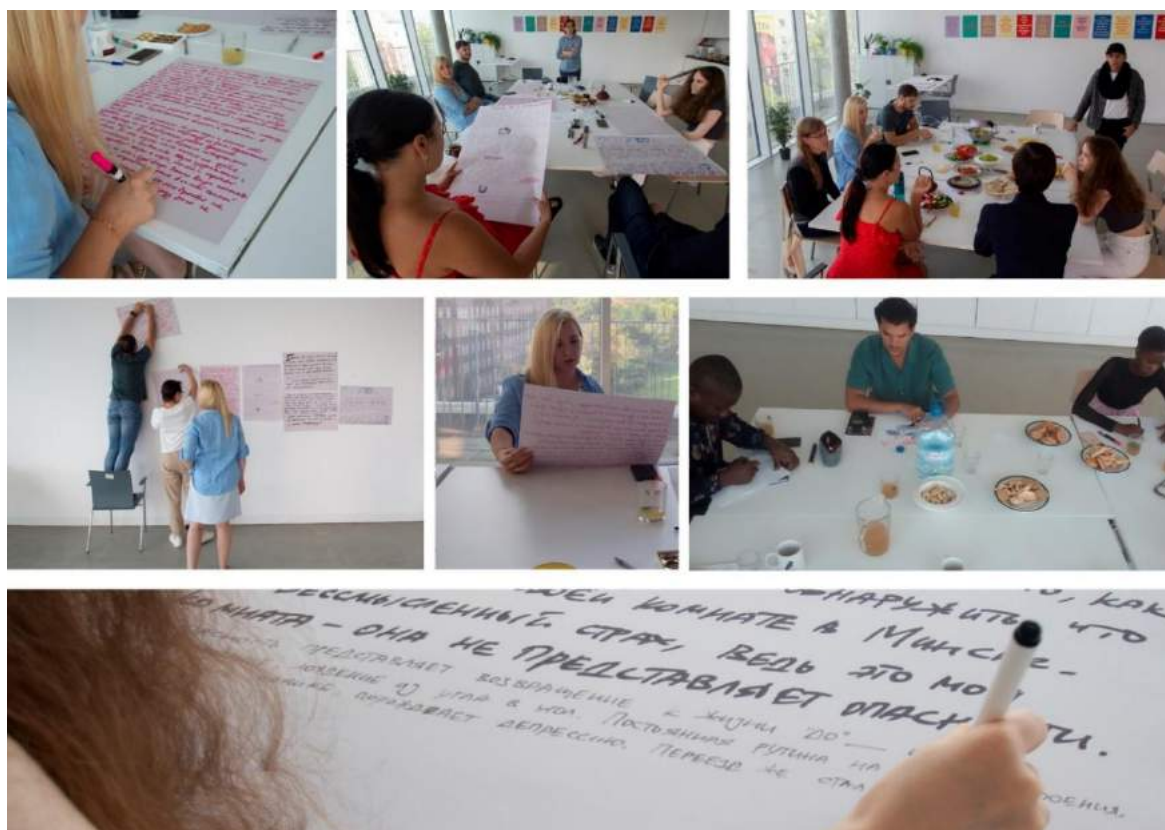
Milpa Collaboratory | Art-Lab

Opowiadanie i twórcze pisanie dla migrantów | Warsztat

Prowadzenie: Volha Martynenka

Mając na celu otwarcie akademii i zgromadzenie różnych głosów, społeczności i odbiorców, aby dzielić się przestrzenią, zasobami i formami poznania, Milpa Collaboratory wystosowała otwarty apel, w którym zaprasza migrantów, mieszkających we Wrocławiu. Celem jest dzielenie się przestrzenią, zasobami i wspólną pracą, a także próba rozwiązywania trudności i problemów, związanych z długim okresem oczekiwania na wizy/pozwolenia na pobyt w mieście Wrocław.

W odpowiedzi na otwarte zaproszenie, białoruska artystka Volha Martynenka ułatwiła i współorganizowała z Milpa Collaboratory warsztaty opowiadania i kreatywnego pisania dla migrantów w mieście Wrocław. Warsztat, którego celem jest stworzenie bezpiecznego domu do dzielenia się i gromadzenia opowieści o migracji w mieście, rozpoczęcie trwającego kolektywnego procesu dzielenia się nieoficjalnymi narracjami w mieście.

Kuchnia | warsztaty artystyczne & gotowanie | seria warsztatów: Storytelling & Creative Writing for Migrants w ramach Milpa Collaboratory | zdjęcia: Diego Valladares i Ivan Juarez

KUCHNIA

Milpa Collaboratory | Art-Lab

Opowiadanie i twórcze pisanie dla migrantów | Warsztat

Prowadzenie: Volha Martynenka

Kuchnia | warsztaty artystyczne & gotowanie | seria warsztatów: Opowiadanie i twórcze pisanie dla migrantów w ramach Milpa Collaboratory | zdjęcia: Diego Valladares i Ivan Juarez

KUCHNIA

Milpa Collaboratory | Art-Lab

Kompostowanie w kierunku praktyk współpracy

Ćwiczenia w haftowaniu i rozmowach

Prowadzący: Gerardo Gomez Tonda

Kompostowanie jest praktyką odnawiania gleby. Jako praktyka artystyczna kompostowanie działa i myśli poprzez formy przynależności. Odbywa się w formie ekospołecznych kolaboracji badających związek z ziemią i spotkanie wielu gatunków.

Kuchnia | warsztaty artystyczne i kulinarne | seria warsztatów: Kompostowanie w kierunku praktyk współpracy w ramach Milpa Collaboratory | zdjęcia: Diego Valladares, Gerardo Gomez Tonda i Ivan Juarez

KUCHNIA

Milpa Collaboratory | Art-Lab

Słuchanie i smakowanie inności w polityce | Wykład

Urszula Lisowska

Prehistoryczne fundamenty globalnej kultury wizualnej | Wykład

Thomas Tajó

Kuchnia | Wykłady i gotowanie | zdjęcia: Diego Valladares i Ivan Juarez

KUCHNIA

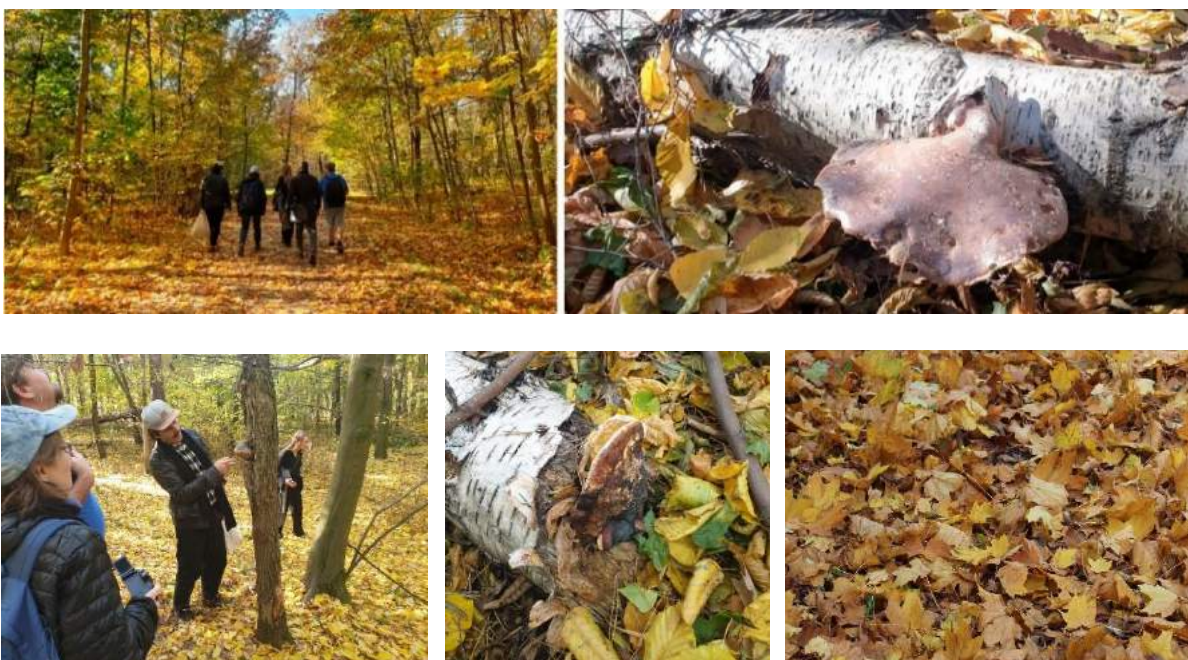
Milpa Collaboratory | Art-Lab

Sztuka i grzybnia | Warsztaty

Prowadzone przez Yuri Selivanov & Valentina Biolab

Celem warsztatów jest zachęcenie do współpracy poprzez oferowanie praktycznej i teoretycznej wiedzy, skupiającej się na roli grzybów w ekosystemach i jej zastosowaniach w praktykach artystycznych. Podczas 5-dniowego wydarzenia uczestnicy poznają naturalne środowisko grzybów oraz sposoby hodowli grzybni, aby odkryć możliwości biomateriałów i ich zastosowania w pracach rzeźbiarskich na małą skalę. Efektem będzie seria rzeźb i rysunków zbiorowych.

Kuchnia | Sztuka i grzybnia | Warsztaty | Milpa Collaboratory| zdjęcia: Diego Valladares i Ivan Juarez

Prowadzone przez Yuri Selivanov & Valentina Biolab

Zdjęcia: Ivan Juarez

KUCHNIA

Milpa Collaboratory | Art-Lab

Sztuka i grzybnia | Warsztaty

Prowadzone przez Yuri Selivanov & Valentina Biolab

Gotowanie & rysunki zbiorowe z grzybni naturalny tusz i pigment | zdjęcia: Ivan Juarez

ROZSZERZONE OBSZARY GEOGRAFICZNE

DZIEŁA SZTUKI IN-SITU

MIASTO OWADÓW | LINZ, AUSTRIA

OGRÓD ZMYŚLÓW | SYCYLIA, WŁOCHY

SITE-INTERWENCJE | WYBRZEŻE PACYFIKU, MEKSYK

ROZDZIAŁ 6

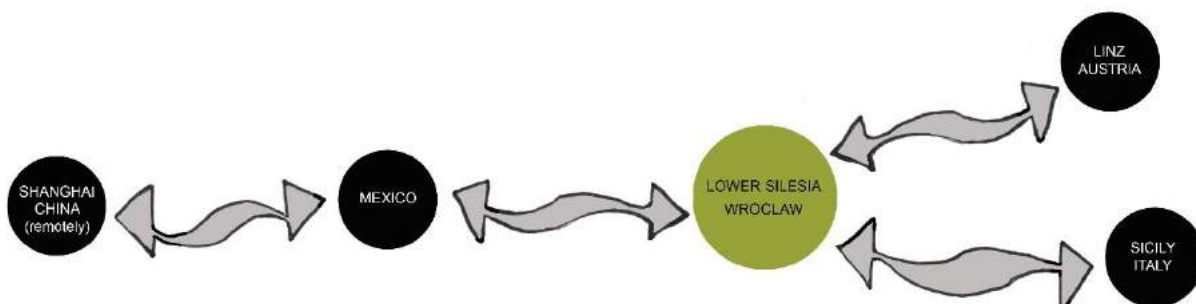
ROZSZERZONE OBSZARY GEOGRAFICZNE

DZIEŁA SZTUKI IN-SITU

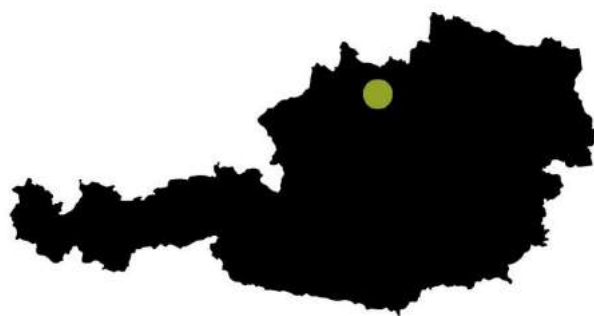
MIASTO OWADÓW | LINZ, AUSTRIA

OGRÓD ZMYŚLÓW | SYCYLIA, WŁOCHY

SITE-INTERWENCJE | WYBRZEŻE PACYFIKU, MEKSYK

Konceptualne i terytorialne ramy badań oferują możliwość rozszerzenia na inne geografie. W celu zbadania i wdrożenia kwestii poruszonych w badaniu, proponuje ustanowienie mostów do innych szerokości geograficznych poprzez rozwój trzech specyficznych doświadczeń w miejscu. Doświadczenia, które są odpowiedzią na współpracę i uczestnictwo z instytucjami i organizacjami kulturalnymi jako platformami do rozwoju projektów. Pierwszym z nich jest Insect City, publiczna rzeźba w mieście Linz w Austrii, która odzwierciedla różnorodność biologiczną w siedliskach miejskich i opiera się na wiedzy naukowej i biologicznej. Dzieło sztuki powstało przy wsparciu Architecture Forum Upper Austria z doradztwem Biologiezentrum. Drugie doświadczenie, Ogród sensoryczny na Sycylii we Włoszech, praca wykonana w ramach Biennale Ogrodu Śródziemnomorskiego, zrealizowana przy wsparciu Fondazione Radicepura i jej botanicznego parku-szkółki, w którym interaktywny ogród jest pomyślany i postrzegany poprzez pięć zmysłów. Praca, materializująca kluczowe koncepcje, poruszone w tych badaniach. Badania zostały również rozszerzone na kontekst Meksyku, a konkretnie na jego wybrzeże Pacyfiku, gdzie krajobraz przybrzeżny jest badany poprzez serię interwencji site-specific, które integrują bioróżnorodność, architekturę i ekologię. Seria została opracowana w ramach Flaneur in The Insular Cities: Island Ecology, internetowej rezydencji z siedzibą w Szanghaju, która eksploruje temat ekologii oceanu jako punkt wyjścia dla eksperymentów artystycznych.

MIASTO INSEKTÓW

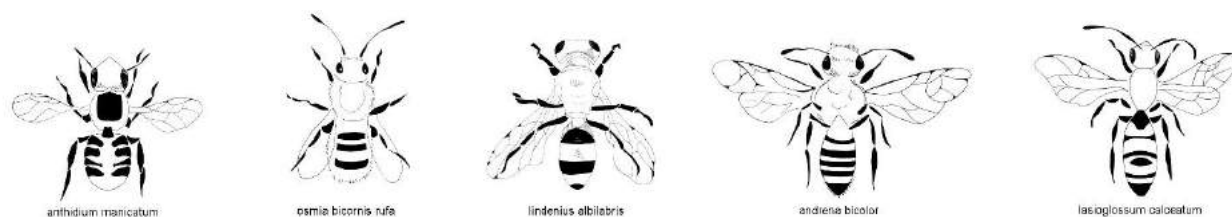
LINZ | AUSTRIA

ROZSZERZONE OBSZARY GEOGRAFICZNE

DZIEŁA SZTUKI IN-SITU

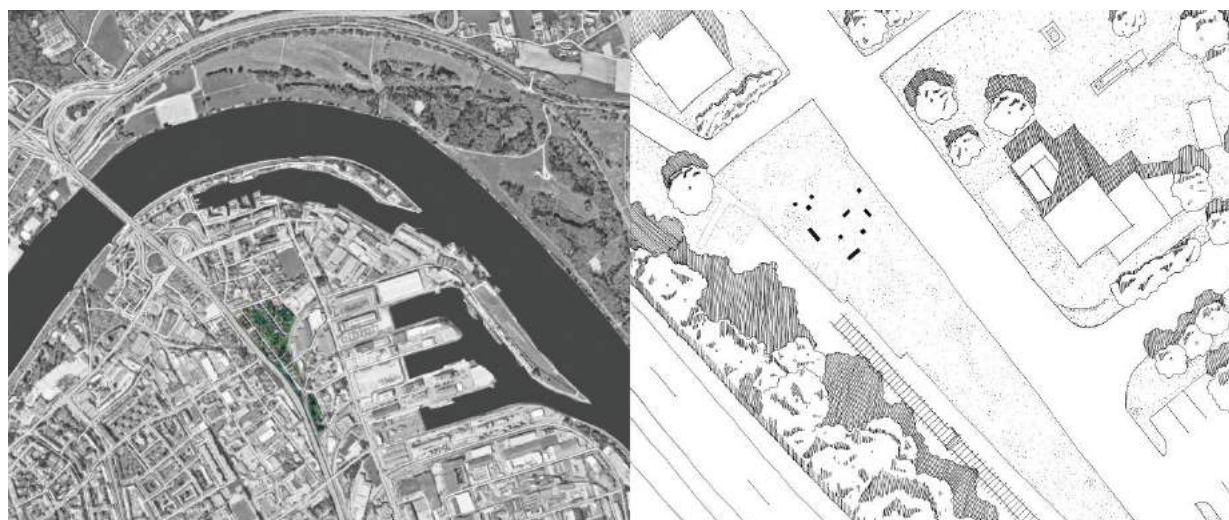
MIASTO INSEKTÓW

Linz, Austria

Miasto Insektów bada nowe przybliżenia w celu ponownego wyobrażenia sobie granic pomiędzy człowiekiem a naturą, poprzez interwencję site-specific, która pozostawia przestrzeń dla nowych spotkań. Dzięki takiemu podejściu, interwencja rozmawia z krajobrazem miasta, otwierając alternatywne sposoby współżycia w naszym zbudowanym środowisku.

Praca powstała w przestrzeni publicznej miasta Linz, Austria, w nieokreślonym fragmencie obszaru miejskiego, w obszarze przejściowym, gdzie kilka krajobrazów naturalnych i miejskich miesza się ze sobą. Z jednej strony, teren znajduje się w pobliżu rzeki Dunaj i jej portu przemysłowego, a z drugiej strony, teren jest ograniczony przez nieczynną linię kolejową i podwyższoną autostradę. Chociaż obszar ten charakteryzuje się jako nieokreślona przestrzeń publiczna, miejsce to jest uprzywilejowane ze względu na swoje bogactwo biologiczne, ponieważ znajduje się w samowystarczającej miejskiej łące otoczonej domami z sadami i ogrodami społecznymi.

Miasto Insektów | Linz, Austria | lokalizacja strony

Miasto Insektów jest pomyślane jako publiczna bioprzestrzeń. Abstrakcyjny krajobraz złożony z serii geometrycznych drewnianych elementów ma na celu uwrażliwienie i podniesienie świadomości na temat wartości ekologicznych i bioróżnorodności.

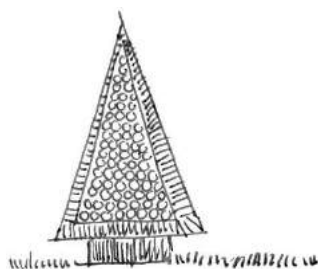
Miasto Insektów ma na celu rozwinięcie szerszego dialogu i nowych podejść do różnorodności życia roślin i zwierząt w siedliskach miejskich. W ten sposób interwencja wchodzi w interakcję z krajobrazem miasta, tworząc nowe sposoby współistnienia środowiska naturalnego i zabudowanego. Nowy hybrydowy krajobraz miejski, jako kompleks mieszkaniowy dla naszych współmieszkańców - os, pszczół, chrząszczy lub robaków.

Miasto Insektów | Linz, Austria | fotografia: Gregor Graf

Miasto Insektów | Proces

Projekt powstał przy wsparciu i współpracy Forum Architektonicznego Górnej Austrii (afo), z biokonsultacją Biologiezentrum, centrum biologicznego znajdującego się w mieście Linz, które posiada jedną z największych kolekcji owadów w Europie, poświęconą zachowaniu, badaniu, dokumentowaniu, wystawianiu i przekazywaniu wiedzy o florze i faunie.

Miało Insektów | Linz, Austria | Biologiezentrum | kolekcja badań nad owadami

Równolegle, w trakcie procesu przeprowadzono konsultacje sąsiedzkie, których celem było upowszechnienie projektu wśród lokalnych mieszkańców wobec własnej przestrzeni publicznej i otaczającego ją biosiedla.

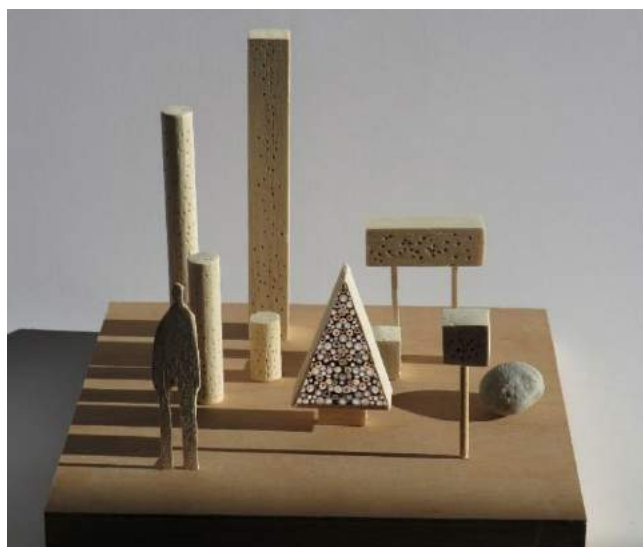

Miało Insektów | Linz, Austria | fotografia: Gregor Graf

Miašto Insektów | Linz, Austria | fotografia: Gregor Graf

Miašto Insektów | Linz, Austria | maquette i system elementów

Miasto Insektów | Linz, Austria | zdjęcia: Gregor Graf i Ivan Juarez

Miasto Insektów | Linz, Austria | zdjęcia: Gregor Graf i Ivan Juarez

Miasto Insektów | Linz, Austria | proces produkcji

Miasto Insektów | Linz, Austria | szkice koncepcyjne

MIASTO INSEKTÓW | Rozpowszechnianie i uznanie

Publiczna praca artystyczna Insect City została szeroko rozpowszechniona poprzez różne publikacje i wystawy. Brało również udział w Międzynarodowym Biennale Krajobrazu w Barcelonie i zostało wyróżnione nagrodą Most Anticipated Hybrid Public Space Design Project- przyznawaną przez BUILD Magazine w Wielkiej Brytanii.

Miasto Insektów w Galerii Neon | Wystawa Empathic Design | Akademia Sztuki i Projektowania we Wrocławiu

OGRÓD ZMYŚLÓW

SICILIA | WŁOCHY

ROZSZERZONE OBSZARY GEOGRAFICZNE

DZIEŁA SZTUKI IN-SITU

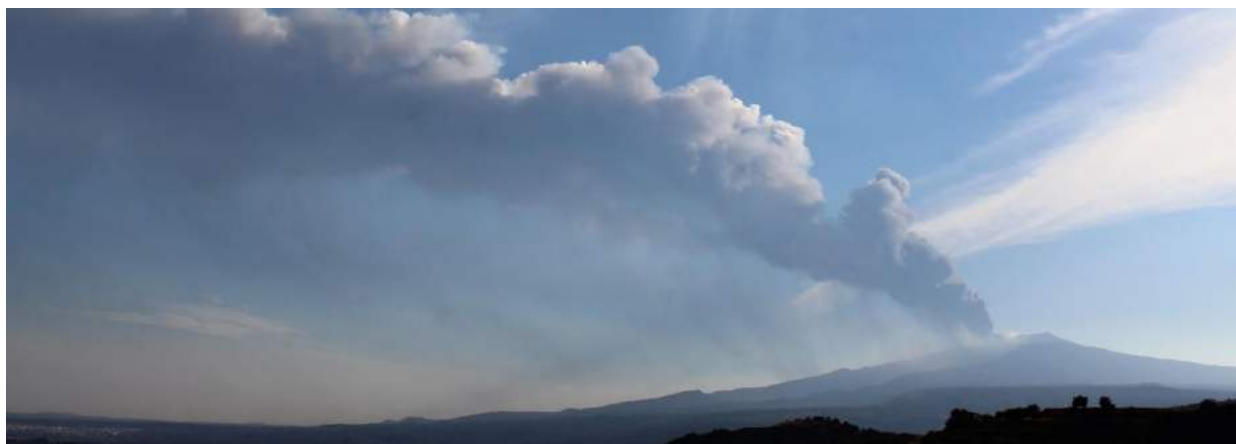
OGRÓD ZMYŚLÓW

Sycylia, Włochy

Biennale Ogrodu Śródziemnomorskiego

Park Botaniczny Radicepura

Położony w centralnej pozycji na Morzu Śródziemnym, wyspa Sycylia została scharakteryzowana jako terytorium spotkania, hybrydyzacji i ciągłej ewolucji, w którym niezliczone dynamiki biologiczne i ruchy kulturowe miały miejsce w całej historii. Na północno-wschodnim wybrzeżu wyspy, między wulkanem Etna i Morzem Jońskim, unikalny krajobraz rozwija się jako biologiczny punkt odniesienia w scenariuszu śródziemnomorskim, obramowując wyjątkowy ekosystem pod wpływem klimatu subtropikalnego, w którym różne gatunki roślin współistnieją w produktywnej ziemi, która jest stale odżywiana przez czarny piasek wulkaniczny, rozrzucony przez erupcje Etny.

Mount Etna | vulcano activity | Sensory Garden geographical context | Sicily, Italy

To właśnie na tym tle powstała interwencja Sensory Landscapes. Sensory Landscapes składa hołd temu szczególnemu krajobrazowi poprzez ogród, po którym można spacerować, gromadząc kolekcję roślin reprezentujących dziedzictwo kultury śródziemnomorskiej. W ten sposób projekt jest proponowany jako interaktywna i doświadczalna przestrzeń, która odwołuje się do różnych zmysłów - dotyku, zapachu, wzroku i smaku - i wzmacnia percepcję krajobrazu poprzez wrażliwe dialogi.

Ogród Zmysłów | Sycylia, Włochy

Ogród Zmysłów | Konceptcja rysunkowa | Sycylia, Włochy

Wzdłuż ogrodu ciągła nić łączy zwiedzających i doświadczenia zmysłowe. Dzięki temu podejściu Ogród Zmysłów łączy serię scenariuszy z percepcją, tworząc wielowarstwowy ogród, obejmujący różne materialne i niematerialne krajobrazy - krajobrazy zapachów (rośliny aromatyczne), krajobrazy smaku (rośliny jadalne), krajobrazy haptyczne (rośliny teksturowe) i krajobrazy wizualne.

Projekt inspirowany jest również kulturą ogrodnictwa pojemnikowego, śródziemnomorską praktyką uprawy roślin w donicach, umieszczanych przez sąsiadów w miejskich i zewnętrznych przestrzeniach domowych, takich jak dziedzińce, balkony, tarasy, place czy chodniki.

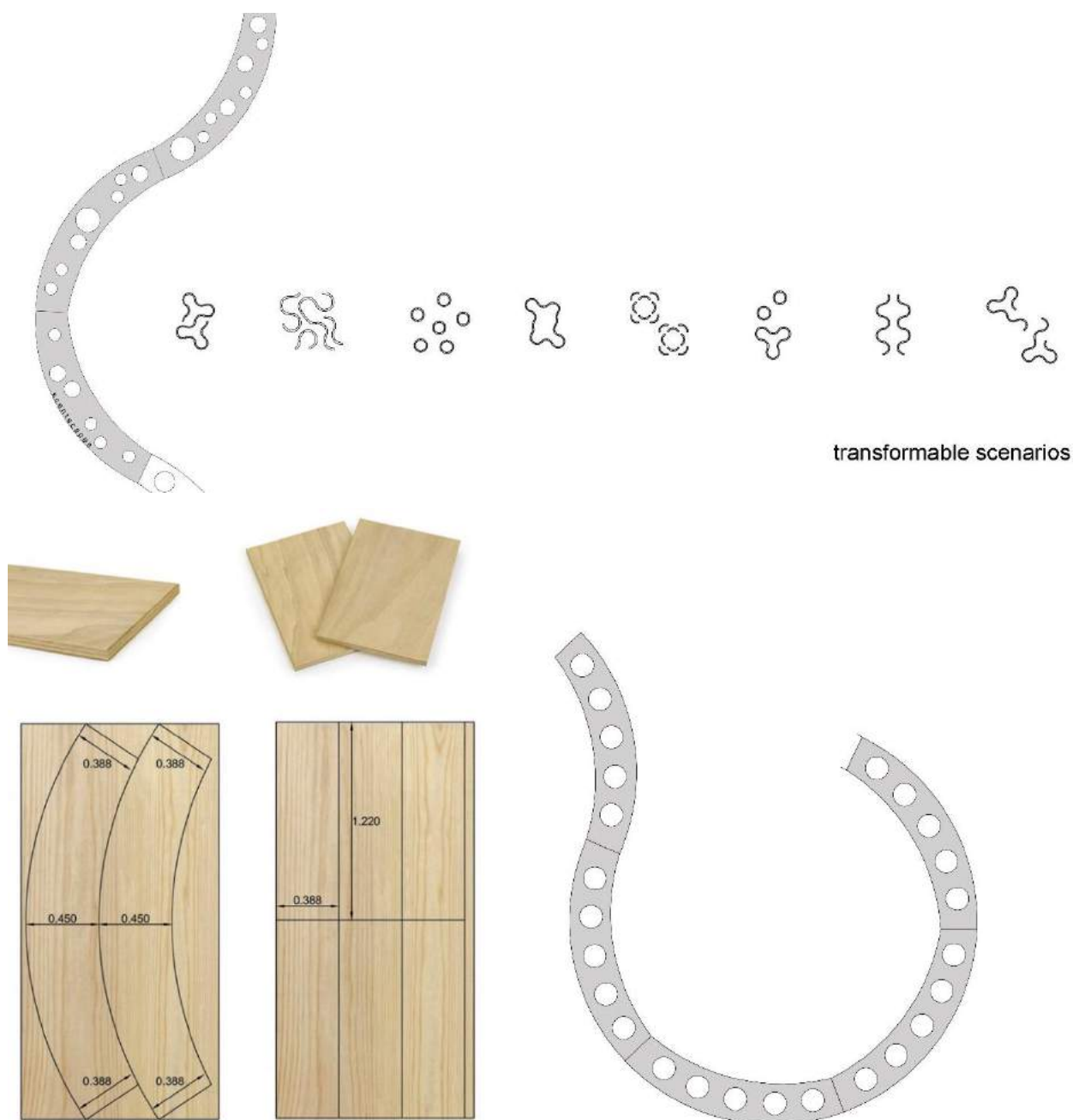
Konceptcja ogrodu zmysłów | planowanie donic na dziedzińcach, balkonach, tarasach, placach | Sycylia, Włochy

Ogród zmysłów | śródziemnomorskie rośliny waleńiowe i sukulenty | Sycylia, Włochy

Ogród Zmysłów | System

Ogród Zmysłów | system planów | rysunki i plany techniczne

Jako interaktywny system wyświetlania, który ma zdolność do ciągłej transformacji, instalacja tworzy różne rodzaje scenariuszy. System może być modyfikowany poprzez zmianę jego układu; rosnąć lub maleć wzdłuż miejsca, generując różne przestrzenie i działania

Ogród Zmysłów | strefa zapachów | Sycylia, Włochy

Ogród Zmysłów brał udział w The Biennial of the Mediterranean Garden, wydarzeniu kuratorowanym przez Antonio Perazzi i wspieranym przez Fondazione Radicepura, które odkrywa na nowo ogród śródziemnomorski w celu promowania kultury środowiskowej poprzez sztukę, design, literaturę i muzykę. Biennale odbywa się w Parku Botanicznym Radicepura, pięciohektarowym parku ogrodniczym, który jest domem dla ponad 3000 gatunków botanicznych i skupia się na różnych obszarach związanych z edukacją botaniczną, trasami wycieczek lub badaniami flory śródziemnomorskiej. Dyrektor produkcji festiwalu: Luca Gangemi i koordynator projektu: Chiara La Rosa.

Ogród Zmysłów | obszar haptyczny | identyfikacja liści | Sycylia, Włochy

Ogród Zmysłów | Sztuka partycypacyjna

Projekt proponuje udział publiczny, który staje się urządzeniem zbiorowym, wzbogaconym o interakcję odwiedzających, oferującym różne sposoby zaangażowania: przestrzeń dialogu, rozpowszechniania i wymiany. Otwarta przestrzeń do rozwijania różnorodnych działań - rysowania, pisania, czytania, jedzenia. Instalacja promuje również akt dzielenia się roślinami jako doświadczenie partycypacyjne, oferując zwiedzającym możliwość przyniesienia własnej rośliny, łącząc ich poprzez bezpośredniość dzielenia się.

Ogród zmysłów | Dzieci-laboratorium

Ogród jest uzupełniony przez Children-Lab, przestrzeń dla rozszerzenia wiedzy i uprawy roślin, gdzie dzieci generują własne sady z lokalnych nasion. W przestrzeni tej proponowane są zajęcia zabawowe i dydaktyczne, oparte na uczeniu się przez doświadczenie, podczas których dzieci odkrywają i dzielą się wyobrażeniami o własnym terytorium w powiązaniu z naturalnymi cyklami, lokalnymi praktykami żywieniowymi i procesami rolniczymi - wysiewaniem, pielęgnacją i zbiorami.

Ogród Zmysłów | Dzieci-Lab | zasiewanie arealu | Sycylia, Włochy

Wykaz gatunków roślin

Foeniculum vulgare
Salvia officinalis
Cymbopogon citratus
Allium schoenoprasum
Mentha
Santolina chamaecyparissus
Ruta graveolens
Rosmarinus officinalis
Ruta graveolens
Plumbago auriculata
Streptosolen jamesonii
Daucus carota
Thymus vulgaris
Origanum majorana
Solanum melongena
Capsicum frutescens
Opuntia vulgaris
Aloe spinosissima
Crassula
Portulaca afra
Solanum lycopersicum L
Petroselinum crispum
Cucurbita pepo L.
Alternanthera ramosissima 'Versicolor'

Szklarnia: Pianta Faro

Doradca roślin: Franco Livoti

DZIEŁA SZTUKI IN-SITU
WYBRZEŻE PACYFIKU | MEKSYK
ROZSZERZONE OBSZARY GEOGRAFICZNE

ROZSZERZONE OBSZARY GEOGRAFICZNE | DZIEŁA SZTUKI IN-SITU

WYBRZEŻE PACYFIKU | MEKSYK

Specyfika krajobrazu przybrzeżnego wybrzeża Pacyfiku w Meksyku jest scharakteryzowana jako terytorium połączone przez różnorodne ekosystemy wodne i lądowe, które identyfikują go jako delikatny krajobraz o ważnej wartości ekologicznej, społecznej i estetycznej. Granica krajobrazu z różnorodnymi ekotonami. Płyn - bryła. Miejsce wymiany i przejścia fizyczno-biologicznego. Ten nadmorski krajobraz wyróżnia się tym, że jest ekosystemem o dużej naturalnej plastyczności. Dynamiczne miejsce przejścia między wodą a lądem, w którym sukcesja efemerycznych wydarzeń tworzy scenariusze w ciągłej transformacji. Każdy z jego systemów odgrywa ważną rolę. Wydmy przybrzeżne, na przykład, jako bariery filtrujące, które rozpraszają energię sztormów, ograniczając wiatry lub huragany i zapobiegając erozji; namorzyny, jako filtr biologiczny, który reguluje poziom wody, kontrolując pływy i powodzie. Te systemy wodne są powiązane z lądowym tropikalnym lasem liściastym, gdzie współistnieje szereg gatunków endemicznych. Wśród flory, która współistnieje w ramach ekosystemu są różne odmiany drzew, związane z palmami, paprociami, trawami, mchami, krzewami i dzikimi kwiatami.

Jednakże w ostatnich dziesięcioleciach, ze względu na intensywną działalność turystyczną, przyspieszone zajmowanie i wykorzystywanie obszarów naturalnych i zasobów, a także nadmierną zabudowę wzdłuż wybrzeża, charakter naturalny i kulturowy tego terytorium został bardzo naruszony.

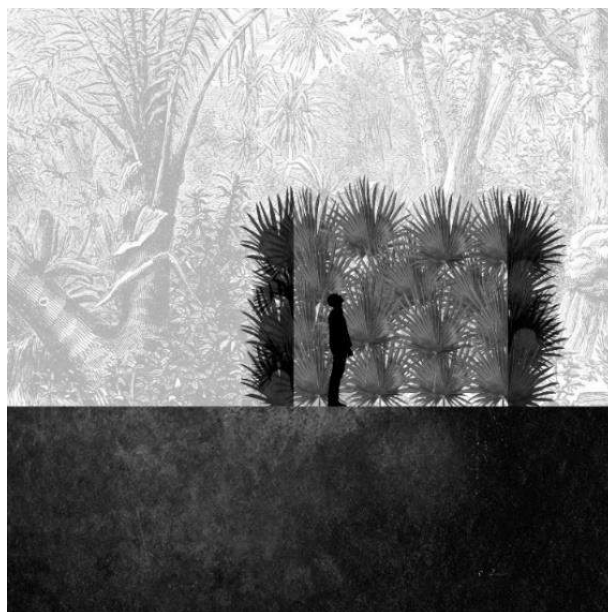
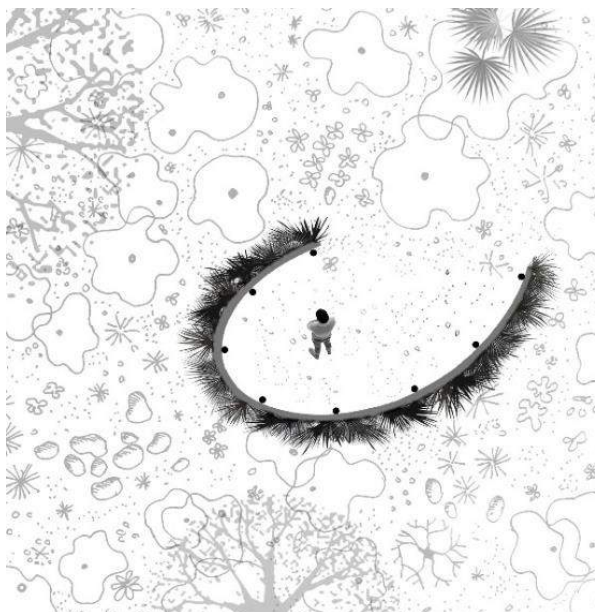
W tym kontekście geograficznym i kulturowym powstała seria interwencji, bioarchitektur i architektury ciała. Eksploracje, które mają na celu refleksję nad tym szczególnym kontekstem i dialog z nim. Seria ma na celu podniesienie świadomości na temat jego naturalnej dynamiki, bioróżnorodności i procesów biologicznych. Prace site-specific powstały w ramach projektu *Flaneur in Island Cities: Island Ecology*, rezydencji online z siedzibą w Szanghaju, która eksploruje temat ekologii oceanów jako punkt centralny dla eksperymentów artystycznych.

PAWILON PALMOWY

Bio-Architektura

Las deszczowy | Wybrzeże Pacyfiku | Meksyk

Jak generować bio-architektury
w oparciu o naturę?

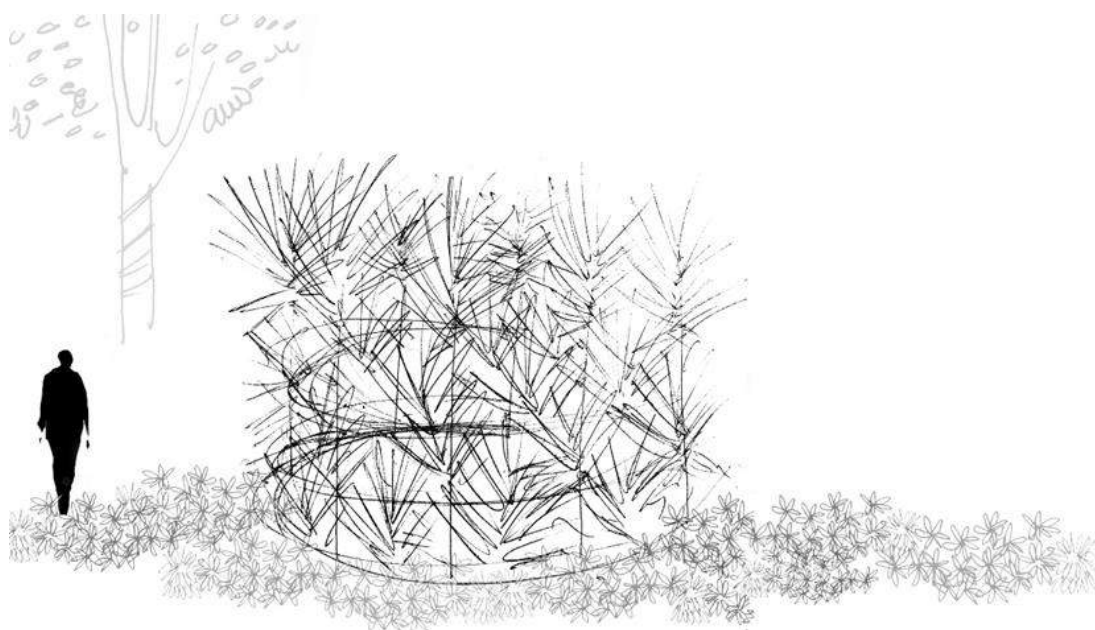
Pawilon Palmowy | Wybrzeże Pacyfiku, Meksyk | rysunki planu i przekroju

Jest to bioarchitektoniczna przestrzeń stworzona z i wewnątrz lasu deszczowego. Pawilon oddaje szacunek znaczeniu tego ekosystemu poprzez przestrzenną pracę, która bada i podkreśla wykorzystanie naturalnego materiału, jakim jest liść palmy, jako głównego elementu. Wewnętrzna przestrzeń do osobistej refleksji łączy się z naturalnym środowiskiem, stworzonym dzięki procesom ręcznym.

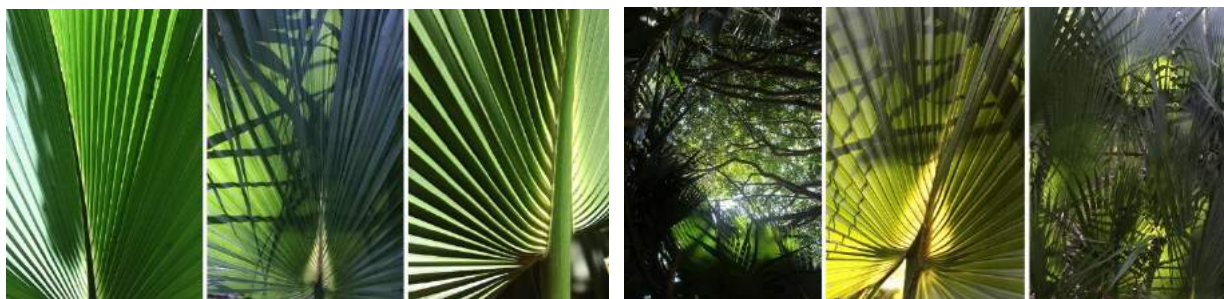
Pawilon Palmowy | Wybrzeże Pacyfiku, Meksyk

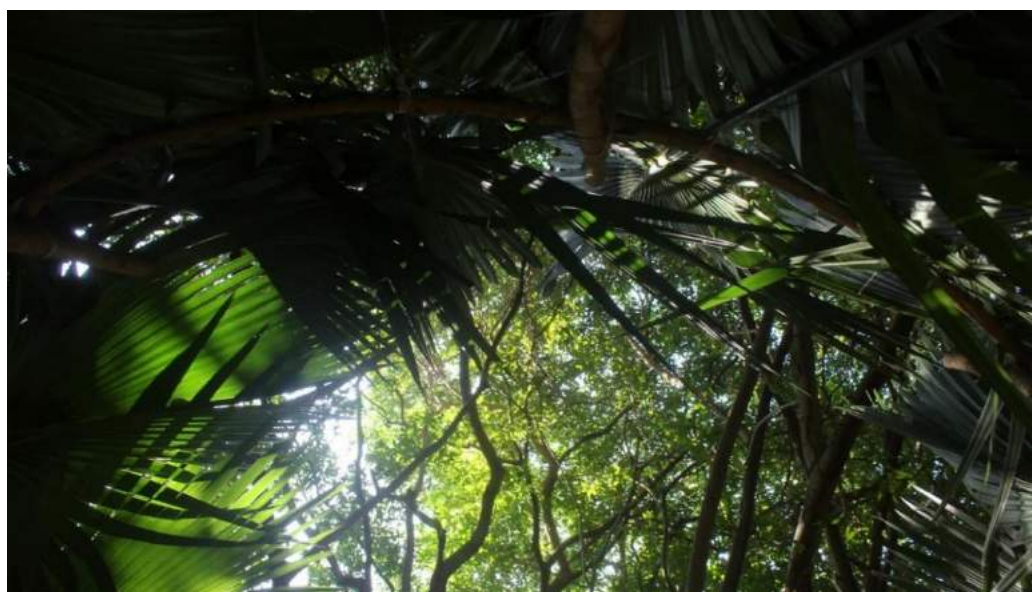

Pawilon Palmowy | rysunek szkicowy | Wybrzeże Pacyfiku, Meksyk

Przestrzeń ta tworzy wizualny dialog pomiędzy wnętrzem i zewnętrznym krajobrazem, który wyznacza. Od wewnątrz pawilon kadruje i sugeruje fragment lasu poprzez różne warstwy światła i cienia. Z tego miejsca można obserwować niebo poprzez liście drzew, słuchać otoczenia i rozpoznawać symfonię krajobrazów dźwiękowych. Granice przestrzenne są określone i rozmyte przez roślinną skórę, liście w kształcie wachlarza, które działają jako filtry światła. W ciągu dnia zewnętrzny wygląd pawilonu zmienia się dzięki różnym tonom i transparencji. O zmierzchu światło rozrzedza swoją intensywność, przekształcając pawilon w oświetloną przestrzeń, która wtapia się w otoczenie.

Pawilon Palmowy | materiał: liście palmowe w kształcie wachlarza | Wybrzeże Pacyfiku, Meksyk

Pawilon Palmowy | Wybrzeże Pacyfiku, Meksyk

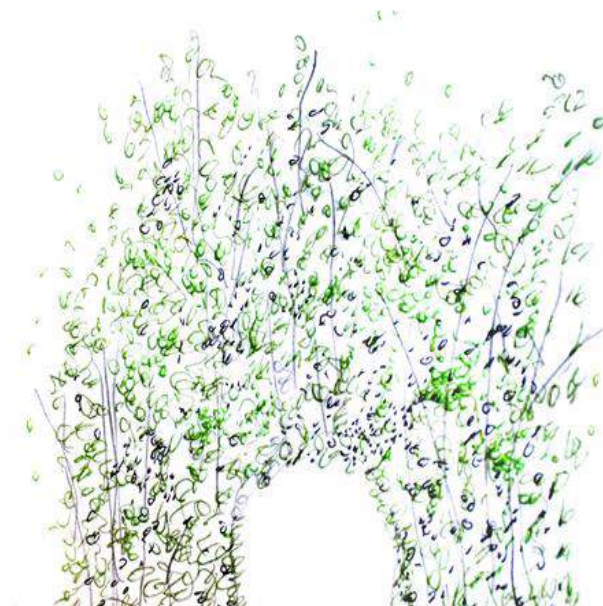

Pawilon Palmowy | proces i materiały | Wybrzeże Pacyfiku, Meksyk

VOID | Architektura dla bioróżnorodności | bio- laboratorium

Las deszczowy | Wybrzeże Pacyfiku | Meksyk

Ćwiczenie z odejmowania w kierunku architektury roślinnej

Architektura dla bioróżnorodności | bio- laboratorium

Jak wygenerować roślinne architektury lub bio-przestrzeni z dynamiki samej natury?

Ekosystem lasu tropikalnego jest stale przekształcany przez działalność człowieka. Naturalne siedliska o dużej różnorodności biologicznej i dynamice ekologicznej, które zostały zredukowane do małych zielonych plamek, umieszczonych w obrębie obszarów miejskich, są obecnie traktowane jako potencjalnie nadające się do zabudowy działki resztkowe.

Celem interwencji w tym miejscu jest odzwierciedlenie i ponowne wyobrażenie sobie nowych, wrażliwych podejść do wartości biologicznej tych małych mozaik z ich własnymi ekosystemami. Wrażliwe podejście do bioróżnorodności i biologicznej przyszłości tych fragmentów krajobrazu, które przetrwały w środowisku miejskim, gdzie podkreśla się naturalną heterogeniczność i dynamikę.

Ćwiczenie odejmowania, które tworzy wewnętrzną bio-architekturę. Brama do części dziewiczego lasu, która podkreśla jego bioróżnorodność i złożoność.

Pustka | Architektury dla różnorodności biologicznej | Mieszkanie

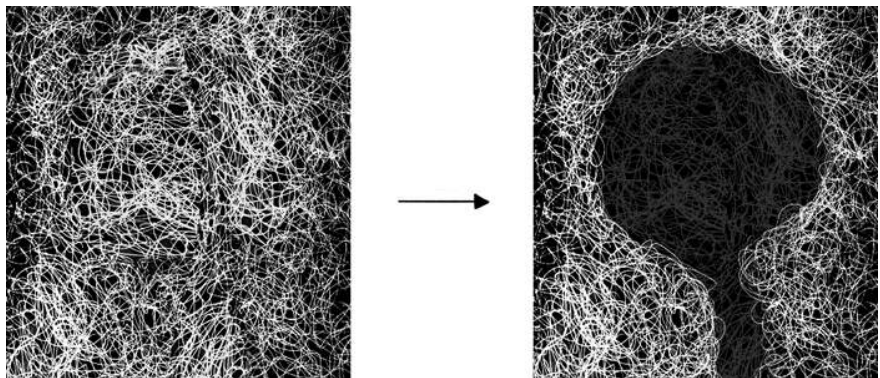
laboratorium –

widoki wewnętrzne i zewnętrzne | Wybrzeże Pacyfiku, Meksyk

Bio-Lab: Jako żywe laboratorium, interwencja podnosi znaczenie tych ekosystemów poprzez ćwiczenie odejmowania, które tworzy roślinną przestrzeń wewnętrzną. Interwencja jest pomyślana jako żywe laboratorium, które identyfikuje i zastanawia się nad wartością tych małych naturalnych mozaik. Niezbędne krajobrazy dla naszego środowiska.

Projekt jest pomyślany jako symboliczne wydzielenie części lasu w środowisku miejskim. Jest to interwencja o niewielkim wpływie na środowisko, w którym współistnieją rodzime gatunki roślin i endemiczna fauna. Granice są zatarte przez samą naturę. W ciągu dnia miejsce zmienia się poprzez różne tonacje, transparencje, dźwięki. Flora i fauna. Naturalna przestrzeń, która łączy się z otoczeniem. Obserwacja, spacer, słuchanie. Przestrzeń spotkania, doświadczenia, świadomości i wiedzy o krajobrazie.

Pustka | Architektury dla bioróżnorodności Bio- Lab

Proces odejmowania | szkic | Wybrzeże Pacyfiku, Meksyk

Proces regeneracji wegetacji

Bioprzestrzeń została pomyślana jako efemeryczna interwencja, która podkreśla naturalny proces wegetacji i zachęca naturę do kontynuowania własnego spontanicznego wzrostu, wymazując ślad pozostawiony przez działalność człowieka poprzez ponowne wykonanie jej własnej dynamiki.

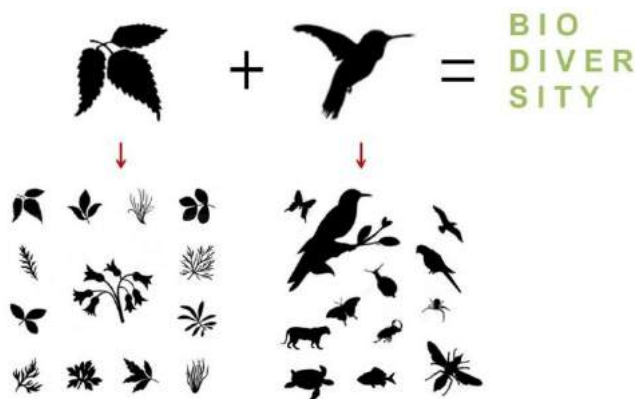
Pustka | Architektury dla bioróżnorodności główne wejście | Wybrzeże Pacyfiku, Meksyk

RÓŻNORODNOŚĆ BIOLOGICZNA | ŁATA ROŚLINNOŚCI

Ciało i krajobraz

Interwencja i seria fotografii w miejscu zdarzenia

Las deszczowy | Wybrzeże Pacyfiku | Meksyk

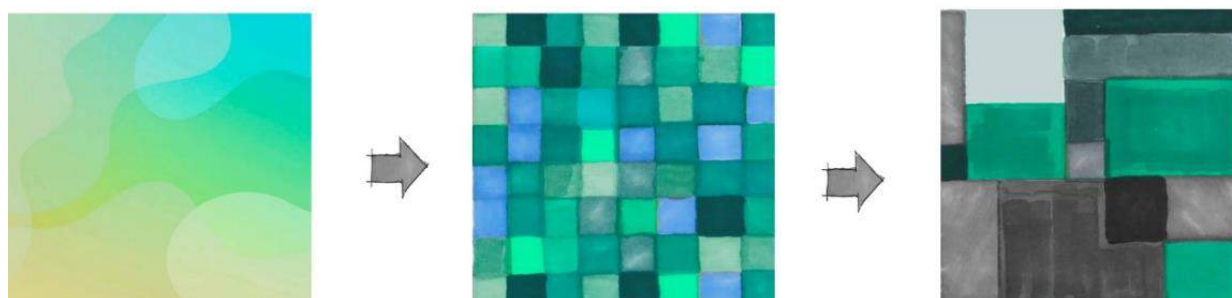

Różnorodność biologiczna:

Termin używany do opisania ogromnej różnorodności życia na Ziemi. Może być używany bardziej szczegółowo w odniesieniu do wszystkich gatunków występujących w jednym regionie lub ekosystemie. Różnorodność biologiczna odnosi się do każdej żywej istoty, w tym roślin, bakterii, zwierząt i ludzi.¹⁷⁰

Łata:

W ekologii krajobrazu "łata to obszar siedliska różniący się od otoczenia, często najmniejsza ekologicznie odrębna cecha krajobrazu w systemie mapowania i klasyfikacji krajobrazu. Łaty o kluczowym znaczeniu dla badania procesów ekologicznych.¹⁷¹

Różnorodność biologiczna | Plama roślinności | Proces fragmentacji krajobrazu | Od złożonej bio-interakcji do plamy

¹⁷⁰ National Geographic ( ). Biodiversity. In: National Geographic, Resource Library. [online]: <https://www.nationalgeographic.org/encyclopedia/biodiversity> [14.06.2021]

¹⁷¹ Clark, W. (2010) Principles of Landscape Ecology. Nature Education Knowledge 3(10):34. [online]: <https://www.nature.com> [14.06.2021]

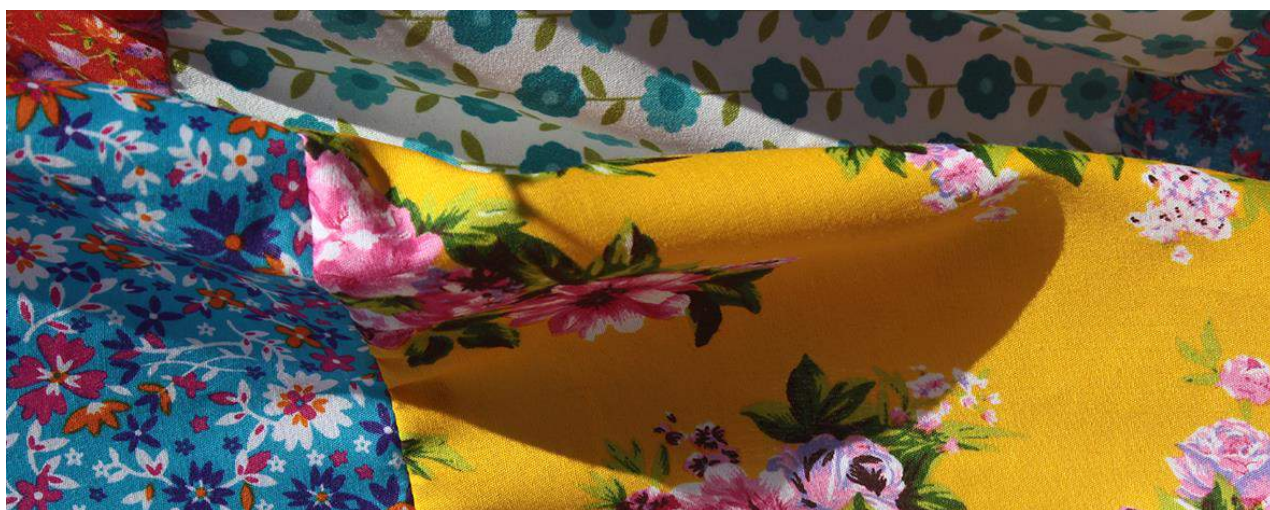

Projekt nawiązuje do poprzedniego tematu związanego z utratą bioróżnorodności w przybrzeżnych lasach deszczowych, poprzez pracę, która manifestuje się na ciele i wykorzystuje drukowaną tkaninę, jako element o ważnych konotacjach w krajobrazie kulturowym Meksyku. Praca podkreśla, jak lasy tropikalne zostały przekształcone w małe mozaiki -łaty- z powodu działalności człowieka, rozumiejąc pojęcie -łaty- w ekologii krajobrazu jako mozaiki małych subekosystemów. W tym sensie praca proponuje konceptualne podejście do różnorodności biologicznej i zastanawia się nad znaczeniem heterogeniczności w siedliskach przyrodniczych.

Bioróżnorodność | Łata wegetacyjna | ciało i krajobraz | Las deszczowy | Wybrzeże Pacyfiku | Meksyk

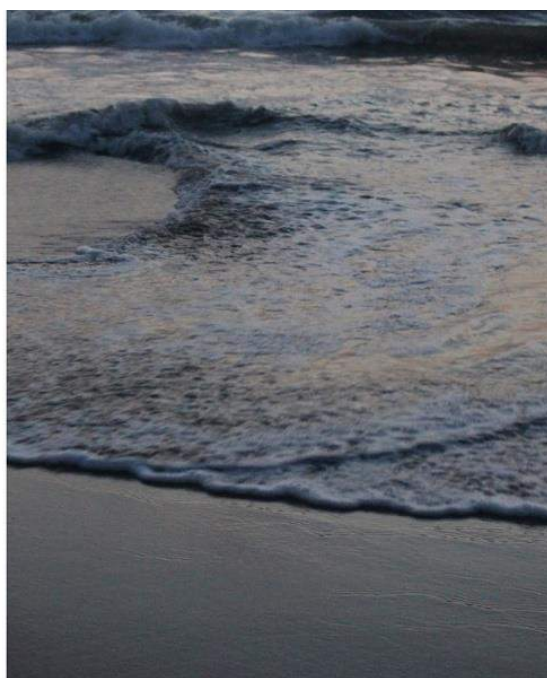
Bioróżnorodność | Łata wegetacyjna | ciało i krajobrazy | Las deszczowy | Wybrzeże Pacyfiku | Meksyk

EROZJA | Krajobrazy morskie

Ciało i pejzaże morskie

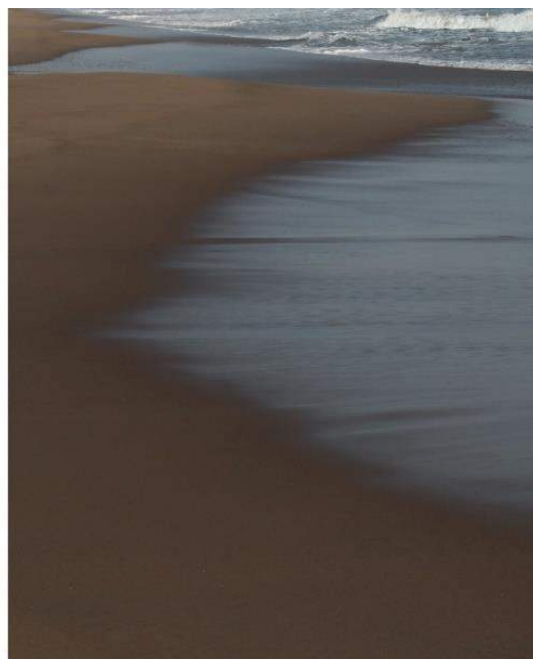
Interwencja site-specific i seria fotografii

Praca ta jest refleksją nad cyklicznym, dynamicznym i czasowym procesem krajobrazu morskiego. Jego naturalne cykle i jego samoregenerująca się istota. Jego rytm, dźwięczność, plastyczność, jego własna tymczasowość. Zjawiska naturalne jako część jego istoty i złożoności. Wiatr, bryza, deszcz, pływy, burze. Przemijające i sezonowe zmiany, w których natura regeneruje się sama. Pojęcie upływu czasu u człowieka. Erozja naszych ciał i jej związek z czasem i stanami przyrody.

Erozje | ciało i krajobrazy | Wybrzeże Pacyfiku | Meksyk

Erozje | ciało i krajobrazy | Wybrzeże Pacyfiku | Meksyk

ROZDZIAŁ 7

**SIEW
I
KIEŁKOWANIE**

PRAKTYKI GLEBOWO-DYDAKTYCZNE

SIEW I KIEŁKOWANIE

PRAKTYKI GLEBOWO-DYDAKTYCZNE

Jak praktyki artystyczne generują i rozpowszechniają nasiona w środowiskach edukacyjnych?

Jak tworzyć środowiska pedagogiczne i refleksyjne, rozumiejąc akademię jako glebę-przestrzeń?

W jaki sposób praktyki artystyczne przyczyniają się do tworzenia podejść edukacyjnych związanych z kwestiami środowiskowymi i społecznymi?

Siew: *Rozpowszechnić nasiona w przygotowanej glebie aby wykiełkowały i wydały rośliny lub owoce.*

Kiełkowanie: *Wykiełkować i rozpocząć wzrost roślin.*

Współczesne wyzwania środowiskowe i społeczne wymagają nowych scenariuszy dla eksperymentów, wiedzy i rozpowszechniania. Nowych przestrzeni do ponownego wyobrażenia i przemyślenia naszych krajobrazów. Narracje i stanowiska, które przyczyniają się do zrozumienia, jak dyscypliny artystyczno-projektowe, wzbogacone przez różnorodne podejścia, są w stanie poprawić nasze biokulturowe siedliska. Z tymi obawami, część podkreśla jedno z kluczowych pytań, podniesionych przez badania: jak te podejścia mogą przekształcić się w nasiona i jak te nasiona mogą być rozpowszechniane i wykiełkować w żyznej glebę-przestrzeń w celu generowania nowych refleksji i pytań.

W tym sensie przestrzeń akademicka nabiera znaczenia jako laboratorium do badania i rozpowszechniania nowych sposobów myślenia, wyobrażania i tworzenia. Jako przestrzeń, która zapewnia glebę, jako środowisko uczenia się w kierunku eksploracji sposobów zamieszkiwania miejsc i sposobów bycia.

Laboratorium Projektowania Obiektów i Przestrzeni Interaktywnych

Przez okres badań-praktyk miałem okazję rozwijać fundamentalną działalność w ramach pola akademickiego, przestrzeni, z której poprzez wzbogacanie komplementarnych poglądów i krzyżowanie wiedzy, możliwe było rozsiewanie nasion i towarzyszenie im w kiełkowaniu w postaci idei i refleksji wśród pracowników naukowych i nowych pokoleń uczonych. W ciągu trzech lat miałem okazję być częścią akademickiego zespołu badawczego Laboratorium Projektowania Obiektów i Przestrzeni Interaktywnych w Akademii Sztuki Projektowania we Wrocławiu, zespołu koordynowanego przez dr. Dominikę Sobolowską, do którego dołączyli Sebastian Sobótka, projektant i programista, oraz badacze i projektanci Aleksandra Biegańska i Michał Majewski, wraz z byłą członkinią zespołu Patrycją Mastej. Celem programu dydaktycznego Laboratorium jest "poszukiwanie związków między praktykami przestrzennymi a osiągnięciami innych dziedzin, zwłaszcza nauki i nowych technologii, w celu generowania responsywnych podejść wpisujących się w szeroko rozumianą innowację społeczną". Zespół Laboratorium stara się dostarczyć dowodów na to, że design może interweniować w kwestie odpowiedzialnego rozwoju, nie tylko jako środek do rozwiązywania problemów, ale także jako narzędzie do zrozumienia emocji, nastrojów społecznych, dialogu z naturą oraz jako narzędzie do manifestacji, krytyki, edukacji czy prototypowania naszych przyszłych środowisk.

Laboratorium Projektowania Obiektów i Przestrzeni Interaktywnych | Projektowanie Partycypacyjne dla Ukrainy | warsztaty dla dzieci

Pracownia kładzie szczególny nacisk na krytyczne uczenie się, wiedzę zintegrowaną z pracą, innowacyjne procesy dydaktyczne i wspólne badania-wiedzę, przejawiające się w hybrydowych przestrzeniach i prospołecznych obiektach interaktywnych. Filozofia Pracowni, wraz z jej metodami nauczania-uczenia się i aktywnym uczestnictwem w społeczności, stworzyła przestrzeń do dzielenia się nasionami i wspólnego przyczyniania się do kiełkowania nowych koncepcji i strategii w sensie refleksyjnym.

Powyżej: Naturofon | Autor i zdjęcia: Joanna Wojtaszek, studentka studiów magisterskich
Poniżej: Znaki empatii we współczesnym wzornictwie | książka

W ramach Laboratorium promowane są szerokie dialogi, refleksje i działania poprzez

konferencje, wykłady, warsztaty, superwizje, tutoriale, interwencje in situ, akcje społeczne, rozmowy grupowe, a także publikacje i wystawy. Na szczególną uwagę zasługuje publikacja *Signs of Empathy in Contemporary Design*, która w formie książkowej syntetyzuje filozofię i pracę badawczą prowadzoną w ostatnich latach przez członków zespołu wraz ze studentami. Uzupełnieniem publikacji jest cykl wystaw, zatytułowany *Empathic Design*. Wystawy przewodnie odbywały się w różnych galeriach w miastach Wrocław i Łódź.

Powyżej: *Plantstation* | Autor i zdjęcia: Marta Kluba, studentka studiów magisterskich | Modułowa instalacja interaktywna. Projekt artystyczny i bioprzestrzenny, który łączy muzykę i naukę z technologią i rzemiosłem. Umożliwia interaktywne budowanie relacji między człowiekiem a naturą poprzez dźwięk.

Poniżej: *Palma Pokoju* | Autorka i zdjęcia: Paulina Woźny | Studentka studiów magisterskich | Palma zamknięta w kapsule filtruje tlen pobierany z zewnątrz w procesie fotosyntezy. Prototyp urządzenia sensorycznego jako manifest przeciwko zanieczyszczeniu powietrza.

Wystawa Emphatic Design

Galeria Neon w Akademii Sztuki i Projektowania | Wrocław

Wystawa Emphatic Design | Galeria Neon w Akademii Sztuki i Projektowania we Wrocławiu | Wiosna 2022

WNIOSKI KOŃCOWE

WNIOSKI KOŃCOWE

Jak oddziaływać, współistnieć i projektować z, w ramach lub wobec naszych krajobrazów?

Jak na nowo wyobrazić sobie nasze siedliska z wzajemnych i komplementarnych biocentrycznych punktów widzenia?

Obecne wyzwania, przed którymi stoimy w zakresie kwestii społecznych i ekologicznych, budzą nową wrażliwość na nasze środowisko. Myśląc o tym, jak współdziałać i koegzystować z naszym światem przyrodniczym i kulturowym oraz jak angażować się w delikatne dialogi z naszymi krajobrazami, niezbędne jest postrzeganie i rozumienie krajobrazu w sensie holistycznym. Być empatycznym wobec jego naturalnej dynamiki i być wrażliwym na materialne i niematerialne czynniki, które są częścią jego istoty. Zrozumieć jego spontaniczność, plastyczność, naturalne cykle i jego samoregenerującą się istotę. Uczyć się z jej biologicznej i fizycznej dynamiki jako najlepszego medium do dialogu z nią.

*Jak zmysły i doświadczenia stają się źródłem podejścia,
interpretacji i interwencji w nasze krajobrazy?*

Jak nasze krajobrazy połączone z dźwiękiem, zapachem, smakiem, dotykiem i wzrokiem?

Jak percepcja i doświadczenie stają się źródłem dla praktyki krajobrazu sensorycznego?

Dzięki temu podejściu, poznanie sensoryczne przyczynia się do zrozumienia, postrzegania i interpretacji naszego środowiska, gdzie ludzkie postrzeganie poszerza zakres krajobrazu poprzez łączenie charakteru lub atmosfery poszczególnych obszarów w doświadczenia. Zmysły stają się środkiem interakcji ze światem, gdzie site-approaching zyskuje aktywną rolę, która ucieleśnia pojęcie otoczenia.

Na podstawie tych wstępnych refleksji, niniejsza praca podnosi, bada i opracowuje szereg multidyscyplinarnych pytań dotyczących tego, w jaki sposób połączenie teorii i praktyki oraz splecenie wiedzy kontekstowej, doświadczenia cielesnego, czasowego i eko-społecznego sposobu myślenia, przyczyniają się do rozwoju refleksyjnego i procesualnego rdzeniu prac, skupionych na wszechstronnym i wrażliwym zaangażowaniu w nasze krajobrazy. Rozumiejąc szerszą definicję koncepcji krajobrazu jako społecznego i kulturowego konstruktu, wyłaniającego się z interakcji czynników naturalnych i ludzkich oraz rozumiejąc ludzkie zmysły jako kluczowe źródło zrozumienia i interakcji ze światem, obecne badania mają na celu ponowne przemyślenie i zbadanie form interakcji z naszymi krajobrazami z perspektywy plastyczności i krzyżowania.

*Jak odkryć doświadczenia związane z miejscem i troskę o środowisko
w procesie artystyczno-projektowym?*

W trakcie procesu badawczego rozpatrywane były różne zagadnienia, a zamiast podkreślać jedynie wyniki, praca podkreśla praktyczne badanie jako ciągłe poszukiwanie i nieprzerwany proces, który został wzbogacony przez wielość wizji, metod i eksperymentów. W ten sposób badania zostały pomyślane jako otwarte laboratorium, które daje możliwość bycia stale pielęgnowanym i wzbogacanym. Zgodnie z tym założeniem, badania zostały przeprowadzone w procesie, który niekoniecznie jest linearny, ale wielokierunkowy, intuicyjny i dynamiczny, w którym każde pytanie rozgałęzia się na inne spostrzeżenia lub narracje, przyczyniając się pod różnymi kątami do powstania dzieła jako archipelagu utworzonego przez różne eksploracje, pomysły i działania.

W trakcie badań, szereg miejsc i sytuacji stało się ważnym źródłem odniesienia. Miejsca, wydarzenia, scenariusze lub geografie. Refleksje, idee, koncepcje, pytania lub dzieła, które miały wpływ na rozwój procesu twórczego. Od momentu powstania, badania były ściśle związane z terytorium i specyfiką miejsca, gdzie stale obecne były naturalne cykle, sezonowość, efemeryczność czy lokalna wiedza. Dzięki takiemu podejściu, badania dają możliwość odkrywania i eksplorowania różnorodnych krajobrazów oraz współpracy z różnymi osobami, organizacjami i grupami społecznymi. W poszczególnych działaniach eksploracje były oparte na myśleniu zespołowym, współtworzeniu, partycypacji, a także interdyscyplinarności i pracy zespołowej. Z każdego z tych doświadczeń wynikała wzajemna wymiana uczenia się i wzajemnej wiedzy.

*Jak artystyczne praktyki projektowe przyczyniają się do wrażliwej refleksji środowiskowej?**Jak włączyć wrażliwość krajobrazową do praktyk artystycznych?*

Istotnym aspektem naszej dyscypliny jest jej zdolność do zapewnienia szerokiego zakresu możliwości, które przyczyniają się do powstawania nowych form praktyk, metod, strategii i ekspertyz, które odpowiadają na obecne i przyszłe wyzwania. W tym sensie, przybliżenia, które wyłaniają się z dyscyplin artystyczno-projektowych muszą odgrywać kluczową rolę w kierunku nowych sposobów współistnienia z naszymi środowiskami. Sztuka i praktyki projektowe mogą wzmocnić pozytywne podejście do naszych krajobrazów poprzez nakreślenie nowych narracji i empatycznych interakcji. Poprzez badanie nowych sposobów redefiniowania granic pomiędzy środowiskiem naturalnym i ludzkim, praktyki art-designu są w stanie odnieść się do obaw dotyczących nowego podejścia do naszego środowiska, widzianego nie tylko z antropocentrycznego punktu widzenia, ale uzupełnionego o biocentryczne perspektywy. Jedną z głównych kwestii, które uważam za szczególnie interesujące w środowiskowych dyscyplinach art-design, jest szeroka wizja i szeroki zakres oraz to, jak z wrażliwego podejścia, dyscyplina pokazuje nam, jak odłożyć na bok rolę centralności jako istoty ludzkie, aby rozpoznać siebie jako małą część naszej planety. W ten sposób, podejście art-design staje się znaczącym narzędziem do aktywowania idei i procesów, które przyczyniają się do interpretacji wiedzy z komplementarnych dziedzin naukowych, społecznych lub filozoficznych, w celu przełożenia ich na przybliżone formy ekspresji.

Jako refleksja nad współczesnymi wyzwaniami, niniejsza praca doktorska postawiła szereg pytań, które przyczyniają się do ponownego przemyślenia zakresu naszej dyscypliny, otwierając nowe scenariusze i sposoby wyobrażania sobie naszych środowisk, w których mogą współistnieć aspekty humanistyczne i biologiczne. Niniejsza praca, ponad konkretnymi wynikami lub pytaniami, na które należy odpowiedzieć, jest proponowana jako otwarta praca procesualna, która ma na celu generowanie pytań i otwieranie linii dochodzenia, które mogą być stale wzbogacane. Ja wierzę w badania i edukację jako pola eksperymentów i ciągłego uczenia się. Wierzę również, że praxis badawcza powinna być procesem ciągłym; w tym sensie, praca dostarczyła strukturę, jako żywe laboratorium, do zbadania, wyobrażenia i rozpowszechnienia serii pomysłów, obaw i eksperymentów, które mogą przyczynić się do wygenerowania nowych refleksji, koncepcji i strategii w celu rozszerzenia i rozwinięcia bardziej refleksyjnego myślenia i praktyki.

PODZIĘKOWANIA

Szczególnie chciałbym podziękować mojej opiekunce naukowej, prof. Dominice Sobolewskiej, za jej entuzjastyczne wsparcie, wskazówki, otwartość, zaufanie i hojność podczas trzyletniego procesu. Za dodanie mi pewności siebie w rozwijaniu badań nad praktyką oraz za umożliwienie mi ścisłej współpracy w jej pracowni, wraz z kolegami, studentami i profesorami w ramach środowiska akademickiego.

Jestem również wdzięczny Akademii Sztuk Pięknych i Projektowych we Wrocławiu, a w szczególności Szkole Doktorskiej, kierowanej przez prof. Jakuba Jernajczyka, instytucji akademickiej, która dała mi możliwość rozwijania badania jako członek jej kadry, a w szczególności profesorom, którzy w czasie trwania przewodu doktorskiego dzielili się z nami swoją wiedzą i doświadczeniem. Jak również członkom administracji Akademii, Marcie Włodarczyk i Paulinie Zaweracz, które zawsze były bardzo wspierające.

Szczególne podziękowania kieruję również do artystów, kolegów i profesorów, którzy na jakimś etapie uczestniczyli lub współpracowali w procesie badawczym: Diego Valladares, Kinga Bartniak, Thomas Tajo, Jasmin Schaitl, Marta Kuba, Elizaveta Razмышlyeva. Jak również tych, którzy uczestniczyli w Milpa Collaboratory i w ramach cyklu warsztatów The Kitchen, Agnieszki Bandury, Volhy Martynenki, Sepa Sama, Gerardo Gomeza Tonda, Urszuli Lisowskiej, Yuriego Selivanova, Pawła Drabarczyka i Dagmary Świętek.

Chciałabym serdecznie podziękować i wyrazić uznanie dla członków zespołu Forum Architektury Górnej Austrii w Linzu oraz dla członków zespołu Fundacji Radicepura na Sycylii we Włoszech, organizacji, z którymi miałam okazję współpracować i rozwijać doświadczenia istotne dla badań. Jak również kuratorom Winnie Li i Yipei Lee, odpowiednio z Jalan Besar Salon i Suaveart.

Chciałabym również podziękować osobom, które były mi bliskie podczas tego procesu, za zachęcanie mnie, za słuchanie i za cierpliwość, Natalia, Dilay, Evghenia, Laura, Olga, Vinicius. I specjalne podziękowania dla moich rodziców i mojego rodzeństwa, Larisy, Diego, Any Laury i Loreny, za to, że zawsze byli obecni.

Wszystkim, moja najszczerza wdzięczność.

REFERENCJE

Adema, P. (2006). *Festive Foodscapes: Iconizing Food and the Shaping of Identity and Place*. Austin: The University of Texas, U.S.A.

AESOP Sustainable Group Planning (2008). In: *Sustainable Food Planning*). [online]: <https://www.aesop-planning.eu/thematic-groups/sustainable-food-planning> [15.09.2021].

Alexander, P. (1731). *Epistle IV, to Richard Boyle, Earl of Burlington*, lines 57–60.

Aquinas, T. *De Veritate*, q. 2 a. 3 arg. 19.

Arbor Foundation (n.d.) *Anatomy of a Tree*. [online]: <https://www.arborday.org/trees/ringstreenatomy.cfm>. [20.05.2022].

Arte Sella. [online]: <http://www.artesella.it> [03.03.2022].

Art Safiental (2022). *Land & Environmental Art*. In: Institut for Land and Environmental Art, Switzerland. [online]: <https://artsafiental.ch/en/as2022/ueber/land-art/> [13.05.2022].

Barham, P. (2010). *Molecular Gastronomy: A New Emerging Scientific Discipline*. In: *Chemical Reviews* 110 (4).

Barniak, K. (2019). *Interspecies Vehicle*. [online]: <https://bartniakkinga.wixsite.com/portfolio/interspecies-vehicle> [28.12.2020].

Barragan, L. (1980). *Pritzker Price Acceptance Letter*. The Pritzker Architecture Prize, The Hyatt Foundation. http://www.pritzkerprize.com/1980_Acceptance_Speech [15.11.2021].

Berger, J. (1967). *A Fortunate Man: The Story of a Country Doctor*. (ed.): Jean Mohr Canongate Books, U.K.

Berger, J. (2016). *Landscapes*. (ed.): Verso, U.K.

Blumberg, N. (2020) *Landscape Painting*. In: *Encyclopedia Britannica*. [online]: <https://www.britannica.com/art/landscape-painting>. [14.06.2022].

Braun & Hogenberg (1588-97). *Wratislavia map reference: Van der Krogt 4, 4876*. From: *Civitates Orbis Theatrum, Liber quartus Urbium Praecipuarum totius Mundi*. Cologne, 1588-97. Taschen Br. Hog. p. 324 [online]: <https://www.cartahistorica.com/our-catalogue/europe/central-and-east-europe/wroclaw-wratislava>.

- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2020). Bark. Encyclopedia Britannica. [online]: <https://www.britannica.com/plant/tree/Tree-bark>. [20.05.2022].
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2020). Ephesus. Encyclopedia Britannica. [online]: <https://www.britannica.com/place/Ephesus>. [15.06.2022].
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2020) Juniper. Encyclopedia Britannica. [online]: <https://www.britannica.com/plant/juniper>. [18.03.2021].
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2019). Olfactory system. Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/science/olfactory-system>. [15.06.2021].
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2020). Pergamum. Encyclopedia Britannica. [online]: <https://www.britannica.com/place/Pergamum>. [15.06.2022].
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2022). Potato. Encyclopedia Britannica. [online]: www.britannica.com/plant/potato. [03.15.2022].
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2021). Rapeseed. Encyclopedia Britannica. [online]: <https://www.britannica.com/plant/rapeseed-plant>. [03.07.2022].
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2019). Smell. Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/science/smell>. [15.06.2021].
- Cambridge Dictionary (2021). Taste. [online]: <https://dictionary.cambridge.org/es-LA/dictionary/english/taste> [08.10.2021].
- Campeggiani, P. (2020). Aristotle on Perceptual Interests. *Apeiron*, vol. 53, no. 3, p. 235-256. [online]: <https://doi.org/10.1515/apeiron-2019-0001> [02.05.2022].
- Careri, F. (2013). *Walkspaces: walking as an aesthetic practice*. (ed.): Gustavo Gili, Barcelona, Spain.
- Cartwright, M. (2014) Akrotiri Frescoes. In: *World History Encyclopedia*. [online]: [worldhistory.org/article /673/akrotiri-frescoes](https://worldhistory.org/article/673/akrotiri-frescoes) [16.06.2022].
- César Manrique Fundación (2015). [online]: homepage: www.fcmanrique.org [17-04.2020].
- Cezar, A. & Burrows, D. (2020). *Politics of Food*.(ed.): Sternberg Press. U.K.

Chadabe, J., Bianchi, F. and Practice V. J. (2016): *Environmental Sound Artists: In Their Own Words*. (ed.): Oxford University Press, U.K.

Choudhary, M. P., Chauhan, G. S. & Kushwah, Y. K. (2015). *Environmental Degradation: Causes, Impacts and Mitigation*, In: *National Seminar on Recent Advancements in Protection of Environment and its Management Issues*. (ed.): Maharishi Arvind College of Eng. & Technology Publisher, India. p. 12.

Clark, W. (2010) *Principles of Landscape Ecology*. *Nature Education Knowledge* 3(10):34. [online]: <https://www.nature.com> [14.06.2021].

Clement, G. (2012). *El jardín en movimiento*. (ed.): Gustavo Gili, Barcelona, Spain.

Cohen, M. J. (1997) *Reconnecting with Nature: Finding wellness through restoring your bond with the Earth*. (ed.): Ecopress, Corvallis, WA.

Cohen, S. M. (2008) *Aristotle on Perception*, lecture. University of Washington. [online]: <https://faculty.washington.edu/smcohen/433/PerceptionLecture.pdf> [02.05.2022].

Colectivo Amasijo (2017). [online]: homepage: <https://www.colectivoamasijo.org> [15.03.2022].

Council of Europe (2000). *European Landscape Convention*, European Treaty Series - No. 176, Florence, 20.10.2000.

Creative Food Cycles (2020). [online]: homepage: <https://.org/about/objectives> [15.03.2022]

Markoupoulou, A., Farinea, Ch. & Ciccone, F. (2020). *Food Interactions Catalogue*. (ed.): Institut d'Arquitectura Avancada de Catalunya (IAAC), Barcelona, Spain.

Crippen, M. & Schulkin, J. (2020). *Mind Ecologies: Body, Brain, and World*. (ed.): Columbia University Press, U.S.A.

Cultural Landscape Foundation. *Cultural Landscape*. [online]: <https://www.tclf.org/places/about-cultural-landscapes> [04.10.2021].

De Cupere, P. (2017). *Scent in Context, Olfactory Art*. (ed.): Stockmans Kalenders, Belgium.

EAT (2018). [online]: homepage: www.eatforum.org [15.09.2021].

Eckehard, P. & Cyril, I. (2014). Landscapes, soundscapes, mindscapes: introduction. *Etnográfica, Centro em Rede de Investigação em Antropologia*, vol. 17 (3) p. 503-513.

Ecological Society of America (2019). Ecology. In: ESA.org. [online]: <https://www.esa.org/about/ecology> [03.05.2021].

Ehrlichman, H., & Bastone, L. (1992). Olfaction and Emotion. In: Serby, M.J., Chobor, K.L. *Science of Olfaction*. (ed.): Springer, New York, NY. [online]: https://doi.org/10.1007/978-1-4612-2836-3_15.

European Union (2021). Foodscapes. In: European Union webiste. Global Food and Nutrition Security Global Food and Nutrition Security, Toward Food System Transition Global Food and Nutrition Security [online]: homepage: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/foodscapes-toward-food-system-transition_en. [04.05.2022].

Food Collective (2015). [online]: homepage: www.foodscapecollective.com [15.03.2022].

Foodscapes Organization (2020). [online]: homepage: www.foodscapepages.org [15.03.2022].

Fundacja Łąka (2017). [online]: homepage: www.laka.org.pl [23.08.2021].

Fusté-Forné, F. (2016) *Landscapes of Culture: Gastronomy and Culinary Heritage*, Dixit vol.24 no.1 Montevideo, Uruguay.

García Lorca, F. (1940). *City That Does Not Sleep [Ciudad sin Sueño]*: Poet in New York.

García Lorca, F. (1918-1st ed.): *Sonidos: Impresiones y Paisajes*. (ed.): Ediciones Cátedra Granada, Spain, 1998.

Getty Education (2021). Still Life. [online]: <https://www.getty.edu/news/what-is-a-still-life> [15.04.2022].

Glosbe Dictionary (2001). Foodscape. In: Glosbe Dictionary. [online]: <https://glosbe.com/en/en/foodscape> [02.01.2022].

Glosbe Dictionary (n.d.) Timescape. [online]: <https://glosbe.com/en/en/timescape> [05.02.2022].

Goethe, J. W. (1790-1795) Römische Elegien V

Gueorguiev, D. (2016). Tactile perception of natural and simulated textures: a psychophysical approach. Dissertation. Dial Research Publications. [online]: <https://dial.uclouvain.be/pr/boreal/object/boreal:176765> [15.05.2022].

Gunila, J. & Larkham, P.J. (2003). Sense of Place, Authenticity and Character: A Commentary Journal of Urban Design, Vol. 8, No. 1, Carfax publishing, p. 67–81.

Greensong (2020). 54 Natural Senses and Sensitivities. In: Greensong.info (online): <https://www.greensong.info/natural-senses>. [02.05.2022].

Grunwald, M. (2017). Homo Hapticus. (ed.): Droemer & Knauer, Munich, Germany.

Haddad, E.G. (2010). Christian Norberg Schulz and the Project of Phenomenology in Architecture. Architecture Theory Review, University of Sydney, Australia, p. 88-101.

Health site (2014) Walking can stave off memory decline [online]: <https://www.thehealthsite.com>. [15.04.2022].

Hedfors, P. (2003). Site Soundscapes: landscape architecture in the light of sound. PhD Thesis dissertation. Department of Landscape Planning Ultuna, Swedish University of Agricultural Sciences, Sweden, Uppsala.

Henshaw, V. (2014). Urban Smellscapes, Understanding and designing city smell environments. (ed.): Routledge, U.K.

Honey & bunny (2014). [online]: homepage: <https://www.honeyandbunny.com> [15.03.2022].

Hydropolis (2015). In: Hydropolis.pl [online]: homepage: <https://hydropolis.pl/> [14.03.2020].

Ingold, T. (2007): Against soundscape. In: Carlyle, Autumn Leaves: Sound and the Environment in Artistic. (ed.): Double Entendre, Paris, p. 10-13.

Jahreis, U. & Schäfer, U. (2011) Rapeseed (*Brassica napus*) Oil and its Benefits for Human Health, Chapter 114. [online]: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780123756886101148>

Jon Schueler Foundation (1999-2022). [online]: homepage: <https://www.jonschueler.com> [17-04.2020].

Karkonosze National Park. [online]: <https://kpnmab.pl/a-bit-of-geography>.

Lorch, B. (2002). Keywords Glossary: landscape. The University of Chicago [online] homepage: <https://csmt.uchicago.edu/glossary2004/landscape.htm> [14.03.2022].

Lamus Dworski (2017). Linden Tree: Trees in the Polish (Slavic). [online]: lamusdworski.wordpress.com. [12.05.2022].

Latour, B. & Woolgar, S. (1979). *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. (ed.): Princeton University Press, U.S.A.

Lorch, B. (2002). Landscape. The Chicago School of Media Theory. [online]: <https://lucian.uchicago.edu/blogs/mediatheory/keywords/landscape>. [15.03.2022].

Lozada, A. M. & Ponce, M.A (2016). La Milpa. In: *Biodiversidad Mexicana*. [online]: <https://www.biodiversidad.gob.mx/diversidad/sistemas-productivos/milpa> [15.02.2021].

Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. (ed.): MIT Press, Harvard-MIT Joint Center for Urban Studies Series. Cambridge, Mass, U.S.A.

Maderuelo, J. (2006). *El Paisaje Genesis de un Concepto*, Abada Editores, Madrid, Spain. [quoted in Sainz V. (2019) *Proyecto, Progreso, Arquitectura*, Universidad de Sevilla, Spain.

Maderuelo, J. (2012) *La Percepción del Paisaje y la Formación de la Ciudad Industrial*. Juan March Fundación. [online lecture]: www.canal.march.es/es/coleccion/imperio-arte-introduccion-pintura-britanica-historia-su-imperio [12.04.2021].

Maderuelo, J. (2015). *El Pensamiento Paisajero*, lecture. Repositorio Institucional de la Universidad de Málaga (RIUMA), Malaga, Spain. [17.05.2021].

Manfredi, L.R. & Saal, H.P. (2014). Natural scenes in tactile texture. In: *American Journal of Physiology* [online]. <https://journals.physiology.org/doi/full/10.1152/.issue-6> [20.02.2021].

MamaDu Editorial (2021) *Autumn Rain by Leopold Staff*. [online]: www.mamadu.pl/deszcz-jesienny-leopold-staff.

MedicineNet (2021). Taste [online]: <https://www.medicinenet.com/taste/definition.htm> [08.10.2021].

Merleau-Ponty, M. (1945). *Phenomenology of Perception*. (ed.): Routledge & K. Paul, London, U.K.

Milpa Collaboratory (2021). The Language of Water. [online]: <https://makingmilpa.net/Camp-2> [05.02.2022].

Mollashahi, H., Szymura, M. & Szymura, T. H (2020). Location of urban grassland patches in Wrocław city. Connectivity assessment and prioritization of urban grasslands as a helpful tool for effective management of urban ecosystem services.

Murchie, G. (1981). The Seven Mysteries of Life. : An Exploration of Science and Philosophy. (ed.) Houghton Mifflin, Boston, Massachusetts, U.S.A.

Myrto, K. (2009). Haptic Space and Bodily Expressions: A Bi-directional Relation of Affect. In: Symposium on Mental States, Emotions and their Embodiment The Society for the Study of Artificial Intelligence and Simulation of Behaviour (AISB) Convention, U.K.

National Park Service (2021). Cultural Landscape. In: National Park Service. [online]: <https://www.nps.gov/subjects/culturallandscapes/understand-cl.htm> [04.10.2021].

National Geographic (n.d.). Biodiversity. In: National Geographic, Resource Library. [online]: <https://www.nationalgeographic.org/encyclopedia/biodiversity> [14.06.2021].

National Geographic Education (2022). Season. In: National Geographic.org. [online]: <https://education.nationalgeographic.org/resource/season>.

Natural History Education, Science, Technology (2017). Gardening for Non-Visual Aesthetics. [online] <http://www.nhest.org/nvisgard.html> [12.07.2021].

Nature, multidisciplinary science journal (2012). Gustatory system. [online]: www.nature.com/subjects/gustatory-system [08.10.2021].

Nogué i Font, J. (2007). La Construcción Social del Paisaje. (ed.): Biblioteca Nueva, Spain.

Norberg-Schulz, Ch. (1980). Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture, Rizzoli International Publications, New York.

Odra Centrum (2015). In: OdraCentrum.org [online]: homepage: <https://odracentrum.org> [14.03.2020].

Online Etymology Dictionary (2000). Landscape. In: Online Etymology Dictionary. [online]: homepage: <https://www.etymonline.com/word/landscape> [12.03.2022]

OnWater Foundation (2013). In: Oława Promenade site [online]: homepage: <http://onwater.pl> [14.03.2020].

Oudolf, P. Kingsbury Noel (2005). *Planting Design: Gardens in Time and Space*. (ed.): Timber Press, U.K.

Oxford English Dictionary (2021). Sense. In: Lexico.com. [online]: <https://www.lexico.com/en/definition/sense> [03.04.2022].

Oxford English Dictionary (2021). Perception. In: Lexico.com. [online]: <https://www.lexico.com/en/definition/>.

Oxford Reference (2008). Nature. In: Oxford University Press. [online]: <https://www.oxfordreference.com> [03.03.2021].

Palka, E. J. (1995). Coming to grips with the concept of landscape. *Landscape Journal*, 14, p.63-73. [online]: <http://dx.doi.org/10.3368/lj.14.1.63> [15.03.2022].

Pallasmaa, J. (1994). *The eyes of the Skin: Architecture and the Senses*. (ed.): Wiley Academy, U.K.

Pallasmaa, J. (2000). Hapticity and Time. Notes on fragile architecture: *Architectural Review* 207, London, U.K. p.78-84.

Pallasmaa, J. (2010). *The thinking hand: Existential and embodied wisdom in architecture*. (ed.): Wiley Academy Chichester, U.K.

Petruzzello, M. (n.d.). Why Do Leaves Change Colour in the Fall?. In: *Encyclopedia Britannica*. [online]: <https://www.britannica.com/story/why-do-leaves-change-colour-in-the-fall>. [18.03.2022].

Pitol, S. (2007). *Trilogía de la Memoria: El Arte de la fuga*. (ed.): Anagrama, Barcelona, Spain.

Plos One Journal. [online]: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0244452.g005>

Politics of Food (2014). In: Delfina Foundation [online]: <https://www.delfinafoundation.com/programmes/the-politics-of-food/> [15.03.2021].

PopulationStat (2022). Population Wrocław. In: World statistic data (2021-10-06). [online]: <https://populationstat.com/poland/wroclaw> [10.07.2022].

Porteous, J. D. (1985). Smellscape. *Progress in Physical Geography: Earth and Environment*. 9, pp.356-378.

Porteous, J. D. (1996). *Environmental Aesthetics: ideas, politics and planning*. (ed.): Routledge Academic Publishing, London, U.K. p.33.

Randal, C. N. (2012). The Description of Leaves Leaf shapes. In University of Rochester site [online]:
<https://www.cs.rochester.edu/users/faculty/nelson/wildflowers/glossaries/leaves/index.html>.

Rigg, S. (2021). Mestiza de Indias, Regenerating the Yucatán. In: *Slowness Journal*. [online]: <https://slowness.com/journal/mestiza-de-indias/> [15.02.2022].

Sampath, P. (2016) Walking on grass. In: The Healthsite [online]:
<https://www.thehealthsite.com/diseases-conditions/top-5-reasons-to-walk-on-grass> [02.04.2022].

Schafer, M. (1977). *The Soundscape. Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. (ed.): Destiny Books, Vermont, U.S.A.

Schaitl, J. [online]: website: www.jasminschaitl.com [02.17.2021].

Schulz-Dornburg, J. (2000). *Art and Architecture-New Affinities*. (ed.): Gustavo Gili, Barcelona, Spain.

Sci-News (2014). Çatalhöyük Map Mural. In Sci-News.com. [online]: www.sci-news.com/archaeology/science-catalhoyuk-mural-volcanic-eruption [16.06.2022].

Seed Cultures (2018). The Svalbard Global Seed Vault. [online]:
<https://www.seedcultures.com/about>.

Sensing the Built Environment (2016). In: GSD Harvard University, MLA Course. [online]:
<http://www.gsd.harvard.edu/cgi-bin/courses/faculty.cgi?term=201240&person=148906> [07.08.2016].

Silverstone, M. (2011). *Blinded by Science*. (ed.): Lloyd's World Publishing, U.K.

Hug-a-Tree and Survive (2016). AdventureSmart [online]: homepage:
<https://www.adventuresmart.ca/programs/hug-a-tree-and-survive> [02.04.2022].

Smiley, T. (2016). Defoliation on Shade Trees: Urban Forest. In: Bartlett Tree Experts. Resource Library. [online]:
<https://www.bartlett.com/resources/defoliation-and-tree-vitality.pdf>. [18.03.2022].

Takehito, K. (2013). Contribution of senses of foot for identification of shape, elasticity and tilt angle of ground. In: 23rd International Conference on Artificial Reality and Telexistence (ICAT) The National Museum of Emerging Science and Innovation EE Publisher, Tokyo. p.61-66.

Tatarkiewicz, W. (1980). A History of Six Ideas: An Essay in Aesthetics. Melbourne International Philosophy Series, 5. 1st ed. Philosophy Department, University of Melbourne, Australia, p. 3.

Tate Britain. Landart. In: Tate Britain. [online]: [landarthttps://www.tate.org.uk/art/art-terms//land-art](https://www.tate.org.uk/art/art-terms//land-art) [03.04.2020].

Thoren, R. & Lickwar, P. (2020). Farmscape: The Design of Productive Landscapes (ed.): Routledge, New York, NY, U.S.A.

Tokarczuk, O. (2019): The Tender Narrator, Nobel Lecture, The Nobel Foundation, Stockholm, Sweden. pp.15-16.

Tolaas, S. (2009). The city from the perspective of the nose, In: Mostafavi, Moshen, Doherty Dohery Gareth (ed.): Ecological Urbanism, Harvard University Graduate School of Design, Lars Müller Publishers, Baden, Switzerland, pp.37-38.

UNESCO (2019). Operational Guidelines for the Implementation of the World, Heritage Convention. [online]:
https://whc.unesco.org/en/compendium/action=list&id_faq_themes=1534 [04.10.2021].

UNESCO (2001). Culture. In: UNESCO Universal Declaration on Cultural, Paris, France Diversity [online]:
http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/5_Cultural_Diversity_EN.pdf [05.04.2020].

UNESCO (2003). Intangible Landscape. In: Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, edition. UNESCO, Paris, France.

Urbanik, J. (2010). WuWa 1929-2009 The Werkbund Exhibition in Wrocław. (ed): Muzeum Architektury we Wrocławiu, Poland.

Viljoen, A., Bohn, K., & Howe, J. (2005). Continuous Productive Urban Landscapes (CPUL): Designing Urban Agriculture for Sustainable Cities. (ed.): Architectural Press, U.K.

Vision Inclusive (2021). Thomas Tajo. [online]: www.visioninclusive.org/about/ [05.07.2021]

Walton, M.V. (2008). Phenomenology In: A Site, a place, of Philosophical Notes & Aids. [online]: <http://aquestionofexistence.com/Aquestionofexistence/Phenomenology.html>

Weber, A. (2013). Spatial and temporal codes mediate the tactile perception of natural textures. Proc Natl Acad Sci. U.S.A.

Witkowski, A., Kleszcz, M., Błachuta, J. & Napora, K. (2012). Ichthyofauna of Wrocław: The Odra River, its tributaries and the selected city reservoirs. Fragmenta Faunistica 55(1), Museum and Institute of Zoology Pas, Poland.

Wrocław city map (2020). [online]: homepage: vectorstock.com [12.09.2021].

Yi-Fu, T. (1975). Place: an experiential perspective, The Geographical Review 65, 2, Wiley-Blackwell, U.S.A.